

T. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI

19223

ÇERMİK VE YAKIN ÇEVRESİ

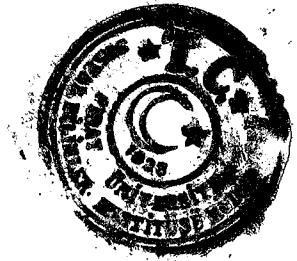
(BİR MEVZİİ COĞRAFYA ARAŞTIRMASI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aydoğın MEŞELİ

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sadettin TONBUL

ELAZIĞ - 1990

ÖNSÖZ

Yeryüzünde birbirinden farklı özellikteki mekân parçaları,yöreler ve bölgeler bir araya gelerek bir mozaik görünümü oluştururlar.Coğrafya ve coğrafyacının amacı,herbiri aynı organizmanın bir üyesi durumunda olan bu mekân birlikleri arasındaki karşılıklı ilgi ve ilişkileri coğrafyanın prensipleri ışığında incelemek ve karakteristik özellikleri ortaya çıkartmaktır.Bu mekân birlikleri arasındaki karşılıklı ilgiyi ortaya koyabilmek,herşeyden önce,tek tek her mekân birliğinin kendi içindeki karakteristik özelliklerinin bilinmesiyle mümkündür.Doğal çevre içindeki en anlamlı ve karakteristik olay ise,içinde barındırdığı insanlar ve bu insanların hayat tarzıdır.Bu görüş doğrultusunda,mesken ve mesken topluluklarının meydana getirdiği kırsal ve şehirselleşmeler,yeryüzünde insan hayatının ve faaliyetlerinin dayanak noktalarıdır.Her yerleşme sürekli olarak,kendi varlığının kapladığı sahadan çok daha geniş bir hayatîyet ve faaliyet sahasına güç verir.Hiçbir yerleşme yoktur ki lokal olarak bulunduğu sahadan güç almasın veya çevresini beslemesin!

Ülkemizde 1935 lerden bu yana münferiden,onu çeviren saha ile birlikte küçük ' şehirselleşmelerle ilgili monografya ve mevzii coğrafya nitelikli coğrafi araştırmalar yapılmaktadır.Ancak,bunların yeterli sayıda olduğunu söylemek mümkün değildir.Bu tür çalışmaların sayısının artması ise ancak bu alanda yetişmiş coğrafyacıların gayreti ile olacaktır.

Çermik ve Yakın Çevresi konulu mevzii coğrafya araştırmalarını hedef alan bu yüksek lisans tezi de böyle bir gayret ve çalışma azminin neticesidir.Bu tez kapsamında,yapılan çalışmaların eksiksiz ve mükemmel olduğunu söylemek mümkün

değildir.Ancak,daha önce araştırılmamış bir yurt köşesini tanıtmanın ve coğrafi özelliklerini mümkün olduğunca ortaya çıkartmanın bahtiyarlığını duymaktayım.

Beni,bu çalışmayı yapabilecek seviyeye getiren ve değerli bilgilerini bize aktararak yetişmemizi sağlayan değerli hocam Prof.Dr.H.Hilmi KARABORAN'a burada candan teşekkür ederim.Aynı zamanda tezimi hazırlamam sırasında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.Sadettin TONBUL'a teşekkürü borç bilirim.Ayrıca bana kişisel olarak büyük emeği geçen değerli insan Prof.Dr.Talip YÜCEL'e şükranlarımı sunarım.

Haziran 1990

Aydoğan Meşeli

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

Sayfa

1. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI.....	2
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI	4
3. TAKİP EDİLEN METOD VE KULLANILAN MALZEME	6

I. BÖLÜM

FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

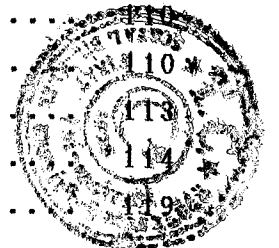
1. JEOLojİK YAPI VE TEKTONİK.....	8
1.1. OTOKTON BİRİMLER	9
1.1.1. Midyat Grubu (Alt Miosen-Alt Eosen).....	10
1.1.2. Lice Formasyonu (Alt Miosen)	11
1.1.3. Şelmo Formasyonu (Alt Pliosen).....	11
1.1.4. Alüvyonlar (Kuaterner).....	12
1.2. ALLOKTON BİRİMLER	12
1.2.1. Karadut Karmaşığı (Senomanien-Alt Turonien)	12
1.2.2. Koçali Karmaşığı (Üst Jura-Alt Kretase)...	13
1.3. TEKTONİK ÖZELLİKLER	13
2. YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ	16
2.1. Çermik Kuzeyindeki Dağlık Alan	16
2.2. Platolar	17
2.3. Tepelik ve Az Eğimli Düzlük Alanlar	18
2.4. Vadiler	20
2.5. Birikinti Konileri	21
3. İKLİM ÖZELLİKLERİ	22
3.1. Sıcaklık	23
3.2. Basınç ve Rüzgarlar	27
3.3. Yağış	29
4. HİDROGRAFYA	32
4.1. Akarsular	32
4.2. Yeraltı Suları ve Kaynaklar	32
5. TOPRAK TIPLERİ	34
6. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ	36

II. BÖLÜM

BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

	<u>Sayfa</u>
1. ÇERMİK'İN KURULUŞ VE GELİŞMESİ	52
2. NÜFUS	56
2.1. Nüfusun Tarihi Gelişimi ve Nüfus Artışı.....	56
2.2. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı	59
2.3. Nüfus Hareketleri (Dış Göçler-İç Göçler)....	60
2.4. Nüfus Yoğunluğu	64
2.5. Nüfus Dağılışı	65
2.6. Nüfusun Eğitim ve Sağlık Durumu	69
2.7. Nüfusu Sosyal ve Ekonomik Yapısı	71
3. YERLEŞME	74
3.1. Yerleşmenin Tarihi Gelişimi	74
3.2. Yerleşme Şekilleri	83
3.2.1. Yerleşmenin Dağılışını Etkileyen Faktörler ve Yerleşmenin Dokusu	84
3.2.2. Kır Yerleşmeleri	86
3.2.3. Şehir Yerleşmesi	88
3.3. Meskenler	89
3.3.1. Yapı Malzemesi	90
3.3.2. İnşa Tarzı	90
3.3.3. Fonksiyonlarına Göre Meskenler ve Mesken Tipleri	92
3.3.3.1. Basit Meskenler	92
3.3.3.2. Eski Meskenler	93
3.3.3.3. Yeni Meskenler	95
4. ÇERMİK'İN GÜNÜMÜZDEKİ FONKSİYONLARI	96
4.1. Çermik'in İdari Fonksiyonu	98
4.2. Çermik'in Kültürel Fonksiyonu.....	100
4.3. Çermik'in Sosyal Fonksiyonu	102
4.4. Çermik'in Ekonomik Fonksiyonu	103
4.4.1. Turizm	103
4.4.2. Tarım	103
4.4.2.1. Toprak Mülkiyeti	110
4.4.2.2. Araziden Yararlanma	113
4.4.2.3. Üretilen Tarım Ürünleri	114
4.4.2.4. Tarımsal Organizasyon	119

4.4.3. Hayvancılık	120
4.4.3.1. Küçükbaş Hayvancılık	120
4.4.3.2. Büyükbaş Hayvancılık	121
4.4.3.3. Yük ve Koşum Hayvanları	123
4.4.3.4. Kümes Hayvanları	123
4.4.3.5. Arıcılık	123
4.4.4. Ticaret	124
4.4.5. Endüstri	128
4.4.6. Ulaşım ve Haberleşme	129
5. MERKEZİ YER OLARAK ÇERMİK	130
5.1. Merkezi Yer Kavramının Açıklanması	130
5.2. Merkezi Yer Araştırmasının Hedefi	132
5.3. Merkezi Yer Olarak Çermik'de Uygulanan Anket Çalışması	133
5.4. Diyarbakır ve Siverek'in Etki Alanındaki Merkezi Yer Olarak Çermik	134
6. ÇERMİK'İN FİZYONOMİK VE FONKSİYONEL OLARAK BÖLÜNMESİ VE ŞEHİR İÇİ FARKLI KULLANIŞ ALANLARI	135
SONUÇ	142

BİBLİYOGRAFYA

HARİTALAR

FOTOĞRAFLAR

GİRİŞ

Coğrafya sosyal bilimler içinde kabul edilmiş olan bir bilim dalıdır. Alexander Von Humboldt ve Carl Ritter tarafından modern bir görüşle ele alındığından beri, geçen yaklaşık iki asırlık süre içinde coğrafya, önemi anlaşılan ve diğer bilimler arasında yeri kabul edilen bir bilim dalı haline gelmiştir. Faydacılık prensibine göre, bazı bilimler çalışmalarının sonuç semeresini kısa zamanda alırlar. Ancak coğrafya, yapısı ve özellikleri nedeniyle, yapılan çalışmaların sonuçlarının uzun vadede hissedildiği bir bilim dalıdır. Öyle ki coğrafya alanında yapılan bir çalışmanın sonuçlarının etkisi 50-100 yıl hatta bazen 200-300 yıl sonra hissedilebilmektedir.

Coğrafyanın araştırma objesi ve araştırmaların temelinde yatan faktör "insan" faktörüdür. Bilindiği gibi canlılar ile doğal çevre arasındaki karşılıklı ilişkiler, yeryüzünde farklı görünüş ve özellikteki yerlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda coğrafya, ne sadece insan, ne de sadece fiziki şartlar ve doğal çevreyle ilgilenmeyip "ikili" dual karakteri gereği, devamlı her ikisinin yer yer değişen oranlarına göre özellik kazanmış olan mekan birimlerinin, bölgelerin ve "yer"lerin mahiyetlerini incelemeye yönelmiştir (Tümertekin, 1973).

Planlı kalkınma döneminin başlatıldığı 1963 yılından bu yana, ülkemizde coğrafyaya verilen önem artmış olmakla birlikte, yurt düzeyinde araştırmaların yetersizliği ve kamuoyunda bu bilim dalının hala sayısal ve ansiklopedik bilgilerin ele alındığı bir disiplin olarak hatırlanması üzücüdür. Yeryüzü, doğanın kendisine sunduğu ekolojik koşullar içinde, canlı ve cansız varlıklarıyla ve bunların kendi aralarındaki ilişkileriyle, yeni özellikler gösteren sayısız mekanlara bölünür. Bu mekan birlikleri tümüyle bir organizmanın üyeleri gibi düşünülebilir. İşte coğrafyanın ve coğrafyacının görevi, bu organizmanın içinde yer alan mekanların genelinin kendi içindeki, gerekse aralarındaki ilişkileri belirlemek ve yöresel ya da bölgesel karakteristik özelliklerle

ri ortaya çıkartmaktadır. Ülkemizin içinde bulunduğu günümüz koşullarında her ne kadar, sosyal kalkınma ilkeleri ön planda tutulmakta ise de sosyal kalkınmanın gereklerinin yeterince yerine getirilip getirilmediği tartışma konusu yapılabilir. Batıdaki uygulamalarla bizdeki uygulamalara bakıldığında bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde, üniversite düzeyinde coğrafya eğitimi almış kişilerin istihdam sahası çok dar olduğu halde, örneğin İngiltere'de coğrafya ilmine mensup kişilerin planlamadan arazi kullanımı ve vergilendirme konusuna kadar uzanan çok geniş bir yelpaze içinde istihdam edildikleri görülmektedir.

I-ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI

Sit ve Sitüation şartları bakımından kendine özgü bir takım özellikler gösteren Çermik, Doğu Anadolu coğrafi bölgesinin "Yukarı Fırat Bölümünde", Güneydoğu Torosların kenar kıvrımları kuşağı üzerinde ve Torosların güneye doğru alçalma-ya başladığı sahada yer almaktadır. Diyarbakır iline bağlı Çermik ilçesi, Ergani ovasının batısında, çevresi Güneydoğu Toroslara ait dağlık ve tepelik alanlarla kuşatılmış bir mevkide, yöresel adı "Sinek çayı" olan ve Fırat nehrine karışan Çermik çayı kenarında, çevreye hakim Kale tepesinin (755 m) doğu eteğinde, deniz seviyesinden ortalama 685 m yükseklikte kurulmuştur. Jeolojik yönden, Anadolu bloku ile Arap blokunun karşılaşma kuşağı üzerinde bulunan ilçenin kuzeyinde Maden dağları (2050 m) Kuzey batısında Gelincik dağı (1350 m), Kuzeydoğusunda Karababa dağları (1160 m), güneyinde Petekkaya sırtları ve Karacadağ volkanından çıkan lavların kuzey sınırında yer alan tepelik alanlar ile doğusunda ilçeyi Ergani ovasından ayıran az yüksek tepelik alanlar bulunmaktadır. Sit şartları itibarıyla diğer bir yönden de Çermik, Dicle havzası ile Fırat havzasını birbirinden ayıran su bölümü çizgisi üzerindedir. Kuzey-güney yönünde çekilecek bir hatın doğusunda kalan akarsular sularını Dicle'ye, batısında kalanlar ise sularını Fırat'a gönderirler. Diyarbakır havzası dışında, onun

kuzeybatısındaki Çermik, $39^{\circ}27'30''$ doğu boylamı ile $38^{\circ}08'10''$ kuzey enleminde yer almaktadır.

Situation şartları bakımından ise Çermik ana yollardan uzakta, sonu Çüngüş'te biten, adeta bir çıkmaz sokak durumundaki tali yol üzerindedir. Güneydoğu Toroslara yaslanmış, Torosların dış kuşağı üzerinde, yüksek dağlık alanların az yüksek tepeliklere ve platolar kuşağına dönüştüğü alanda, doğudan batıya bir tespih dizisini andıracak şekilde sıralanmış Baykan Sason, Kulp, Lice, Hani, Dicle, Ergani gibi Çermik de bu dizinin bir parçasıdır. Adını 3 km doğu-kuzeydoğusundaki kaplıca-dan alan Çermik, canlı ticaret yollarından uzakta olmasına karşılık, bağlı bulunduğu Diyarbakır'ın tarih çağlarından günümüze gelene kadar önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması, askeri ve stratejik önemi, hinterlandının geniş olması gibi özelliklerinden yararlanarak kendini geliştirmiş ve çevresiyle ilişkisini sürdürmüştür. Diyarbakır'a bağlı 12 ilçeden biri olan Çermik'in kuzeyinde Çüngüş ilçesi, doğusunda Ergani ilçesi yer alır. Ayrıca Çermik batıda Adıyaman, Güneyde ise Şanlıurfa illeriyle sınır komşusudur. Ekonomik ilişkilerini daha çok Diyarbakır ve Siverek ile yürüten Çermik'in kış uçuşu Siverek'e uzaklığı 44 km, Ergani'ye uzaklığı 32 km olup, Diyarbakır'a Ergani üzerinden 92 km uzunluğundaki bir karayolu ile bağlıdır.

Araştırmanın odak noktasını Çermik ilçe merkezi teşkil etmekle birlikte, araştırma alanının sınırları Çermik ilçesinin sınırları olarak belirlenmiştir. Bu duruma göre, çalışma sahası toplam 1032 km² olup, bu alan dahilinde genel hatlarıyla Çermik'e bağlı 66 köy yerleşmesi bulunmaktadır.

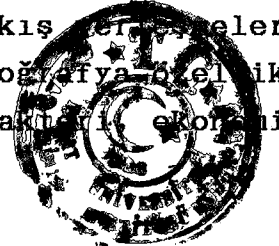
1941 yılında toplanan I.Türk Coğrafya Kongresi tarafından belirlenmiş olan coğrafi bölge taksimatına göre çizilmiş bir Türkiye haritasına bakılacak olursa, Çermik başta da ifade edildiği gibi Doğu Anadolu coğrafi bölgesi sınırları içinde kalmaktadır. Ancak, biraz ayrıntıya inildiğinde Çermik'in merkezi yer teorisi, etki alanı, ekonomik ilişkiler ve fonksiyonel özellikler bakımından Doğu Anadolu bölgesi ile bir ilgi ve bağlantısının bulunmadığı görülmektedir. Türkiye Coğrafya

özellikleri bakımından yükseltti, eğim, yeryüzü şekilleri itibarıyla, Güneydoğu Anadolu bölgesine göre biraz farklılık göstermekle birlikte, Çermik ilçesi bir bütünlük içerisinde beşeri ve ekonomik ilişkilerini Güneydoğu Anadolu bölgesi ile, özellikle de Diyarbakır, Siverek ve Ergani ile yürütmektedir. Bunun yanısıra dikkate değer bir başka konu da, ilçe merkezinin Doğu Anadoluya dahil edilmesine karşılık, ilçe sınırları içinde yer alan toprakların güney yarısının Güneydoğu Anadolu bölgesine bırakılmış oluşudur. 1/25.000 ölçekli topoğrafya haritaları incelenip, arazi yerinde görüldüğünde beşeri görünümün yanısıra fiziki görünümün de pek fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Bu ve buna benzer durumlar dikkate alındığında, coğrafi bölge taksimatında eksiklikler olduğu şeklinde bir düşünce uyanmaktadır. "19. asır sonlarında Fransız Coğrafyacılarının ortaya attığı, yeryüzünü daha yakından tanımak gayesiyle, onu, tabii ve coğrafi bölgelere ayırarak inceleme fikri, coğrafi özelliklerden herbirine göre çizilmiş sınırların yekdiğerine uyması yüzünden bugün bütün değerini kaybetmiştir. Ondan dolayıdır ki, yurdumuzun, tarihi vazifesini tamamlamış bu görüşe göre yapılan coğrafi taksimatını yeni baştan gözden geçirmek icap eder" (Yücel, 1987, s:1).

I I - ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Adından da anlaşılacağı gibi, çalışmanın konusu Diyarbakır iline bağlı Çermik ilçesidir. Araştırma esas itibarıyla iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde fiziki coğrafya özellikleri, yeryüzü şekilleri, jeolojik yapı, morfografik birimler, iklim elemanları, hidroğrafya, bitki örtüsü ve toprak tipleri ele alınmıştır. İkinci bölümde ise beşeri ve ekonomik coğrafya özellikleri üzerinde ağırlıklı durulmuş, Çermik'in kuruluşu, kuruluşunu etkileyen faktörler, tarihi süreç içindeki gelişimi, nüfusu, nüfusun yapısı, yaş ve cins kompozisyonu, nüfusun gelişimi, artış oranları, nüfus hareketleri, göçler ile yerleşme özellikleri, şehir yerleşmesi, kırsal yerleşmeleri ve konut tiplerine değinilmiştir. Ekonomik coğrafya özellikleri kısmında Çermik'in ekonomik yapısı ve karakteri ekonomik

faaliyet çeşitleri, faal nüfus ile faal nüfusun sektörlere dağılışı, Çermik'in fizyolojik, strüktürel ve fonksiyonel yapısı, Çermik'in merkezi yer olarak durumu, etki alanları üzerinde durulmuş ve son olarak yapılan çalışmanın sonucunda ortaya çıkan bilgilerin ışığında, sonuç bölümünde birtakım öneriler yapılmıştır.

Bölgesel ve mevzii coğrafya nitelikli olan bu çalışma kapsamında, alışılmış, klasik monoğrafya kalıplarının dışına çıkılmış ve ilçe sınırları içindeki genel fiziki coğrafya özellikleri araştırıldıktan sonra ikinci bölümde daha çok ilçe merkezine ağırlık verilerek, Çermik'in şehir coğrafyası açısından ayrıntılı etüdü yapılmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle odak noktası Çermik ilçe merkezi üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Bunun nedenini ise değerli coğrafyacı Prof.Dr. H. Hilmi Karaboran'ın şu fikirlerinde bulabiliriz. "Gerçekten, coğrafyayı diğer bilim dallarından ayıran en önemli karakter de, onun, dikkatini mekan parçalarına, bölgelere vermesidir. Bu görüşler çerçevesinde mesken ve mesken topluluklarının meydana getirdiği köy, kasaba ve şehirler, yeryüzünde insan hayat ve faaliyetlerinin dayanak noktaları ve bu hayat ve faaliyetlerin en karakteristik, en göze çarpanı; yerleşme coğrafyasının araştırmalarına konu teşkil eden olaylar dizisidir. Her yerleşme sürekli olarak kendisinin kapladığı sahadan çok daha geniş bir sahayı kaplayan bir ekonomik faaliyet sahasına tekabül eder." (Karaboran, 1989).

Çermik ve çevresinin, mevzii coğrafya kapsamında, coğrafi özelliklerinin araştırılıp ortaya çıkartılması çalışmanın esas amacını oluşturmakla birlikte, bir diğer amaç da bu güne kadar hemen hiç araştırılmamış bir sahayı gün ışığına çıkartarak Türkiye Coğrafyasına hizmettir.

Ülkemizde son yıllarda küçük ve orta büyüklükteki şehir yerleşmeleri üzerinde çalışmalar yapılmakta; gerek monoğrafya gerekse mevzii coğrafya nitelikli eserler ortaya konulmaktadır. Ancak küçük yerleşmeler üzerinde münferit olarak yapılan çalışmalar, büyük ve orta büyüklükteki şehir yerleşmeleri ile ilgili çalışmalara göre çok az sayıdadır. Yurdumuz

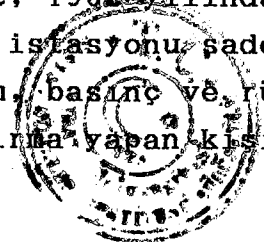

hakkında geniş kapsamlı ve doyurucu bilgilerle donatılmış coğrafi eserlerin yazılabilmesi için, küçük yerleşmelerle ilgili coğrafi çalışmaların sayısında gözle görülür bir artış olması gerektiği muhakkaktır. Gelişen sosyal ve ekonomik şartlara paralel olarak yeni ekonomik ve kültürel merkezlerin oluşturulabilmesi ve marjinal faydayı sağlayabilecek planlamaların yapılabilmesi için küçük de olsa şehir ve köy yerleşmelerinin değerlendirilerek fonksiyonlarının ve etki alanlarının belirlenmesi gerekmektedir. Büyük şehirlerin yanısıra küçük şehirler ve kasabalar da çevresine hizmet götürmekte; böylece bu küçük yerleşme merkezleri sadece yaygın bir ekonomik merkezler ağında çevresinin zirai pazarı olmakla kalmayıp, kendi ticaret bölgeleri içinde önemli bir merkez niteliği ve düğüm noktası özelliği taşımakta; bazen kendilerinden oldukça uzakta bulunan sahaları dahi etki alanları içine almaktadırlar.

III-TAKİP EDİLEN METOD VE KULLANILAN MALZEME

Bir gözlem bilimi olan coğrafya alanında yapılacak bir çalışmayı gerçekleştirmek, herşeyden önce mevcut olayları yerinde, arazide tetkik etmekle mümkündür. Bu düşüncenin ışığı altında, konunun belirlenmesini takiben, önce konu hakkında literatür çalışması yapılmış ve ardından araziye arazide tanıyabilmek için Çermik ve yakın çevresinde arazi çalışmalarına ağırlık verilmiştir. 1032 km² yer kaplayan çalışma alanının tamamı değilse bile, yerleşmelerin yakın çevresi gezilerek incelenmiştir.

Araştırma alanı ve çevresiyle ilgili, daha önce yapılmış çalışmaların incelenmesi sırasında yerel bir jeolojik etüd dışında hemen hiçbir çalışma ve coğrafi araştırmanın yapılmamış oluşu, zaman zaman zorluklarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Bunlara örnek vermemiz gerekirse; 1962 yılından bu yana faaliyet gösteren Çermik meteoroloji istasyonu sadece yağış rasadı yapmakta, sıcaklık, nisbi nem, basınç ve rüzgar vs. gibi rasatlar yapmamakta, bu da araştırma yapan kişiyi

oldukça zor bir konumda bırakmaktadır. Benzer bir örnek olarak; Fırat nehrine karışan ve Fırat havzasına dahil olan, oldukça bol su akıtan Çermik çayı üzerinde akım değerlerini ölçen bir akım gözlem istasyonu yoktur. Bu ve buna benzer zorluklar karşısında, çoğunlukla kişisel gözlem ve anketlere dayanılarak, yukarıda da sözü edildiği gibi araziye arazide tanıyarak araştırmanın tamamlanmasına gayret edilmiştir. Konunun incelenmesinde coğrafi prensipler ön planda tutulmuş; mukayese, neden-sonuç ve karşılıklı ilgi üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesi sırasında çeşitli kartografik malzemeden yararlanılmış ve çalışma konusuyla ilgili 17 adet harita ve 30 grafik çizilmiş, bir o kadar da tablo ve fotoğraflardan yararlanılmıştır. Çizilen haritalarda temel (baz) harita olarak 1/25.000 ve 1/100.000 ölçekli topoğrafya haritalarından, 1/100.000 ve 1/500.000 ölçekli jeoloji haritalarından, 1/100.000 ölçekli toprak haritasından, 1/100.000 ölçekli Çermik idari hizmet haritasından, 1/2000 ve 1/1000 ölçekli Çermik halihazır haritası ile imar planından yararlanılmıştır. Ayrıca imar raporu, envanter etüdüleri, belediye kışat defterleri, tahrir defterleri, şeriye sicilleri ve salnameler ile diğer resmi kayıtlar kullanılan kaynaklar arasındadır. Resmi kurumların yayınlarından da azami ölçüde yararlanılmıştır. B.Devlet İstatistik Enstitüsü yayınlarından genel nüfus sayımları, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri gibi yayınların yanısıra, uzun yıllar ortalama ve ekstrem kıymetler meteoroloji bülteni gibi yayınlar bunlar arasında sayılabilir.

Haritalar arasında önce Çermik'in geniş bir alan içerisinde vaziyet (sitüation) şartlarını verebilmek amacıyla Diyarbakır havzasına ve Doğu Anadolu bölgesine göre Türkiye'deki yerini gösteren küçük ölçekli bir lokasyon haritası çizilmiş (Harita 1), ayrıca Çermik'in dar alanda yer (sit) şartlarını verebilmek amacıyla 1/100.000 ölçekli bir arazi haritası (Harita 4) çizilmiştir. Jeoloji haritasıyla birlikte arazi gözlemlerine dayanılarak morfografya haritası çizilmiştir (Harita 6), fiziki coğrafya özelliklerini de gösteren

sıtabilmek amacıyla buna ek olarak bir de eğitim haritası çizilmiştir (Harita 7).

Beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerini ayrıntılarıyla ortaya çıkartabilmek için şehir planı, imar planı ve halihazır haritadan yararlanılarak çizilen şehir içi farklı kullanım alanları ve Fonksiyon alanlarının dağılışı, mahalle nüfusları, nüfus yoğunluğu, nüfusun şehirsal ve kırsal dağılışı gösteren haritalar çizilmiştir; bunlara ek olarak tarım alanlarının dağılışı, etki alanları ve göç haritası yapılmıştır.

Çermik ilçe merkezinde ise merkezi yer ve fonksiyonel özellikler konusunda, şehir yerleşmesi cadde ve sokaklarıyla tek tek gezilerek anket çalışmaları yapılmıştır; iş ve ticaret yerleri haritalanmıştır. İlçe merkezinin yaklaşık 3 km doğu kuzeydoğusundaki, halk arasında "Hamam başı" tabir edilen kaplıca tesisleri hakkında, yerinde bilgi alınmış, mevcut turizm tesisleri, otel ve pansiyonlar hakkında araştırma ve anket uygulanmıştır.

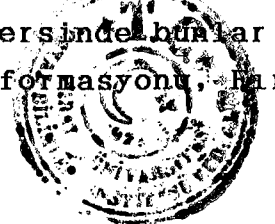
I . BÖLÜM

ARAŞTIRMA SAHASININ FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

1-JEOLOJİK YAPI VE TEKTONİK

Güneydoğu Anadolu bindirme kuşağının hemen güneyinde bulunan araştırma sahasında yüzey şekillerinin oluşumunda jeolojik yapı ve tektonik çok etkili olmuştur. Diğer bir deyişle jeolojik yapıyı ve tektonik özellikleri bilmeden yöredeki yüzey şekillerini, jeomorfolojik birimleri anlamak ve açıklamak mümkün değildir.

Güneydeki Arap bloku ile kuzeydeki Anadolu blokunun karşılaşma sahasına tekabül eden Çermik civarı, tektonik bakımdan oldukça faal bir bölgede yer almaktadır. Genel olarak, yöredeki jeolojik birimler geniş alanlarda üst Kretase, Eosen, Miosen, Plison yaşadadır ve çalışma alanı içerisinde bunlar Kocali Karmaşığı, Karadut Karmaşığı, Gercüş formasyonu, Barat

formasyonu, Midyat grubu, Lice formasyonu ve Şelmo formasyonu ile temsil edilirler. (Ketin 1955)

Güneydoğu Anadolu bölgesini orta Fırat ve Dicle bölümü olarak iki bölüme ayıran Karacadağ volkanından çıkan lavların kuzeye doğru en çok sokulduğu yer durumundaki çalışma sahasında kayaç birimleri, otokton ve allokton birimler şeklinde iki grupta incelenebilir. (İnceöz 1989) Otokton birimler alt Eosen yaşlı Gercüş Formasyonu, Alt Miosen yaşlı Lice Formasyonu, Midyat Grubu ve Çermik'in güneydoğusunda alt pliosen yaşlı Şelmo formasyonudur. Allokton birimler ise bölgeye Üst Kretase ve Üst miosen'de yerleştikleri için iki ayrı kesit verirler. Bunlardan Üst kretase esnasında yerleşen allokton birimler, Alt Turonien-Senomanien yaşlı Karadut karmaşığı ile Üst Jura-Alt Kretase yaşlı Koçali karmaşığıdır. Otokton birimlerden Gercüş formasyonu allokton karakterli Karadut karmaşığı bir diskordant ile oturmuş durumdadır.

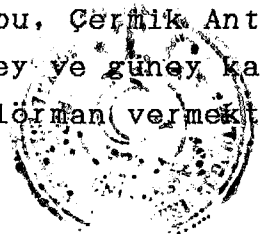
Stratigrafik açıdan en altta Koçali Karmaşığı ve Karadut Karmaşığı bulunmakta; bu allokton birimlerin üzerine Midyat grubunun taban konglomerası durumundaki Gercüş Formasyonu uyumsuz olarak gelmekte ve üst katlarda bu formasyon dereceli olarak Midyat grubunun karbonatlarına geçmektedir. Üst miosen yaşlı Şelmo ve Alt miosen yaşlı Lice Formasyonu doğrudan Midyat Grubunun üzerine gelir. Çalışma alanı dışında kalmakla birlikte, bu formasyonların üzerine Eosen-Alt miosen yaşlı Cüngüş formasyonu, onun üzerine Orta Eosen yaşlı Maden karmaşığı gelmektedir. Bu formasyonun da üzerine Gulemen Grubu Serpantinleri ve Pütürge Metamorfikleri gelir. (Ketin 1955, Türkünal 1980)

1.1. OTOKTON BİRİMLER

1.1.1. Midyat Grubu

(Alt Eosen-Alt miosen, Tm)

Çalışma sahası içinde hemen hemen en geniş alanı kaplayan formasyon durumundaki Midyat Grubu, Çermik Antiklinali olarak isimlendirilen antiklinalin kuzey ve güney kanatları boyunca ve Çermik'in kuzeybatısında aflorman vermektedir.

Midyat grubu, Çermik'in kuzeydoğusunda Koçali ve Karadut karmaşığının üzerinde uyumsuz olarak yer almaktadır. Genel olarak Alt miosen yaşlı Lice formasyonu tarafından uyumlu olarak örtülen Midyat Grubu Çermik'in kuzeydoğusunda tektonik bir çizgi boyunca Lice formasyonunun üzerine gelmiştir.

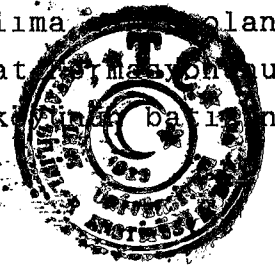
İnceleme alanı içinde Midyat Grubu iki formasyonla temsil edilmiştir. Bunlar alttan üste doğru Alt Eosen yaşlı Gercüş formasyonu ile Alt Miosen yaşlı Fırat formasyonudur.

Midyat Grubunun taban konglomerası şeklindeki Gercüş Formasyonu inceleme sahasının özellikle doğusunda, Çermik antiklinalinin kuzey ve güney kanatları ile Çermik'in kuzeyinde aflörman vermektedir. (İnceöz 1989) Koçali Karmaşığı ile Karadut Karmaşığı üzerine uyumsuz olarak gelen Gercüş formasyonunun, daha kuzeyde Alt Miosen yaşlı Lice formasyonu ile olan dokunak ilişkisi tektoniktir. Gercüş formasyonu esas itibariyle, radyolarit, çört serpantin ve volkanik kökenli çakılların killi-kireçli-siltli bir çimento ile birbirine yapışmasından meydana gelmiş kırmızı renkli konglomeralardan müteşekkildir. Bölgenin Alt Eosende transgresyona uğraması sonucu, aşınan Toros kütlesinden kopan parçalar sığ denizde tortulanmış ve böylelikle Gercüş formasyonu teşekkül etmiştir.

Midyat grubunun ikinci elemanı durumundaki Fırat Formasyonu ise Elifuşağı köyünün güneyinden itibaren güneye ve batıya doğru uzanmaktadır. Fırat formasyonu daha kuzeyinde yer alan Alt Miosen yaşlı Lice formasyonu tarafından uyumlu olarak örtülmektedir. Ortalama 150-200 m lik kalınlığa sahip olan formasyon inceleme sahasında beyaz, masif ve sert kireçtaşlarından oluşur. Fırat formasyonu, self kenarı ve gerisindeki sığlğklarda bank/resif tipi tortulanmış karbonatlar olarak yorumlanmıştır.

1.1.2. Lice Formasyonu (Alt Miosen T1)

Midyat Grubundan sonra en geniş yayılıma sahip olan Lice Formasyonu, normal şartlar altında Fırat Formasyonu ile uyumlu ve yatay olarak örterken; Elifuşağı köyünün batısında

Hasar Tepe ve Abaza Tepesi civarında tektonik hatlar boyunca Alt Eosen-Alt Miosen yaşlı Midyat grubu Lice formasyonunun üzerine gelmektedir. Lice formasyonu litolojik olarak kumtaşı-şeyl-marn ardalanmasından oluşmuş fliş görünümündedir. Sahip olduğu litolojik özellikler sayesinde kolayca aşınan birimin düzenli yatay istifler halinde bulunuşu derin vadiler boyunca dikkati çekmektedir.

Görünür kalınlığı 300 m olan Lice Formasyonundan bölgede daha önce çalışma yapmış araştırmacıların aldığı örneklerde;

Globigerina cf. Venezuelana

Globigerinoides trilobus

Miogyprina sp.

Elphidium sp. fosillerinin bulunması itibarıyla birime Alt Miosen yaşı verilmiştir. Bundan da, formasyonun oluştuğu ortamın derin denizden başlayarak, yukarıya doğru gittikçe sığlaştığı sonucu çıkartılabilir. (İncegöz 1989).

1.1.3. Şelmo Formasyonu

(Üst Miosen-Alt Pliosen, Tş)

Çermik'in güneydoğusunda, ilçe merkezinden 1,5-2 km uzaklıkta 50-60 m kalınlıkta aflörman veren Şelmo Formasyonu Midyat Grubuna ait kalkerlerin üzerine uyumsuz olarak gelir. Kırmızı renkli kumtaşı ve konglomeralardan oluşan formasyon içinde konglomeralar, kireçtaşı, serpantin ve volkanik kökenli çakılların killi bir çimento ile birbirine yapışması ile oluşmuştur. Daha önce yapılan çalışmalarda bu formasyon içersinde Üst Miosen tatlı su fasiyerine ait fosillerin bulunması, formasyonun yaşının Üst Miosen olarak tayin edilmesi sonucunu getirmiştir. Ayrıca, formasyonda, karasal oksidasyonu gösteren kırmızı rengin hakim olması ve buna ek olarak bazı veriler, formasyonun oluşum ortamının taban kesimlerinde birikinti yelpazesi, üst kesimlerinde ise örgülü drenaja sahip nehir ortamı olduğu söylenebilir. Bulunmuş olan tatlı su fosilleri de bunu desteklemektedir.

1.1.4. Alüvyonlar (Kuvaterner)

En genç oluşuk durumundaki alüvyonlar genel olarak sığ ve dar alanlıdır. Çermik çayının vadisi boyunca üst çığırlarda dar ve derin vadi içinde alüvyon görülmezken, vadinin genişlediği Çermik güneyindeki aşağı çığırlarda ise yer yer dar alanlı alüvyon örtülerine rastlanmaktadır. Çermik Çayı ve ona karışan derelerin yataklarında rastlanan bu alüvyal birikimler kil, silt, kum ve çakıl boyutundaki malzemelerden oluşmuş depolar halinde olup, geniş aflörmana sahip değildirler.

1.2. ALLOKTON BİRİMLER

1.2.1. Karadut Karmaşığı (Senomanien-Alt Turonien, KKa)

Çermik yakınlarında, Çermik'in doğusunda, Çermik antiklinalinin merkezi kısmında aflörman veren Karadut Karmaşığı kuzeyde, kuzeydoğu-güneybatı uzanışlı düşük açılı bindirme fayı boyunca Koçalı Karmaşığı tarafından tektonik dokunakla örtülürken; güneyde alt eosen yaşlı Gercüş Formasyonu tarafından uyumsuz olarak örtülmektedir. Formasyon litolojik olarak konglomera, siltaşı, şeyl ve kireçtaşlarından oluşmaktadır. Konglomeralar kirli beyaz renkli ve kalın tabakalıdır. Konglomeraların üzerinde kırmızı renkli, ince marn ardalanmalı silisli şeyller bulunur. En üstte ise gri-yeşilimsi renkte kalın tabakalı kireçtaşları yer almaktadır.

Karadut Karmaşığından daha önce alınan örneklerde

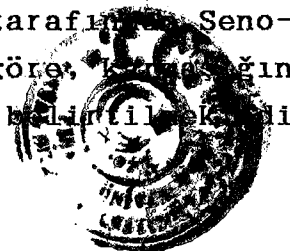
Stomiospaera spherica

Pithonella ovalis

Hedbergella sp.

Dyetyomitro sp.

fosilleri gözlenmiş ve birime araştırmacılar tarafından Senomaniyen-Alt Turonien yaşı verilmiştir. Buna göre, Karadut Karmaşığı'nın derin deniz fosillerinde oluşmuş fliş olduğu belirtilmektedir.

1.2.2. Koçali Karmaşığı

(Üst Jura-Alt Kretase, JKK)

Araştırma sahası dahilinde en yaşlı birim durumundaki Koçali Karmaşığı Çermik ilçe merkezinin de üzerinde bulunduğu alan boyunca kuzeydoğu-güneybatı yönünde, kuzeyde Gercüş Formasyonu ve Midyat Grubu ile güneyde Karadut Karmaşığı arasında aflörman verir. Çermik antiklinalinin merkezi kısmına tekabül eden karmaşık Karadut Karmaşığı üzerine tektonik dokunakla gelirken, Alt Eosen yaşlı Gercüş Formasyonu tarafından uyumsuz olarak örtülür.

Birim genel olarak ultrabazik kayalardan, aglomera, bazalt, bazaltik yastık lav, kalker, şeyl ve radyolaritlerden oluşmaktadır. Ultrabazik kayalar serpantinleşmiş halindedir. Kireçtaşları pembe renkli, silisli bol çörtlü olup iri kalsit kristalleri içermektedirler. Bazaltlar ile bazaltik yastık lavlar kahverengi, gri renktedir ve kireçtaşları ile ardalanma göstermektedirler. Bundan da Karacadağ'ın Üst Jura ile Kretase arasında aktif olduğu, ancak faaliyetinin fasıllarla devam ettiği anlaşılmaktadır.

Koçali Karmaşığına ait kireçtaşlarından alınan örneklerde;

Tintinidae

Protopenoplis

Nautiloculina coolitica

Calpionella alpina

fosilleri gözlenmiş ve karmaşığına Alt Jura-Üst Kretase yaşlı verilmiştir. (İncegöz 1989) Birimin, kuzeydeki Üst Jura-Alt Kretase yaşlı okyanusal kabuğa ait ofiyolitik kayalardan oluştuğı belirtilmektedir.

1.3. TEKTONİK ÖZELLİKLER

Araştırma sahası genel olarak Güneydoğu Anadolu Kenar Kıvrımları Tektonik Birliği içerisinde, jeolojik ve tektonik yönden önemli bir bölgede yer almaktadır. Üst Kretasede Kurvaternere kadar cereyan eden jeotektonik olayların hem bölgesinin, hem de Türkiye'nin tektonik çehresinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Yaklaşık 1032 km² lik bir alanı kaplayan çalışma sahası dahilinde Güneydoğu Anadolu Bindirmesi (Bitlis Bindirmesi), Çermik antiklinali, Aşağışeyhler senklinali ve Midyat Grubu ile Lice formasyonu arasında gelişmiş ters faylar belli başlı tektonik yapıları oluştururlar.

Senomanien-Alt Turonien yaşlı Karadut Karmaşığı gibi allokton birimler ileri derecede tektonizma etkisinde kaldıkları için tabaka duruşları sıkça değişiklikler gösterir. Şelmo Formasyonu yatay olduğu halde, Gercüş formasyonu Orta-Üst Miosendeki tektonik hareketlerle 20°-40° arasında değişen açılarla eğimlenmişlerdir. (Harita 5)

Kenar kıvrımları tektonik birliği içinde yer aldığını yukarıda ifade ettiğimiz çalışma alanının büyük bölümü tortul birimlerle kaplıdır ve kıvrım tektoniği iyi gelişmiştir. Kıvrımlı yapılar içinde Çermik antiklinali ile Aşağışeyhler senklinali en belirgin olan yapılardır. Bunlardan, Ketin tarağından Çermik çevresinde yapılan çalışma sırasında (Ketin 1955) saptanan Çermik antiklinali Çermik'in hemen güneyinde 30 km lik bir saha boyunca K 65° D yönünde uzanmaktadır. Hafifçe güneye devrik olan antiklinalin eksen bölgesi aşınmıştır. Antiklinalin çekirdeğini Koçali ve Karadut Karmaşıkları oluşturmakta, güney kanadında Gercüş Formasyonu ve Midyat Grubuna ait kireçtaşları; kuzey kanadında da yine Gercüş Formasyonu, Midyat Grubu kireçtaşları ve Lice Formasyonu aflörman vermektedir. Ketin tarafından yapılan çalışmada antiklinalin yanal atımlı birçok küçük fayla kesilmiş ve irili ufaklı parçalara bölünmüş olduğu belirtilmektedir.

Bir diğer kıvrımlı yapı Çermik antiklinali ekseninin yaklaşık 5 km kuzeyinde Aşağışeyhler köyünden geçmek üzere kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan Aşağışeyhler senklinalidir. Çermik antiklinaline paralel olarak uzanış gösteren senklinal Midyat kalkerleri ile Lice Formasyonunun kıvrımlanmasıyla oluşmuştur. Yaklaşık 10 km eksen uzunluğuna sahip olan senklinal hafifçe güneye devriktir.

Araştırma alanında irili ufaklı birçok kırıklı yapı bulunmaktadır. Kıvrıklı yapıları, Güneydoğu Anadolu Bindirmesi

Kuşağı ve bu bindirme kuşağının güneyinde kalan kırıklı yapılar olmak üzere iki bölüm halinde ele almak mümkündür. İnceleme alanındaki en önemli tektonik yapıyı oluşturan Güneydoğu Anadolu Bindirmesi inceleme alanının kuzeyinde kilometrelerce devam etmekte ve yer yer tek bir bindirme fayı; bazı yerlerde ise birbirine paralel iki, üç hatta dört bindirme fayı halinde görülmektedir. Bu fayların eğimleri az olduğundan güneye doğru bindirme kuşağı boyunca sürüklenmeler yer yer 20 km yi bulmaktadır. Birçok yerde Alt Miosen yaşlı Lice Formasyonunun üzerine Eosen-Alt Miosen yaşlı Çüngüş Formasyonu, bunun da üzerine Paleozoik-Alt Mesozoik yaşlı Pütürge Metamorfikleri bindirmiştir. Bazı yerlerde de Alt Miosen yaşlı Lice Formasyonunun üzerine Eosen-Alt Miosen yaşlı Çüngüş Formasyonu, onun üzerine Orta Eosen yaşlı Maden Karmaşığı; onun üzerine Üst Jura-Alt Kretase yaşlı Guleman Grubu ve Guleman Grubunun üzerine de Paleozoik-Alt Mesozoik yaşlı Pütürge Metamorfikleri bindirmiş durumdadır.

Bir diğer adı Bitlis Bindirmesi olan Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağının güneyinde, araştırma sahamız içinde işili ufaklı birçok kırık hattı mevcuttur. Bunlardan en belirgin olanları Sinekköy Fayı, Hennasek Dağı Fayı ve Yaprakbaşı Bindirmesidir. Sinekköy'ün 100 m kuzeyinde izlenen Sinekköy Fayı, yaklaşık 8 km uzanış gösteren bir ters fay durumdadır. (Resim 3) K 38° D yönünde uzanan ve topografik olarak bir basamak oluşturan fay, Midyat Grubuna ait kireçtaşları ile Lice Formasyonu arasındaki tektonik dokunağı oluşturur. Fay, kuzeydoğu ucunda doğrultu atımlı sol yönlü bir fayla kesilmiş ve yaklaşık 400 m kuzeybatıya ötelenmiştir.

Hennasek Dağının güney eteklerinden geçen fay, yine ters fay özelliğinde olup 10 km boyunca K 40° D yönünde uzanmaktadır. Güneybatı ucunda, Fırat Formasyonu ile Lice Formasyonu arasındaki tektonik dokunağı meydana getiren bu fay hattı, kuzeydoğu ucunda Midyat Grubu kireçtaşları üzerinde gelişmiş ikili, üçlü ters faylar halindedir.

Yaprakbaşı mahallesinin 500 m kuzeybatısında yer alan Yaprakbaşı Bindirmesi ise inceleme alanında 5 km boyunca

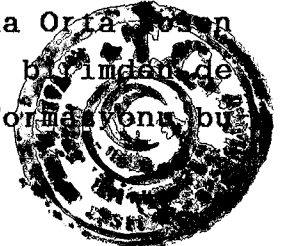
uzanış göstermektedir. Bu bindirme fayı, Allohton Koçali Karmaşığı ile Karadut Karmaşığı arasındaki tektonik dokunağı oluşturmaktadır. Bindirme düzleminin altında kalan Karadut Karmaşığına ait tabakalar aşırı deformasyona uğramıştır. Bindirme düzleminin üzerinde kalan Koçali Karmaşığı düzenli bir istiflenme sunmayan bazalt, bazaltik yastık lav, radyolarit ve serpantinitlelerden oluşmaktadır. Bazalt ve bazaltik yastık lavlar yer yer üstte, yer yer altta bulunmaktadır. (İnceöz 1989)

2- YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

Araştırma sahasının topografik ve morfolojik özellikleri incelendiğinde dört ayrı birim ayırdedilmektedir. Bunlar Çermik'in kuzeyindeki dağlık alan ve platolar; tepelik ve az eğimli düzlük alanlar; vadiler ve birikinti konileridir.

2.1.ÇERMİK KUZEYİNDEKİ DAĞLIK ALAN

Güneydoğu Anadolu Bindirme Kuşağının geçtiği bu sahada Güneydoğu Torosların güney eteklerini oluşturan sözkonusu dağlık alan inceleme sahasının kuzeyinde yer almaktadır. Genel olarak, 1500 m nin üzerinde yükseltilere sahip olan bu dağlık alan, eğimin fazlalığı, dar ve derin vadi şebekesi ile kendini belli etmektedir. (Harita 4-6) Birbirine geçmiş, dik eğimli yamaçların, dik ve heybetli tepelerin yer aldığı dağlık alan, son derece sarp görünümlü bir manzara arzeder. Kırsal yerleşmelerin hemen hiç görülmediği, yalnızca hayvan otlatmak için çıkılan bu dağlık alanın yapısını esas itibarıyla Eosen-Alt Miosen yaşlı Çüngüş Formasyonu; Orta Eosen yaşlı Maden Karmaşığı ve Paleozoik-Alt Mesozoik yaşlı Pütürge Metamorfikleri oluşturur. Dağlık alan dahilinde en yaşlı birimi oluşturan Pütürge Metamorfikleri bindirme kuşağının varlığına bağlı olarak en üstte yer almakta; onun altında Orta Eosen yaşlı Maden Karmaşığı; onun da altında her iki biriminden de daha genç olan Eosen-Alt Miosen yaşlı Çüngüş Formasyonu bu

bulunmaktadır.

İsmini Malatya'nın Pütürge ilçesinden alan Pütürge Metamorfizmaları Maden Karmaşığının üzerine tektónik dokunakla gelir. Şelf ve kıta yamacında biriken sedimanların metamorfizma geçirmesi sonucu meydana gelen birim, fillit, mikaşist, amfibolit, mermer ve kuvarstan oluşmaktadır. (İnceöz 1989) Arazinin sarp, yüksek ve dik eğimli yamaçlara sahip olması, sözü edilen aşınmaya dayanıklı metamorfik kayaların varlığı sonucudur. Bu sahada eğim değerleri son derece yüksek olup % 30-% 40 arasında eğim değerlerine rastlanır. (Harita 7) Dağlık alan, kendisini çevreleyen yamaçlar ve tepelik alanlardan düşük açılı bindirme fayları ile ayrıldığından dolayı dağlık alanın güneyinde yer alan Lice formasyonunun kolay aşınma özelliği gösteren yumuşak sedimanları üzerinde, % 30-% 40 eğime sahip yamaçlardan sonra emles bir topografya hakim olur ve yamaç eğimleri % 10 ile % 2 arasına düşer.

2.2. PLATOLAR

Araştırma sahasının kuzeyinde bulunan 1500 m den yüksek dağlık saha üzerinde düz alanlar bulmak olanaksız iken, güneye doğru gidildikçe, araştırma sahası içinde bazı dağların üst kesimlerinin plato özelliği gösterdiği müşahade edilmektedir. Çermik kuzeyindeki Hennasek Dağı; batısındaki Gelincik dağı; kuzeydoğusundaki Karababa dağları, Beyazdağ; doğusundaki Hazartaş Dağları; güneybatısındaki Bürüt Dağı gibi dağların üzerinde görülen plato karakterli düzlük alanlara genel olarak 1100 m-1300 m ler arasında rastlanmaktadır. Bunların bir aşınım yüzeyi olup olmadığı konusu ise, jeolojik yapının çok karmaşık ve faylı oluşunun yanısıra, korrelasyonun yapılamaması nedeniyle teşhisi güç bir konudur. Ancak bu yüzeylerin çok kaba bir tanımlama ile Miosen arazisinde yer alması ve yörede Miosenin karasal fasies özelliği göstermesi, bunların Miosen aşınım yüzeyleri olabileceğini düşündürmektedir.

Platoların üzerinde yer aldığı dağlar, üst seviyelerdeki düzlüklerden itibaren özellikle fay hatlarının bulunduğu yerlerde dik ve dike yakın eğimlerle etek

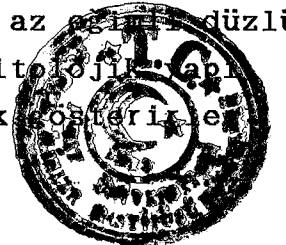

intikal etmektedir. Bu durum özellikle Çermik batısında, Gelincik dağının, Sinekköy ile Genceli arasındaki doğu yamaçları boyunca belirgin olarak görülmektedir. Burası aynı zamanda bir fay basamağına karşılık gelmektedir. (Harita 6) Midyat Grubu ile Lice Formasyonu arasındaki tektonik dokunak hattını oluşturan bu sahada, Gelincik dağının doğu yamaçları boyunca, Midyat Grubuna ait saflık derecesi yüksek, çatlaklı masif kalkerler üzerinde peribacalarına benzeyen yüzey şekilleri gelişmiştir. (Resim 3) Ancak bunlar volkanik tüfler üzerinde gelişen peribacaları kadar gelişkin ve belirgin oluşumlar değildir.

Platolar üzerinde rastlanan şekillerden biri de karstik çukurluklardır. Özellikle Midyat Grubuna ait saflık derecesi yüksek, çatlaklı kalkerler üzerinde irili ufaklı dolin ve uvala benzeri karstik çukurlar gelişmiştir. Gelincik dağı üzerindeki plato yüzeyinde bu çukurluklar net bir şekilde farkedilmektedir. Ne varki yöredeki litolojik yapı sık sık değiştiğinden gelişmiş bir karst topografyasından söz edilemez.

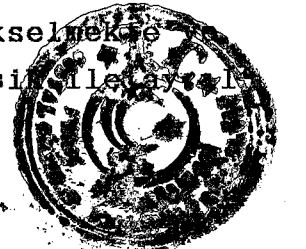
2.3. TEPELİK VE AZ EĞİMLİ DÜZLÜK ALANLAR

Dağlık alanlar ve platolar bir kenara bırakılırsa, araştırma alanının geri kalan kısmının tepelik ve az eğimli düz veya düze yakın arazilerden oluştuğu görülür. Az eğimli düzlük alanlar, daha çok Çermik'in doğu ve güneydoğusunda yayılmış gösterirken; batı kısmında % 5 ile % 30 arasında değişen yamaç eğimlerine sahip tepelik alanlar hakimdir. Fırat nehrinin yatağı ile Çermik arasında kalan alan içersinde yoğun bir dağılım gösteren tepelik alanda, tepelerin ortalama yükseltisi 800 m ile 1100 m arasında değişmektedir. Nadiren bazı tepeler 1400 m nin üzerine çıkar. Çermik güneyinde, tepelerin yükseltisi güneye ve doğuya doğru gidildikçe azalmaktadır. Bundan da anlaşılacağı gibi arazi, genel olarak kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru gidildikçe alçalmakta; Çermik doğusunda eğimler azalarak tepelik alan az düzlük alanlara dönüşmektedir. Tepelik alanlarda litolojik yapı farklı olduğu için tepeler de farklı özellik gösterirler.

Çermik doğusunda olduğu gibi bazı tepeler aşınmadan arta kalan yükseklikler olduğu halde bazı tepelerde kıvrımlı yapının eseri durumundadır. Çermik kuzeyindeki Heykel tepesi buna iyi bir örnek teşkil eder. Tabaka duruşu itibariyle bir yana eğimli, monoklinal bir yapı gösteren Heykel tepesi (Resim 1-2) aslında eksen bölgesi aşınmış Çermik Antiklinalinin kuzey kanadından başka bir şey değildir. Tipik kuesta alını olarak görünen cephe kısmını Midyat Grubuna ait kayaç birimleri oluşturmakta, daha alt kısmını ise litolojik özelliği farklı Lice ve Gercüş formasyonları oluşturmaktadır. Çermik'in batısında ise Kretase ve Eosen yaştaki arazide litolojik özellikleri farklı tepeler yer almakta, bazalt akıntılarının ulaşabildiği yerlerde ise aglomera, serpantin ve bazaltlardan oluşan tepeler bulunmaktadır. Bazaltların oluşturduğu örtü alanları, üzerleri kısmen düzlükler halinde olmakla beraber yine aşınma sonucu diklikler oluşturmuşlardır. Bu durum Morhoy düzü ve Petekkaya mevkiinde açıkça görülmektedir. Yine Midyat Grubuna ait saflık derecesi yüksek, çatlaklı kalkerlerden oluşan tepelik alanlarda karstik aşınım sonucu oluşmuş mağaralara rastlanır. Çermik güneydoğusunda (Çermik'in 6 km gd sında Lilkazın Mağarası) ve kuzey doğusunda bu tür mağaralar mevcuttur ve bazı tepelere buna izafeten "Mağara Tepesi" gibi isimler verilmiştir. (Harita 4)

Az eğimli düzlük alanlar ise Çermik doğusunda, Beyazdağ, Karababa dağları ve Çermik üzerinden geçirilecek verev çizginin doğusunda geniş yer kaplarlar. Bu saha dahilinde genel olarak eğim değerleri çok düşük olup, % 2 ile % 5 arasında değişmektedir. (Harita 7) Jeoloji haritasına bakıldığında bu alanların geniş ölçüde Miosen ve Alt Miosen yaşlı arazilerden oluştuğu görülmektedir. Midyat grubuna ait litolojik yönden aşınmaya ve tarım arazisi oluşturmaya müsait formasyonların varlığı bu sahada eğimin az olması sonucunu getirmiştir. Deniz seviyesinden ortalama 750-900 m arası yükseltilerde uzanan düze yakın eğimli alanlar doğuya, Ergani'ye doğru gidildikçe, çalışma alanı dışında tekrar yükselmekte ve polye özelliği gösteren Ergani ovasından bir eşik geçmektedir.

Fırat havzası ile Dicle havzasını birbirinden ayıran su bölümü çizgisinin doğusunda yer alan ve halkın genel olarak tarla ziraatıyla meşgul olduğu az eğimli düzlük alanlar tamamen düz değildir. Yer yer aşınmaya dayanıklı kayaların bulunduğu yerler ile bazalt akıntılarının dayanıklı örtü görevi yaptığı yerlerde tepelerin yer aldığı görülür. Ancak, bu tepeler, arazinin batı bölümündeki tepeler kadar yüksek olmayıp 750-850 m yüksekliğe sahiptir ve yerel seviye üzerinde oluşturdukları yükselti farkı önemsiz olduğu için, araziye inişli çıkışlı, dalgalı bir görünüm kazandırırılar.

2.4. VADİLER

Yıllık ortalama yağış miktarının 800 mm civarında olduğu Çermik çevresinde, gelişmiş, olgun ve tabanlı vadiler hemen hiç yoktur. Kuzeydeki dağlık alan dahilinde görülen vadiler, genellikle, yüksekliğe bağlı olarak yağış miktarının artmasıyla, taşınan su miktarının fazlalaşması ve eğimin çokluğundan dolayı tamamen V profilli genç vadiler durumundadırlar. Vadi yamaçlarının eğimi çok yerde % 20 ile % 30 un üzerindedir. (Resim 5) Bu vadilerde vadi tabanı ve taşkın sahası hiç görülmez. Sarp yamaçlar çok yerde geçit vermez durumdadır. Dağlık alanın güneyindeki tepelik alanda yer alan vadilerin yamaçları yükseltinin azalmasına bağlı olarak daha yatık olup, yamaç eğimleri % 10-% 20 arasında değişir. Genel olarak bu sahadaki vadiler de genç, V profilli vadiler olmakla beraber, özellikle Çermik çayı vadisi Çermik güneyinde, Armutlu ve Bademlik köyleri arasında V profilini kaybederek, yamaçlar yatıklaşırken, tamamen olgun vadi görünümünde olmakla birlikte vadi tabanı halkın çeltik ziraati yapmasına imkan verecek derecede genişlemektedir.

Araştırma sahasında sularını Fırat nehrine ve Fırat havzasına gönderen akarsuların vadileri genel olarak dar ve derin vadi karakteri gösterirken, sularını Dicle nehrine gönderen doğudaki akarsuların vadileri hem daha küçük boyutlu hem de daha yatık yamaçlı vadiler durumundadır. Bu sahadaki vadi yamaçlarının yatık ve az eğimli olması arazi morfolojik ve litolojik özellikleriyle yakından ilgilidir. Özellikle,

Lice formasyonunun topografyayı oluşturduğu sahalarda, bu formasyonu meydana getiren kumtaşı, şeyl ve marnların kolay aşınabilir karakterde olmaları vadilerin basık ve yatık yamaçlı olmalarına neden olmuştur.

2.5. BİRİKİNTİ KONİLERİ

Araştırma alanında onbir adet irili ufaklı birikinti konisi bulunmaktadır. Söz konusu birikinti konileri özellikle Çermik çayına dağlık ve tepelik alandan gelerek karışan, yatak eğimleri fazla yan derelerin ağızlarında yer almaktadır. Litolojik yapıya bağlı olarak aşınmaya dayanıklı bazalt gibi kayaların hakim olduğu yerlerde birikinti konisi oluşturan elemanların tane boyutları büyük ve köşeli bir görünüm arz etmektedir. Aşınması kolay kayaların, örneğin marnların hakim bulunduğu yerlerde ise birikinti konileri, tane boyutları küçük ve köşesiz elemanlardan oluşmuş, daha geniş alanlı yelpazeler halindedir.

Çermik çayına karışan yan derelerin taşıdıkları alüvyal materyalin oluşturduğu birikinti konilerinin, dağlık alan ve tepelik arazi dahilinde iri boyutlu elemanlardan oluşması bir diğer yönden de eğimin fazlalığı, dolayısıyla alüvyal malzemenin dik eğimli yataklar boyunca incelemek zaman bulamaması nedeniyledir. Birçok yerde, üzerinde kuru tarım yapılan birikinti konileri alan itibariyle pek fazla bir yer kaplamamaktadır. Bunu hidrografik özelliklere ve akarsu ağının pek sık olmamasına bağlayabiliriz.

Yüzey şekilleri konusu noktalamadan önce yörenin morfolojik geçmişinden ve gelişiminden söz etmek yararlı olacaktır. Herşeyden önce, Çermik çevresindeki yüzey şekilleri üzerinde büyük etkisi olan tektonik yapılar kuzey-güney doğrultulu sıkışma sonucunda oluşmuştur. Bu basınç artışını doğuran olay da Arabistan levhasının kuzeye doğru hareket etmesidir. İnceleme alanının kuzeyinde Toroslardaki riftleşme Üst Trias'ta başlamış, Jura ve Alt Kretase'de zirvesini tamamlayan okyanusta flişler çökelmiştir. Okyanus Üst Kretase başlarında kuzeye yönelik bir dalma-batma zanaatı başlı-

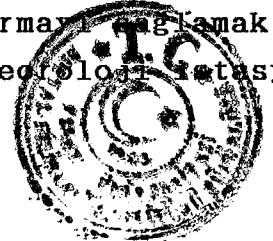
rak kapanmaya başlamıştır. Eosen başlarında Çermik çevresi transgresif bir denizle kaplanmış, bu denizel ortamda şelf özellikli Midyat Grubu ile derin deniz özellikli Lice Formasyonu tortulanmıştır. Orta Miosen'de Anadolu ve Arap levhalarının çarpışması sonucu, Doğu Anadolu'da kıvrım ve bindirme hareketleriyle kabuk kalınlaşması olmuş ve okyanusal yitme zonu bulunmadığından bu kalınlaşma kütleli olarak Anadolunun Kuzey ve Doğu Anadolu Fayları ile batıya doğru hareketine neden olmuştur. Bu hareket sırasında yırtılmalar ve şaryaj hatları boyunca binmeler meydana gelmiştir. (Ketin 1950, 1955)(Altınlı 1966)(İnceöz 1989)

3 . İKLİM ÖZELLİKLERİ

Çermik ve çevresi, bulunduğu yer itibariyle karasal iklim tipinin görüldüğü sahanın sınırları içinde kalmaktadır. Daha önce yapılan, Türkiye genelindeki araştırmalara göre Çermik ve çevresi Köppen tasnifi içinde Csak harfleriyle ifade edilen, sıcak-ılıman ana iklim grubu içinde, kışı soğuk, yıllık sıcaklık ortalaması 18° den az olan sıcak ve yazı kurak Akdeniz iklim tipine sokulmuştur. (Erinç 1969)

Thorntwaite sistemine göre ise Çermik, yazların 30° den daha sıcak geçtiği, kışların 0°-5° arasında olduğu, şiddetli yaz kuraklığı ve buharlaşmanın görüldüğü Güneydoğu Anadolu Step iklimi sınırları içinde yer almaktadır. (Sözer 1969)(Erinç 1969)

Böyle bir tasnif yapabilmek için Çermik ve çevresinin sıcaklık, basınç-rüzgarlar ve yağış durumunu, kısacası iklim özelliklerini incelemek gerekecektir. Ancak araştırmanın odak noktasını oluşturan Çermik'te mevcut meteoroloji istasyonunun düzenli rasatlar yapmaması, 1962 yılında kurulmuş olmasına karşılık rasatlarına müteaddit defalar ara vermesi ve yalnızca yağış rasadı yapması konuyu güçleştirmektedir. Bu güçlüğü ortadan kaldırmak ve karşılaştırmaya olanak amacıyla Diyarbakır, Siverek ve Ergani meteoroloji istasyonlarının verilerinden de yararlanılmıştır.

3.1. SICAKLIK

Çermik meteoroloji istasyonunda sıcaklık rasadı yapılmamaktadır. Bu nedenle, yukarıda adı geçen üç istasyonun sıcaklık değerleri karşılaştırılırsa; 1100 m yükseklikte bulunan Ergani'de yıllık ortalama sıcaklık 15.3° ; 660 m yükseklikteki Diyarbakır'da 15.9° ; 801 m yükseklikteki Siverek'de 16.3° dir. Her üç istasyonda da ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay Temmuz, en düşük olduğu ay ise Ocak ayıdır. (Grafik 2)

Tablo 1. Ergani, Diyarbakır ve Siverek'de yıllık ortalama sıcaklıkların gidişi.
(Kaynak: Ort.Ekstremler Kıymetler Meteoroloji Bülteni)

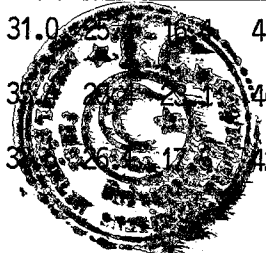
Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	2.1	2.4	7.5	13.0	19.0	25.3	29.6	29.4	24.3	16.3	10.4	4.5	15.3
Diyarbakır	1.8	3.6	8.1	13.8	19.3	25.9	31.0	30.5	24.9	17.2	10.0	4.2	15.9
Siverek	2.9	4.3	9.0	14.0	19.6	26.1	30.4	29.7	24.7	17.5	11.5	5.8	16.3

Ancak tablodan da görüldüğü gibi diğer iki istasyonun yıllık ortalama sıcaklık değerleri Ergani'den daha fazladır. Çermik'in enlem itibarıyla Ergani'ye daha yakın olduğunu gözönüne alırsak yıllık ortalama sıcaklık değerinin Ergani'ye yakın olacağını söylemek mümkündür.

Her üç istasyonun en yüksek ve en düşük sıcaklık değerlerine bakılırsa, en yüksek sıcaklık yıllık olarak Ergani'de 41.6° , Diyarbakır'da 46.2° , Siverek'te 42.4° ; en düşük sıcaklık Ergani'de -13.2° , Diyarbakır'da -24.2° , Siverek'de ise -14.3° dir. Görülüyor ki Güneydoğu Torosların eteklerinden, güneye havza tabanına doğru inildikçe en düşük ve en yüksek sıcaklık değerleri yükselmektedir. (Grafik 1)

Tablo 2. Ergani, Diyarbakır ve Siverek'de yıllık en yüksek (maksimum) sıcaklıkların gidişi

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	12.6	16.7	22.5	29.0	34.2	39.4	41.6	41.0	38.0	31.0	25.1	18.1	41.6
Diyarbakır	16.9	21.1	26.0	33.0	39.8	41.8	46.2	45.9	41.0	35.2	28.1	21.1	46.2
Siverek	14.4	18.6	23.8	30.9	35.0	38.9	42.4	41.7	39.1	32.6	25.1	17.9	42.4

Tablo 3. Ergani, Diyarbakır ve Siverek'te yıllık en düşük (minimum) sıcaklıkların gidişi

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	-10,7	-13,2	-8,2	-7,2	3,2	6,0	16,6	16,8	11,0	2,8	-5,3	-5,0	-13,2
Diyarbakır	-24,2	-19,1	-12,2	-6,1	0,8	3,5	9,1	8,4	4,0	-8	-12,9	-17,7	-24,2
Siverek	-14,3	-12,9	-2,3	-3,5	5,4	7,5	16,6	16,2	11,1	1,4	-5,6	-4,6	-14,3

En yüksek ve en düşük sıcaklıkların hangi aylarda görüldüğünü incelersek; her üç istasyonda da en yüksek sıcaklığın Temmuz ayında görülmesine karşılık, en düşük sıcaklık diğer iki istasyonda ocak ayına tesadüf etmekte, Ergani'de ise şubat ayına kaymaktadır. Yıllık ortalama, en yüksek ve en düşük sıcaklık değerlerinin Güneydoğu Torosların eteklerinden güneye doğru gidildikçe yükselmesi karasallığın artmasına bağlıdır. Buna bağlı olarak enlem ve yükseklik faktörü de bu durumun oluşmasını etkilemektedir. Karasallık oranının artışı yıllık sıcaklık farklarından da çıkartmak mümkündür. Ergani istasyonunda, yıllık ortalama sıcaklıklar açısından en soğuk ay ile en sıcak ay arasındaki sıcaklık farkı $27,5^{\circ}\text{C}$ iken bu değer Diyarbakır için $29,2^{\circ}\text{C}$, Siverek için yine $27,5^{\circ}\text{C}$ dir. Yıllık ortalama sıcaklıklar ortaya pek önemli bir sıcaklık farkı koymadığı halde en yüksek ve en düşük sıcaklık değerleri istasyonlar arasındaki farklılığı açıkça ortaya koymaktadır. En düşük ve en yüksek sıcaklıklar arasındaki fark Ergani'de diğer iki istasyona göre daha azdır. (Tablo 3 ve 3)

Sıcaklıkla ilgili bir başka özelliği; nisbi nem değerlerini inceleyecek olursak, Ergani meteoroloji istasyonunda yıllık ortalama nisbi nem miktarı % 52, Diyarbakır'da % 53, Siverek'de ise % 50 dir. Her üç istasyonda da yıllık ortalama sıcaklıkların ve buharlaşmanın fazla oluşuna bağlı olarak nisbi nem değerleri düşüktür. Söz konusu istasyonlarda ortalama nisbi nemin en yüksek olduğu ay Aralık ayıdır ve 14 nolu grafiklerden de anlaşılacağı gibi bu ay bir istasyonun ortaya çıktığı ay durumundadır. Ancak Ergani istasyonunda

Diyarbakır istasyonundan farklı olarak Aralık ayında daha fazla su birikmesi olduğu ve Diyarbakır'da su fazlasının Ocak ayında görülmesine karşılık Ergani'de su fazlasının aralık ayında ortaya çıktığı gözlenmektedir. Tabii ki bu durum sadece sıcaklık buharlaşma ve nisbi nem miktarına değil, aynı zamanda yağış miktarına büyük ölçüde bağlıdır. (Grafik 3)

Meteorolojik günler kavramı içinde ele alınan açık, bulutlu ve kapalı günler bakımından da üç istasyon arasında belirgin farklar mevcuttur.

Tablo 4. Ergani, Diyarbakır ve Siverek Meteoroloji İstasyonlarında ortalama bulutluluk değerlerinin gidişi (0-10)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	7.0	6.0	6.1	5.7	4.2	2.0	1.1	1.1	1.9	3.9	4.9	6.4	4.2
Diyarbakır	6.2	6.1	5.7	5.5	4.4	2.0	1.1	0.9	1.4	3.4	5.0	5.9	4.0
Siverek	6.3	6.3	6.0	5.0	4.1	2.0	0.9	0.8	1.6	3.6	4.9	6.0	4.0

Ortalama bulutluluk değerinin Diyarbakır ve Siverek'de 4,0 olduğu halde Ergani'de 4,2 olması açık, bulutlu ve kapalı günler hakkında fikir vericidir.

Tablo 5. Ergani, Diyarbakır ve Siverek'te açık günler sayısının yıllık gidişi (0.0-1.9)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	3.8	5.7	4.8	4.3	7.5	17.0	23.2	22.8	18.2	8.8	7.2	4.7	128.0
Diyarbakır	5.8	4.6	5.3	4.7	7.2	18.0	24.3	25.1	21.5	13.0	7.8	6.1	143.6
Siverek	4.6	2.8	4.1	4.3	6.7	16.7	26.0	25.6	19.0	10.7	6.7	5.0	132.3

Açık günler sayısının en fazla olduğu istasyon yıllık 143,6 gün ile Diyarbakır olup 128 açık gün sayısı ile Ergani istasyonu söz konusu saha içinde, en az açık gün sayısına sahiptir. Aynı durum bulutlu ve kapalı günler için de söz konusudur. (Grafik 4)

Tablo 6. Ergani, Diyarbakır ve Siverek'de bulutlu ve kapalı günler sayısının yıllık gidişi (Kapalı: 8.1-10.0) (Bulutlu: 2.0-8.0)

Bulutlu Günler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	11.0	10.5	14.8	17.8	20.3	13.0	7.8	8.2	11.7	18.8	15.5	13.3	162.8
Diyarbakır	11.9	12.9	16.8	18.1	19.8	11.7	6.6	5.9	8.3	14.9	14.7	12.6	154.2
Siverek	13.4	14.8	17.3	22.0	22.3	13.3	4.8	5.4	11.0	17.9	16.9	15.9	175.0
Kapalı Günler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	16.2	12.0	11.3	7.8	3.2	-	-	-	0.2	3.3	7.3	13.0	74.3
Diyarbakır	13.2	10.7	8.9	7.2	4.0	0.3	0.1	0.1	-	3.1	7.5	12.2	67.5
Siverek	13.0	10.6	9.6	3.7	2.0	-	0.1	-	-	2.4	6.4	10.1	58.0

Günlük ortalama bulutluluğun 2-8 arasında olduğu bulutlu gün sayısı Diyarbakır'da 154,2 gün olduğu halde Ergani'de 162,8 gündür. Kapalı gün sayısında ise Ergani diğer iki istasyona göre 74,3 gibi yüksek bir değer arz etmektedir.

Bu verilere göre, sıcaklıkla ilgili olarak Çermik ve çevresinin daha çok Ergani'ye benzediğini kabul edersek araştırma sahasında kuzeyden güneye doğru gidildikçe nisbi nemin azaldığını, sıcaklık ve buharlaşmanın arttığını söyleyebiliriz.

Türkiye genelinde en yüksek yaz sıcaklıklarının görüldüğü Diyarbakır'ın kuzeybatısında yer alan Çermik ve çevresinin, yükseltinin artması, enlem faktörü ve Suriye çöllerinden gelen bunaltıcı sıcak hava akımlarından kısmen korunmuş olması nedeniyle Diyarbakır ve Siverek kadar yüksek sıcaklıklara maruz kalmadığı muhakkaktır.

Adı geçen rasat istasyonlarının verilerine göre sonlu

günler sayısı yıllık toplam olarak Ergani'de 40,2 gün, Diyarbakır'da 64 gün ve Siverek'de 33 gündür. (Tablo 7, Grafik 4)

Tablo 7. Ergani, Diyarbakır ve Siverek Meteoroloji istasyonlarında donlu günler sayısının yıllık gidişi

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ergani	14.3	14.7	3.0	0.8	-	-	-	-	-	-	1.0	6.3	40.2
Diyarbakır	19.7	15.4	8.9	0.7	-	-	-	-	-	0.3	4.0	14.9	64.0
Siverek	14.6	10.0	1.0	0.3	-	-	-	-	-	-	1.6	5.6	33.0

Siverek istasyonunda donlu gün sayısının Ergani ve Diyarbakır'a göre daha az olması, Siverek'in Akdenize ve Akdeniz iklim sahasına daha yakın oluşu sonucu olsa gerektir. Tablodan görüldüğü gibi don olayları Diyarbakır'da Ekim, diğer iki istasyonda Kasım ayında başlamakta ve en yüksek değerine Ergani'de Şubat, Diyarbakır ve Siverek'de Ocak ayında ulaşarak Mayıs ayı başında sona ermektedir.

3.2. BASINÇ VE RÜZGARLAR

Uzun yıllar ortalamasına göre Diyarbakır meteoroloji istasyonunda ortalama aktüel basınç 936,1 mb; en yüksek aktüel basınç 958,3 mb, en düşük aktüel basınç 913,2 mb dır. (Grafik 9) Ergani meteoroloji istasyonunda sözkonusu rasat yapılmadığı için Siverek istasyonunda ölçülen değerleri inceleyerek; ortalama aktüel basınç 920,7 mb, en yüksek 936,4 mb, en düşük aktüel basınç ise 903,8 mb dır. Buna göre Çermik ve çevresinde ortalama aktüel basınç değerinin bu iki değere yakın olması beklenebilir. Yörede kış mevsiminde basınç artışı ile yüksek basınç, yaz mevsiminde ise alçak basınç hakim durumdadır. Bölge genel olarak kış aylarında Sibiriya ve Doğu Anadolu'da oluşan yüksek basınç alanının etkisinde kalmakta, ilkbahar ve yaz mevsiminde ise Basra Körfezinde oluşan termal alçak basınç alanının hakimiyetine girmektedir. İlkbahar başlarından itibaren karaların ısınmaya başlamasıyla yüksek basınç hakimiyeti sona ermekte, hava hareketlerini belirleyici ve hava kütleleri içinde oluşan konvektif olaylar

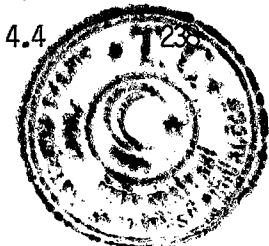

le basınçta düşmeler görülmektedir. (Erinç 1969, Öztan 1976, Ardel 1973)

Diyarbakır meteoroloji istasyonunda ortalama rüzgar hızı 2,6 m/sn olup, en hızlı rüzgar 33,8 m/sn ile güneyden gelmektedir. Esme sayıları toplamına göre ise, yıl içinde ortalama 3,8 m/sn hızla esen ve toplam 4513 esme sayısına sahip kuzeybatı yönlü rüzgarların hakim olduğu sonucu çıkmaktadır. (Grafik 10-11-12)(Tablo 8)

Tablo 8. Diyarbakır, Ergani ve Siverek meteoroloji istasyonlarında ortalama hızlarıyla birlikte toplam esme sayılarına göre rüzgarlar.

Esme Yönlere	DİYARBAKIR		ERGANI		SİVEREK	
	Hız(m/sn)	Toplam Esme s.	Hız(m/sn)	Toplam Esme S.	Hız(m/sn)	Toplam Esme S.
N	2.9	2030	3.9	574	4.4	324
NNE	2.6	428	3.4	45	3.9	313
NE	2.4	1177	2.7	450	4.6	310
ENE	2.2	355	4.1	35	4.6	376
E	2.4	948	2.8	394	4.0	170
ESE	2.3	395	3.0	31	3.6	193
SE	2.7	1120	2.6	186	4.8	132
SSE	2.9	358	3.2	10	4.6	175
S	3.6	1028	2.5	122	4.1	196
SSW	3.6	447	4.6	24	3.0	155
SW	3.1	1199	3.2	200	3.0	111
WSW	2.8	488	3.6	36	2.9	127
W	2.8	1706	2.9	198	3.0	115
WNW	3.3	927	4.5	23	3.6	174
NW	3.8	4515	4.6	673	4.4	178
NNW	3.3	1144	5.8	141	4.4	

Ergani meteoroloji istasyonunda ise ölçülen ortalama rüzgar hızı 2 m/sn, en hızlı rüzgar saniyede 20 m ile kuzey yönlüdür. (Tablo 9) Esme sayıları toplamı itibariyle 4,6 m/sn hızla, 673 esme sayısına sahip kuzeybatı yönlü rüzgarlar hakimdir. Bu verilere dayanarak Çermik ve çevresinde de kuzeybatı yönlü rüzgarların hakim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Araştırma sahasında yapılan gözlemler de bunu doğrular niteliktedir.

Tablo 9. Diyarbakır, Ergani ve Siverek Meteoroloji istasyonlarında ortalama rüzgar hızı (m/sec)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Diyarbakır	2.2	2.7	2.9	2.6	2.4	3.2	3.7	3.3	2.8	2.2	1.6	1.7	2.6
Ergani	2.1	1.7	2.0	2.0	1.8	2.4	3.2	3.0	1.8	1.3	1.0	1.4	2.0
Siverek	4.8	4.4	4.4	4.0	3.9	4.0	4.1	3.8	3.7	3.7	3.7	4.1	4.0

Yazın güneyden esen rüzgarlar kurutucu ve boğucu etki yaratmakta, kuzeyden gelen rüzgarlar ise serinletici etki yapmaktadır. İlkbahar ve kış mevsiminde batıdan gelen rüzgarların ise yağış getirdiği bilinmektedir.

3.3. YAĞIŞ

Çermik'te 1962 yılında kurulmuş olan meteoroloji istasyonunun 14 yıllık rasatlarına göre yıllık ortalama yağış miktarı 800,2 mm dir. (Grafik 5) Diğer istasyonlardan Diyarbakır'da bu değer 495,9 mm, Siverek'de 545,8 mm olmasına karşılık Ergani'de 767,4 mm olması, meteorolojik veriler bakımından Çermik ile Ergani arasındaki benzerliği bu yönden de ortaya koymaktadır.

Yıllık ortalama yağışın % 53 ünün kış, % 31,2 sinin ilkbahar, % 14,7 sinin sonbahar ve geri kalan % 1,1 lik bölümün ise yaz mevsiminde düştüğü Çermik'te en yağışlı mevsim Akdeniz ikliminde olduğu gibi kış mevsimi, ikinci en yağışlı mevsim ise ilkbahar mevsimidir. (Grafik

Tablo 10. Çermik, Ergani, Diyarbakır ve Siverek meteoroloji istasyonlarında yıllık ortalama yağışın aylara dağılışı (mm)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Çermik	165.3	108.8	109.6	79.4	60.5	7.0	1.3	0.5	1.5	38.7	78.0	149.6	800.2
Ergani	135.8	115.5	87.0	95.0	55.3	6.4	0.6	1.8	2.9	38.3	85.5	143.4	767.4
Diyarbakır	80.2	68.6	62.2	72.1	42.9	7.1	0.9	0.6	3.4	30.4	55.9	71.5	495.9
Siverek	98.5	83.3	75.8	57.8	38.9	7.1	0.9	0.6	2.8	31.8	63.8	84.4	545.8

Yıl içindeki en yağışlı ay ise Çermik dahil hemen bütün istasyonlarda Ocak ayıdır. Yağışın en az olduğu aylar Thornthwaite su blançosunda su noksanının görüldüğü 7-8 ve 9. aylardır. Bu aylarda düşen yağış miktarı toplam olarak 10 mm yi bulmamaktadır. Günlük en çok yağış Çermik'de 69,4 mm ile Kasım ayında görülmüş, Ergani'de ise 80,9 mm ile Mart ayında görülmüştür. (Grafik 7) Yağışlı gün sayısı, Çermik'de maksimum 10,6 gün ile Ocak ayında toplanmakta, yıllık toplam 60,7 gün yağışlı geçmektedir. (Grafik 6)

Başta da ifade edildiği gibi Çermik'te yağış rasadından başka rasat yapılmaması nedeniyle, yağış konusunun diğer elemanları durumundaki karlı, dolulu, sisli, kırılgılı, orajlı günler konusunda Ergani meteoroloji istasyonunun verilerinden yararlanılmıştır.

Tablo 11. Ergani'de ortalama kar yağışlı, karla örtülü günler sayısı ile en yüksek kar örtüsü kalınlığı (cm)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ort.Kar yağ. gün	3.4	3.4	0.1	-	-	-	-	-	-	-	0.2	1.1	8.2
Karla örtülü gün	5.4	8.7	0.4	-	-	-	-	-	-	-	0.3	1.4	16.3
En yüksek kar ört.(cm)	65	80	12	-	-	-	-	-	-	-	5	7	80.0

Ergani ve çevresinde ortalama kar yağışlı gün sayısı beklenildiğinden daha az olup 8,2 gündür. Karın, yağım-
den yerde kaldığı karla örtülü gün sayısı 16,3 gün olup en

yüksek kar örtüsü kalınlığı 80 cm ile Şubat ayında gerçekleşir.

Tablo 12. Ergani'de ortalama sisli, dolulu, kırıgılı ve orajlı günlerin sayısının yıl içindeki gidişi.(1929-1970)

Aylar	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Ort.sisli gün sayısı	2.8	2.1	0.8	1.4	0.6	-	-	-	0.1	0.1	0.8	3.9	12.6
Ort.dolulu gün sayısı	-	0.3	0.2	1.1	0.6	-	-	-	-	0.1	0.6	-	2.9
Ort.kırıgılı gün sayısı	5.1	2.3	0.8	-	-	-	-	-	-	0.5	1.5	6.2	16.5
Ort.orajlı gün sayısı	0.1	0.1	0.7	3.8	4.2	1.9	0.8	0.4	1.1	2.6	0.8	0.2	16.8

İklim bahsinde buraya kadar ele alınan iklim elemanlarının son ve genel bir değerlendirmesini yaparsak; Çermik ve çevresinde maksimum yağış miktarı kış mevsimine isabet etmekte ve yazın hazirandan eylül ayı sonuna kadar kuraklık görülmektedir. Sözkonusu durum Thornthwaite su bilançosunda (Grafik 14) kendini su noksanı halinde ortaya koymaktadır. Kasım ayı başlarından itibaren toprakta su birikmeye başlamakta ve ocak ayı başlarında toprak suya doyduğu için su fazlası ortaya çıkmaktadır. Su fazlası mayıs ayına kadar devam etmekte, mayıs ayında yağışların çok azalmasına bağlı olarak Haziran ortalarına kadar toprakta mevcut olan su sarfedilmektedir. Hazirandan itibaren kurak devre başlamaktadır. Ergani ve Diyarbakır'a ait su bilançoları karşılaştırıldığında Ergani ve dolayısıyla Çermik çevresinde su fazlasının, yağış miktarındaki fazlalığa bağlı olarak Diyarbakır çevresine göre daha önce ortaya çıkması dikkat çekicidir. Ayrıca Diyarbakır çevresinde, su noksanının mevcut olduğu kurak devre Ergani ve Çermik çevresine göre yaklaşık bir ay önce başlamaktadır. (Grafik 13)

Bütün bu verileri dikkate alarak, Çermik ve çevresinde yağış miktarının belirgin bir şekilde arttığı, kontinentale ve kuraklık devresi Diyarbakır ve Siverek çevresi kadar kuvvetli olmayan, yazların kısmen sıcak ve kurak, kışların serin veya soğuk geçtiği karasal iklimin görüldüğünü söyleyebiliriz.

4. HİDROGRAFYA

Çermik ve çevresinin hidrografik özelliklerini iki ana başlık altında ele almak mümkündür.

4.1. AKARSULAR

Çermik ve çevresinde akarsu şebekesini esas itibariyle araştırma alanının dışında, güneybatı köşesinde Fırat nehrine karışan Çermik çayı ve kolları oluşturmaktadır. Çermik çayı, kaynağını kuzeyde, Güneydoğu Toroslara ait maden dağlarının yüksek kesimlerinden almaktadır. Bir başka deyişle, Çermik çayı Hazar gölü havzası ile Çermik çevresini birbirinden ayıran doğu-batı yönlü su bölümü çizgisinin güneye bakan yamaçlarından doğmakta ve Fırat nehrine karıştığı ana kadar Poksor deresi, Kızılçubuk çayı, Sinek çayı gibi birçok yan dere kendisine karışmaktadır. D.S.İ. nin, açmış olduğu 176 nolu akım gözlem istasyonu hiç rasat yapmadan kapatması nedeniyle çermik çayına ait akım değerleri mevcut değildir. Fikir vermesi açısından, Çermik çayının gerek yaz mevsimi, gerekse kış mevsiminde yatağında bol su taşıdığını söyleyebiliriz. Ancak, yağış miktarının kış mevsiminde artması sonucunda bu mevsimde akış maksimum seviyeye ulaşmakta, ilkbaharda yüksek yerlerde eriyen karsularına bağlı olarak ikinci bir maksimum görülmektedir. Çermik çayı yaz ve sonbahar mevsimlerinde çekik seviyede bulunmakla birlikte hiçbir zaman kurumamaktadır. Çermik çayına karışan yan dereler ise kış ve ilkbahar aylarında akış gösterirken, yaz aylarında ya tamamen çekilerek kurumakta, ya da yataklarında çok az su kalmaktadır. Bu yan kollardan en önemlisi Sinek çayı ile araştırma sahasının güney bölümünde yer alan ve halkın sulu tarım faaliyetlerinde fayda sağladığı Kızılçubuk çayıdır. Yukarıda sözü edildiği gibi her iki dere de tamamen kurumasa bile yaz aylarında çok çekilmektedir.

4.2. YERALTI SULARI VE KAYNAKLAR

Araştırma alanında yeraltı suları kuzeyde...

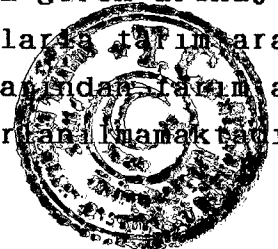

alanı çevreleyen kuşak ile Çermik çayı ve kollarının yakın çevresi ve Çermik doğusundaki düzlük alanlarda yoğunluk kazanmaktadır. Alt Eosen yaşlı Gercüş formasyonu ile Alt Miosen yaşlı Midyat grubuna ait kalkerler araştırma alanındaki en önemli akiferleri oluştururlar. Yatay uzanış gösteren tabakaların topografya yüzeyi ve fay hatları ile kesiştiği noktalar boyunca pek çok kaynak mevcuttur. Araştırma alanının tektonik yönden oldukça karışık ve faylı oluşu yeraltı sularının düzenli ve zengin olarak gelişmesini engellemiştir. Taban suyunun yüzeye çıkış noktalarını teşkil eden kaynakların pek çoğu tabaka kaynağı durumunda olup, Çermik çayı ve kollarını beslemektedirler. Bazı kaynaklar da, özellikle kalkerlerin yoğunluk kazandığı sahalarda, kalkerlerin erimesi sonucu, sızan suların erime boşluklarında serbest akışa geçerek yeryüzüne çıkması sonucu karstik kaynaklar niteliğini kazanmışlardır. Nihayet, son olarak bazı kaynaklar da Yaprakbaşı bindirmesi üzerinde Çermik kaplıcasına hayat veren kaynak örneğinde olduğu gibi fay kaynağı özelliği gösterirler.

8.6.1949 tarihinde yapılan analiz sonuçlarına göre 48° C sıcaklığa sahip Çermik kaplıcası suyu, pH derecesi 7,6 yani nötral veya hafif alkalın olup, kaplıcanın bulunduğu Yaprakbaşı mahallesinden geçen bindirme fayı boyunca çıkmakta ve sahip olduğu sıcaklık değerine bakılırsa oldukça derinlerden gelmektedir.

Artezyen kaynaklarının oluşması için elverişli olmayan araştırma alanı içinde Midyat kalkerlerinden çıkan kaynak suları kalsiyum karbonat içermekte, bazaltların yoğun bulunduğu yerlerde çıkan kaynak sularında ise yabancı maddeye daha az rastlanmaktadır. Çermik kaplıcasının suyunda ise radyoaktif olma özelliğinin yanısıra bol miktarda kükürt, bromür iyonu ve az miktarda iodür bulunmaktadır.

Hidrografya konusunda, yüzey sularının tarım alanlarının sulanması bakımından yetersiz olduğu söylenebilir. Ancak Çermik çayı ve kollarının geçtiği sahalarda gerek drenaj kanalları gerekse az sayıda da olsa motopomlarla tarım arazilerinin sulanmasına karşılık, yer altı sularında tarım alanlarının sulanması konusunda hemen hiç yararlanılmamaktadır.

İlkel usüllerle kazılan 5-6 m derinliğindeki kuyular hayvan sürülerinin sulanması veya içme yada kullanma suyunu temin için kullanılırlar.

5. TOPRAK TIPLERİ

Araştırma alanı içersinde esas itibariyle dört ana toprak çeşidi mevcuttur. Bunlar kahverengi orman toprakları, kırmızı-kahverengi topraklar, kolüvyal topraklar ve bazalt örtülerinin geniş yer kapladığı güney kısımda rastlanan bazaltik topraklardır.

Çermik ve çevresinde, kahverengi orman toprakları en geniş alanı kaplayan toprak tipidir. Kahverengi orman topraklarının ardından sırasıyla kırmızı kahverengi topraklar, kolüvyal ve bazaltik topraklar gelmektedir. Bu toprak tiplerinin yöremizde gösterdiği özelliklere kısaca değinirsek; kahverengi orman toprakları A, B ve C horizonlarına sahip topraklardır. A horizonu iyi gelişmiş olup granüler yapı görünür. Organik madde mineral maddelerle iyice karışmıştır ve A horizonunun altında granüler ve yuvarlak köşeli blok yapıya sahip B horizonu yer almaktadır. Bu horizon, en altta bulunan C horizonuna göre daha fazla kil içermekte olup, bunlar daha çok silikat killeridir. Horizonlar arasındaki sınırlar geçişlidir ve toprağın derinliği çoğunlukla 30-60 cm arasında değişmektedir. B horizonunun alt kısımları genellikle kalsiyum karbonat ihtiva eder.

Yayılim alanı itibariyle ikinci sırayı alan kırmızı kahverengi topraklar bazı ayrıntılar hariç kahverengi orman topraklarının özelliklerini gösterirler. A horizonunun rengi kırmızımsı, B horizonunun rengi ise kırmızımsı kahvedir. Demir oksidasyonunun fazlalığından ileri gelen kırmızı renk bu topraklarda daha hakim durumdadır. Organik maddeler fazla parçalanması nedeniyle A horizonu organik madde bakımından fakirdir.

Çermik ve çevresinde, eğimin fazla olduğu sabaalarda, dik yamaçların eteklerinde, mekanik çözülme, yer çekimi toprak kayması, yüzey akışı veya küçük yan derelerden biriktirmesi

sonucu koluvyum denen ana materyal üzerinde oluşmuş durumdaki koluvyal topraklar derinliği fazla olmayan genç topraklardır. Dik eğim , taşlılık gibi problemlerin görüldüğü bu topraklar genelde tarım faaliyetlerinin en az yapıldığı yerlerde olup, akış yoğunluğuna ve eğim derecesine bağlı olarak değişik parça büyüklüklerini içeren katlar ihtiva ederler. Dik yamaçların eteklerinde ve vadi önlerinde yer alan kolüvyal topraklarda kaba taş ve moloz miktarı fazladır. Renkleri gri-beyaz kahverengi ve kırmızıya yakın olan kolüvyal topraklar araştırma sahasında fazla yer kaplamazlar.

Araştırma alanının güneyinde yer alan bazaltik topraklar orta derinlikte veya sığ olup, profilleri iyi gelişmemiştir. Bunlar killi, ağır bünyeli topraklardır ve A horizonunda hafif blok yapı görülürken, B horizonunda daha ağır blok yapı görülmektedir. Reaksiyon nötr ile orta alkalın değer gösterir. Genellikle mera olarak yararlanılan alanları oluşturan bazaltik topraklar organik madde bakımından fakir olup verimleri düşüktür ve bazı yerlerde çok taşlı olduğu için taşların temizlenmesi gerekmektedir.

Sözü edilen toprak tiplerinin bulunduğu sahalarda çeşitli arazi sınıflarının varlığı dikkat çekmektedir. I. sınıf arazinin bulunmadığı Çermik ve çevresinde en iyi II. sınıf, en kötü VIII. sınıf araziler mevcuttur. En iyi koşullara ve en az probleme sahip II. sınıf araziler genellikle Çermik çayı vadisinin genişlediği ve vadi tabanı düzlüğünün ortaya çıktığı nadir yerler ile drenaj, taşlılık, eğim ve drenaj probleminin en az olduğu düze yakın hafif eğimli sahalarda yer almaktadır. Bu sahalardaki orta derinlikte topraklara sahip II. ve III. sınıf arazilerde çoğunlukla başta sulu tarım olmak üzere, kuru tarım ve bahçe tarımı yapılmaktadır. Kullanımı engelleyen sınırlamaların en az görüldüğü II. ve III. sınıf araziler, drenaj ve eğim koşulları iyi olan kahverengi orman toprakları ile kırmızı kahverengi toprakların bulunduğu sahalarda üzerinde dağılışı göstermektedir. IV. sınıf ile VI. sınıf arasındaki araziler genelde fundalıklar ve çalılıklarla örtülü olup yer yer mera olarak kullanılmakta; VI. sınıftan daha düşük kabiliyet sınıfındaki araziler ise kullanılmayan toprak

alanlar durumundadır. (Harita 8-9) Çermik çayı ve kollarının yakınından uzaklaşıp, eğim ve erezyonun artıp, toprak derinliğinin çok azaldığı kuzeydeki dağlık sahaya doğru gidildikçe arazi kabiliyet sınıfları düşmektedir.

Çermik ve çevresinde II. sınıf araziler hariç, toprakların hemen tamamında fazla eğim, taşlılık, erezyon, drenaj, tuzlanma ve benzeri problemler mevcuttur ve tarım yapılabilmesi tahdit faktörlerinin en aza indirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bu problemler arasında erezyon önemli bir problem olup eğimin fazlalığı nedeniyle toprakların bitki besin maddeleri bakımından nisbeten zengin olan kesimleri süpürülmekte ve toprak sığlaşmaktadır. Serpantin ve bazaltların bulunduğu sahalarda, yapının sonucu olarak, killi ve ağır bünyeli olan topraklarda kış aylarında drenaj problemi ortaya çıkmakta, yaz mevsiminde ise bu topraklar kuruyarak çatlamaktadır.

6. DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ

Çermik ve çevresinde kuzeyden güneye, batıdan doğuya doğru gidildikçe doğal bitki örtüsünün görünümü değişmekle birlikte iki tür bitki topluluğu hakim durumdadır. Bunlardan birincisi antropojen nedenlere bağlı olarak sayıları iyice azalmış ve seyrekleşmiş ağaç toplulukları, diğeri ise otsu topluluklar, diğeri bir deyişle step formasyonlarıdır.

İnsan tahribi nedeniyle iyice cılızlaşmış ve seyrekleşmiş olan ağaç toplulukları özellikle kuzeydeki dağlık saha boyunca Torosların eteklerinde yayılış göstermektedirler. Daha çok, evvelki dönemlerdeki gür ormanların birer kalıntısı durumundaki bu seyrek ağaç toplulukları başta meşe türleri olmak üzere (*Quercus ilex*, *Quercus infectoria*, *Quercus petraea*, *Quercus brantii* vb.), nadiren bazı çam türlerinden oluşmaktadır. Torosların eteklerinden güneye doğru inildikçe ağaç toplulukları çalı formasyonlarına dönüşmektedir. Akdeniz maki topluluğunu hatırlatacak şekilde meşe çalılıkları, ardıç (*Juniperus*) ve menengiç (*Pistacia*) formasyonları görülmektedir.

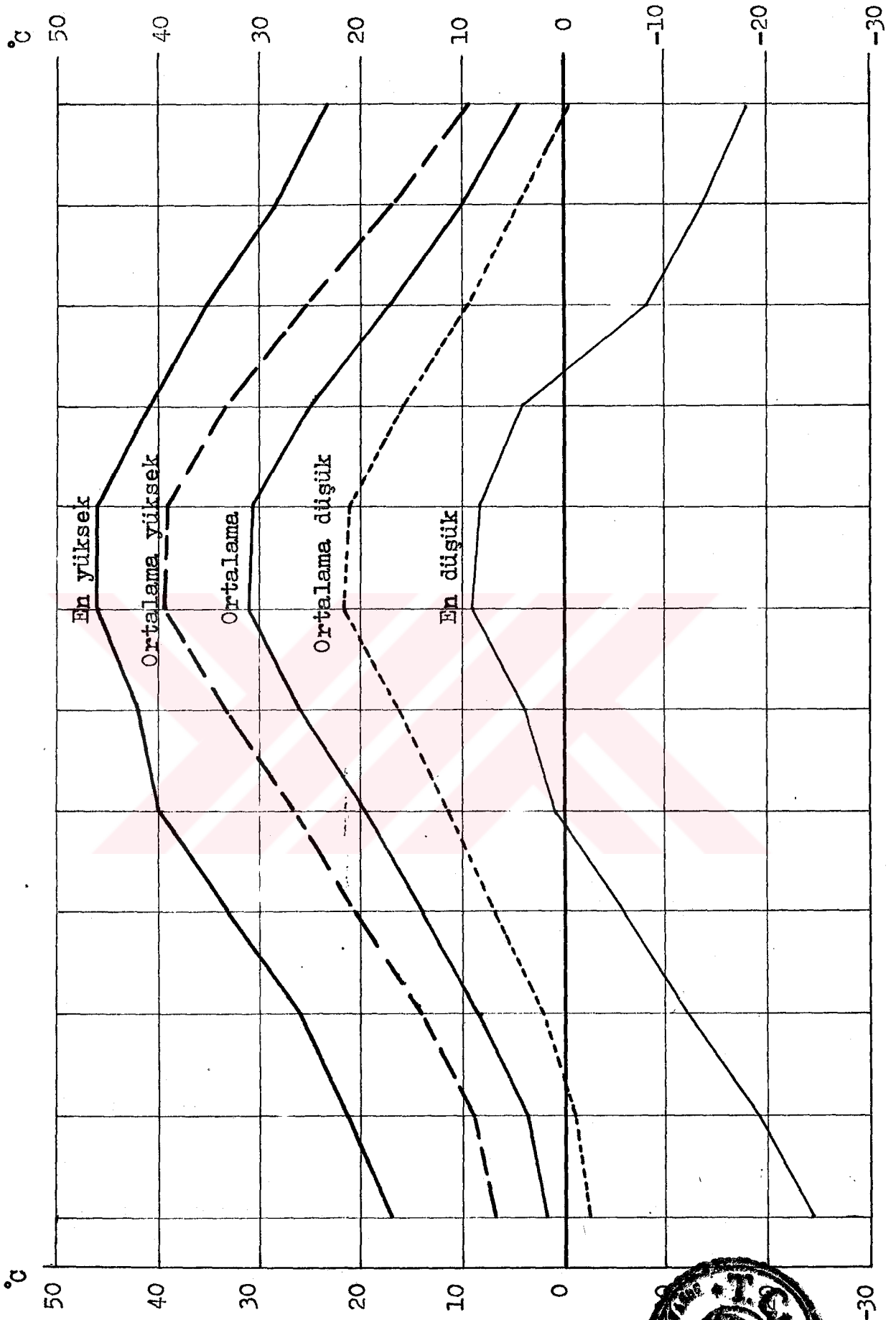
Daha güneye inildiğinde ise nisan ayından itibaren yeşillenen, mayıs ayında çiçek açıp tohum bağladıkları anasona

Haziran ortalarında sararmaya başlayan ve tohumlarını bıraktıktan sonra kuruyan ot formasyonlarının hakim olduğu antropojen step alanlarına geçilir. Bu alanlarda hakim türleri başta geven (Abtragalus) ve yavşan (Artemisia) otları oluşturmaktadır. Bunun yanısıra Allium ve Stipa türleri ile gelincik (Papaver arenarium) de görülmektedir.

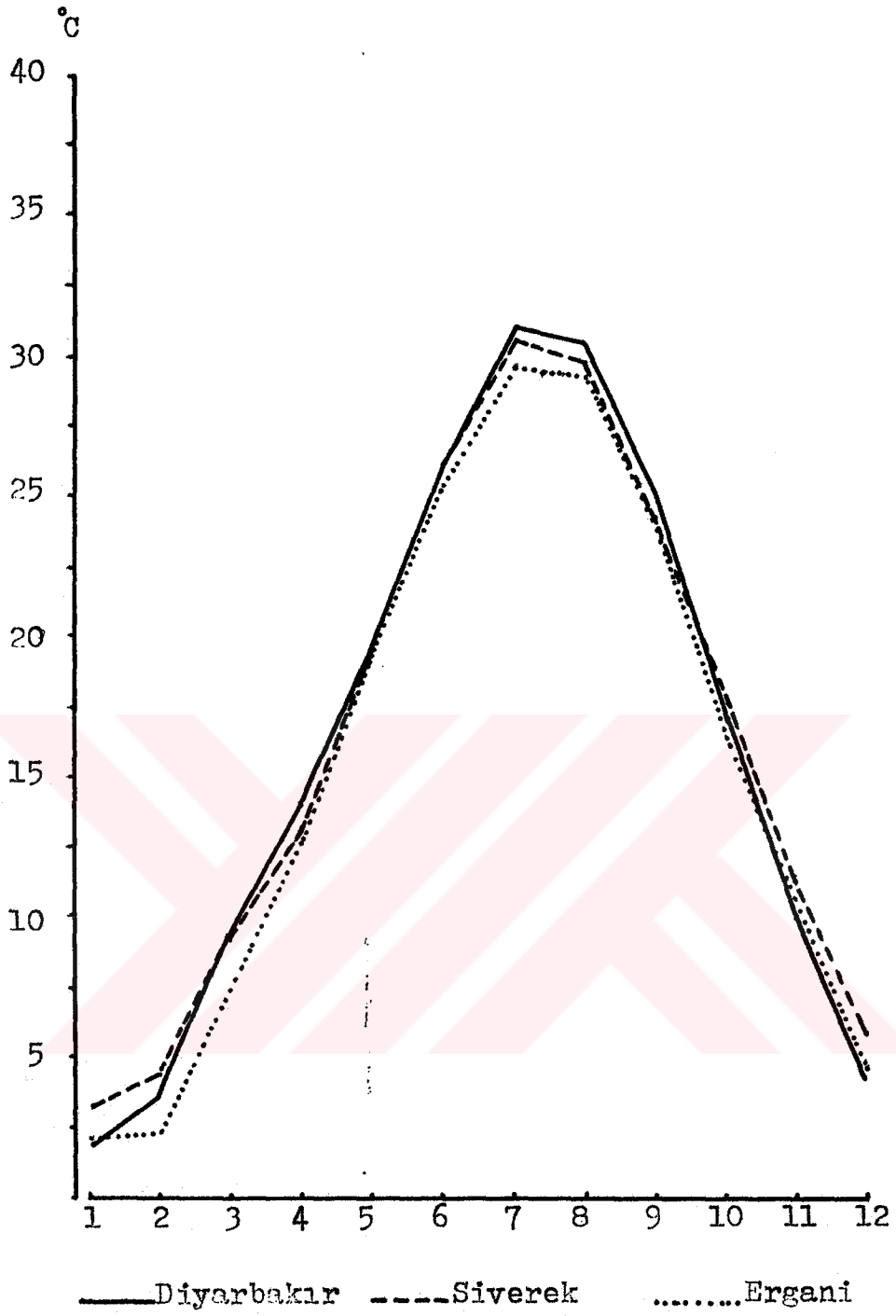
Araştırma sahası içinde dağlık alanlar seyrek ağaç toplulukları haricinde step alanları gibi çıplak bir manzara arzederken Özellikle Çermik çayı ve kollarının vadileri boyunca bitki örtüsünde yoğunlaşma dikkati çekmektedir.

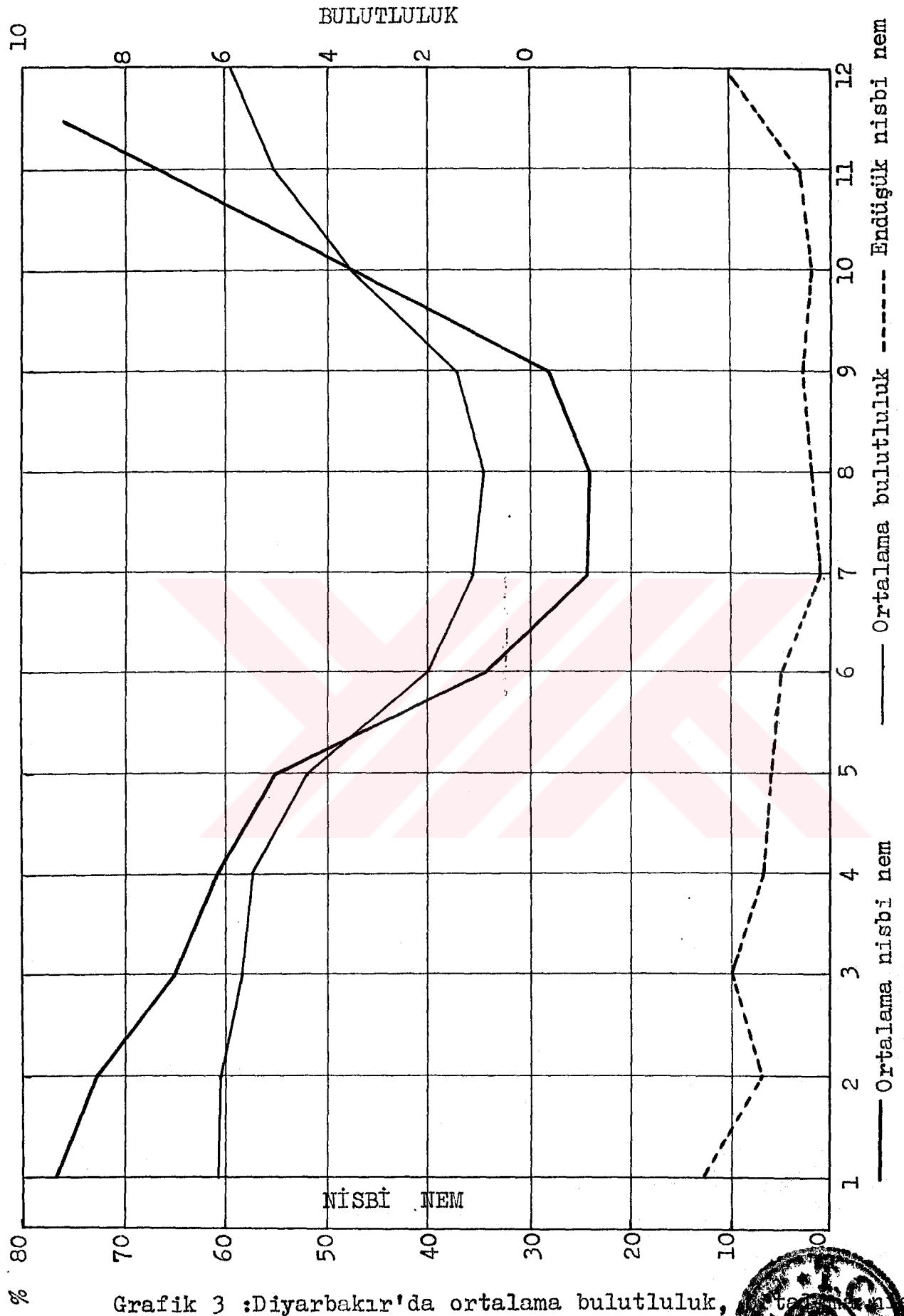
Grafik 1 : Diyarbakir'da yıllık en yüksek, ortalama yüksek, ortalama, Ortalama düşük ve en düşük aylık sıcaklıklarını yıllık gidişi. (1929-1970)

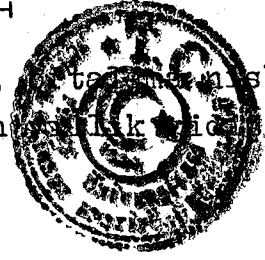

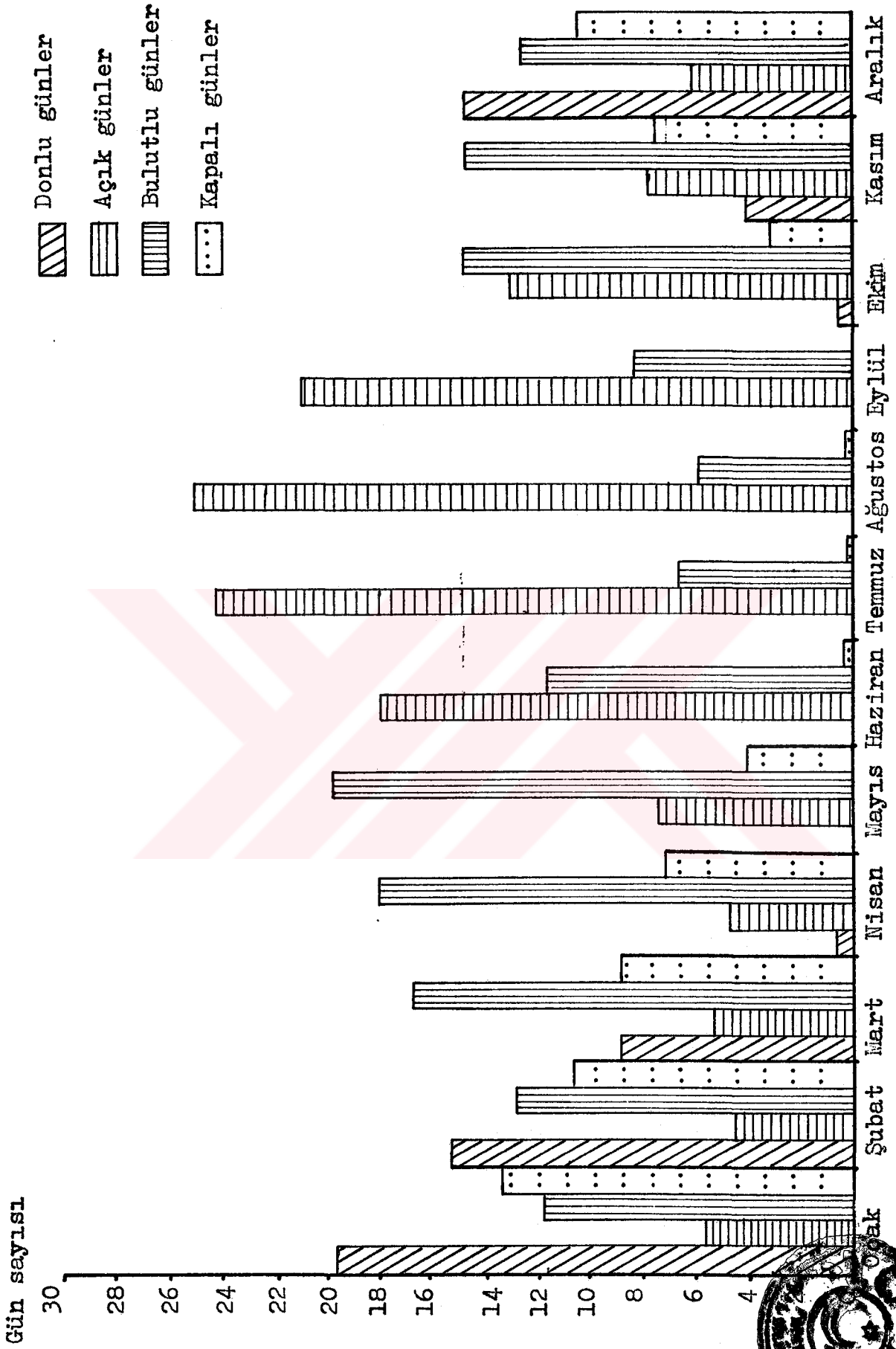
Grafik 2 : Diyarbakır, Siverek ve Ergani'de ortalama sıcaklıkların yıllık gidişi.

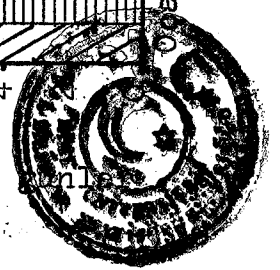

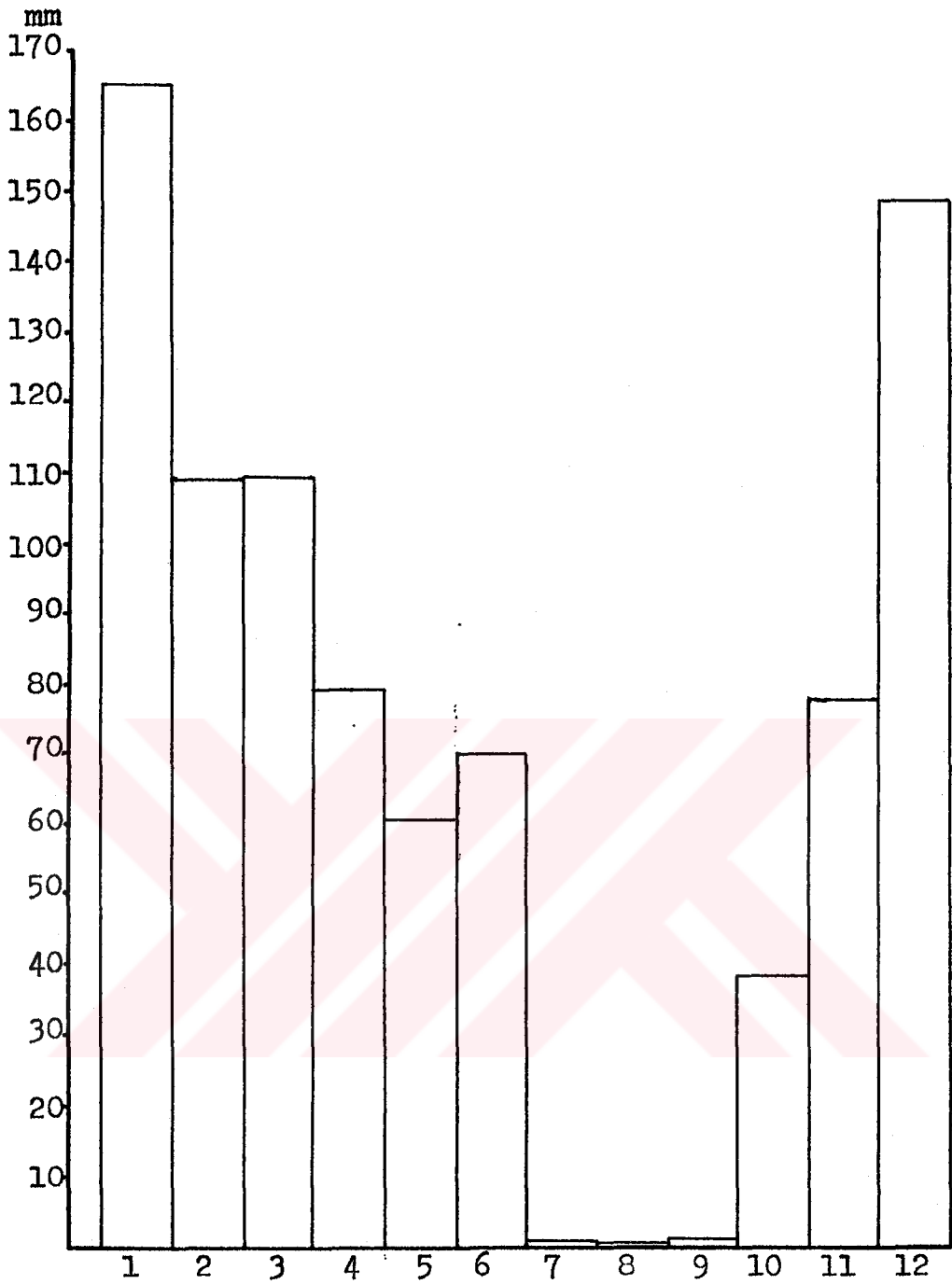
Grafik 3 :Diyarbakır'da ortalama bulutluluk, ortalama nisbi nem ve en düşük nisbi nem miktarının aylık değişimi. (1929-1970)

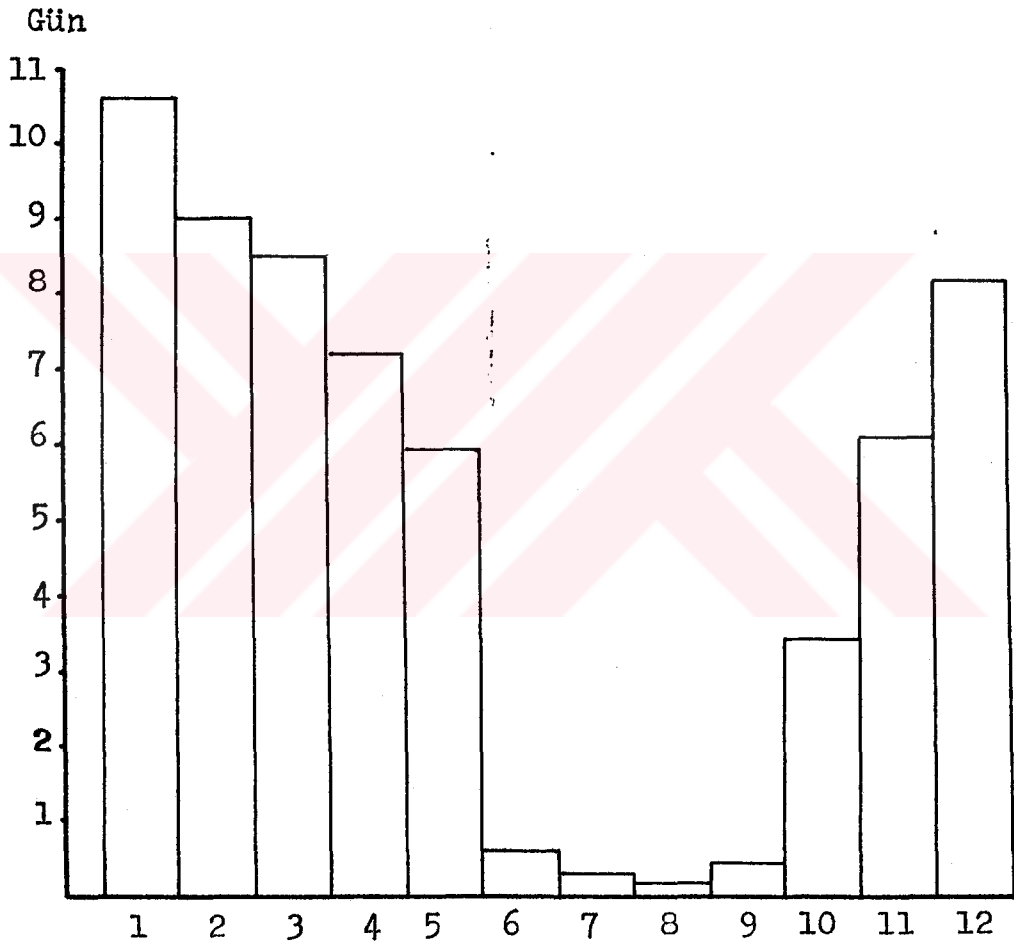
Grafik 4: Diyarbakır'da donlu ve meteorolojik günlerin sayısı. (1929-1970)

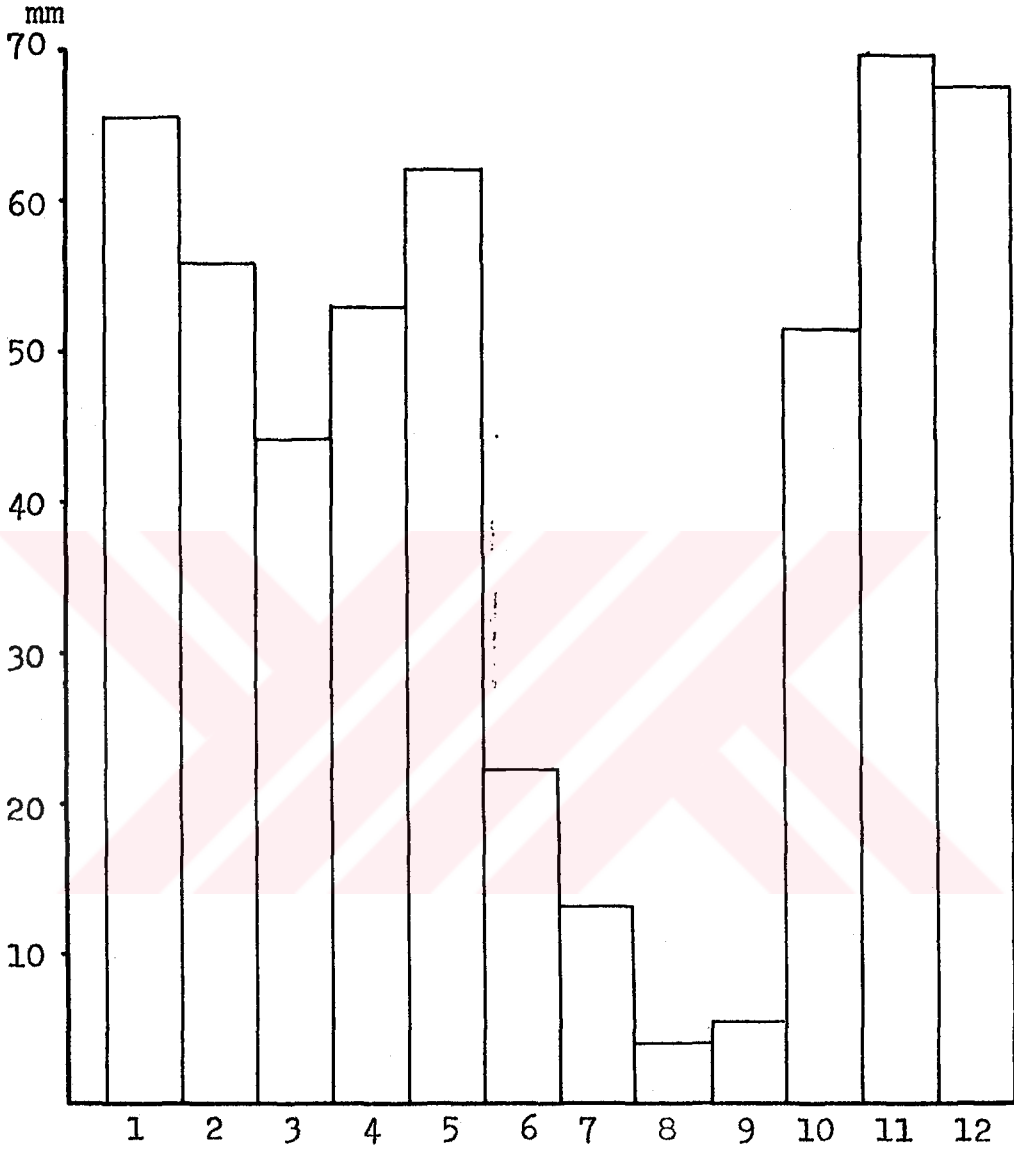
Grafik 5 : Çermik'de yıllık ortalama yağışın aylara dağılışı.

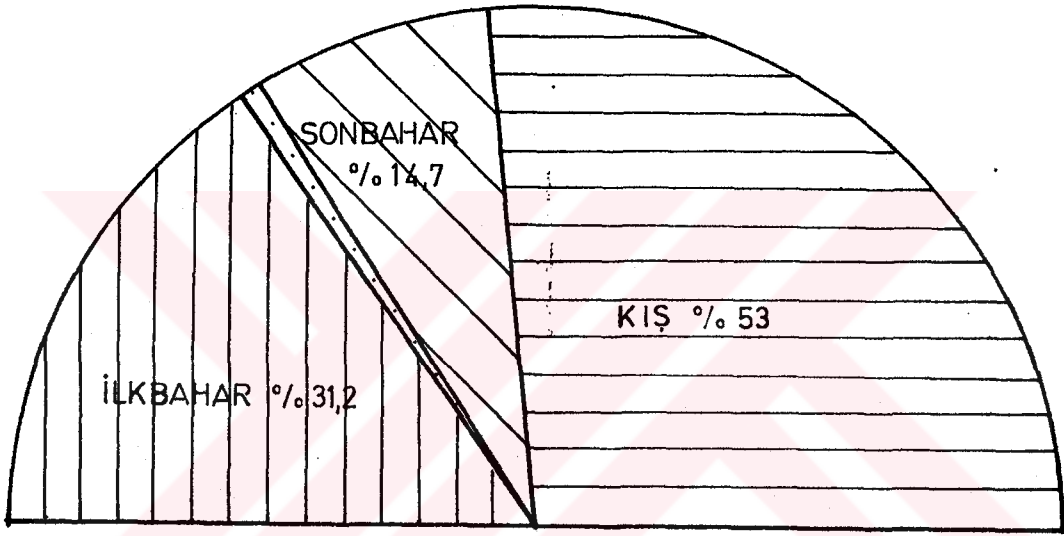
Grafik 6 : Çermik'de yağışlı günlerin aylara dağılışı

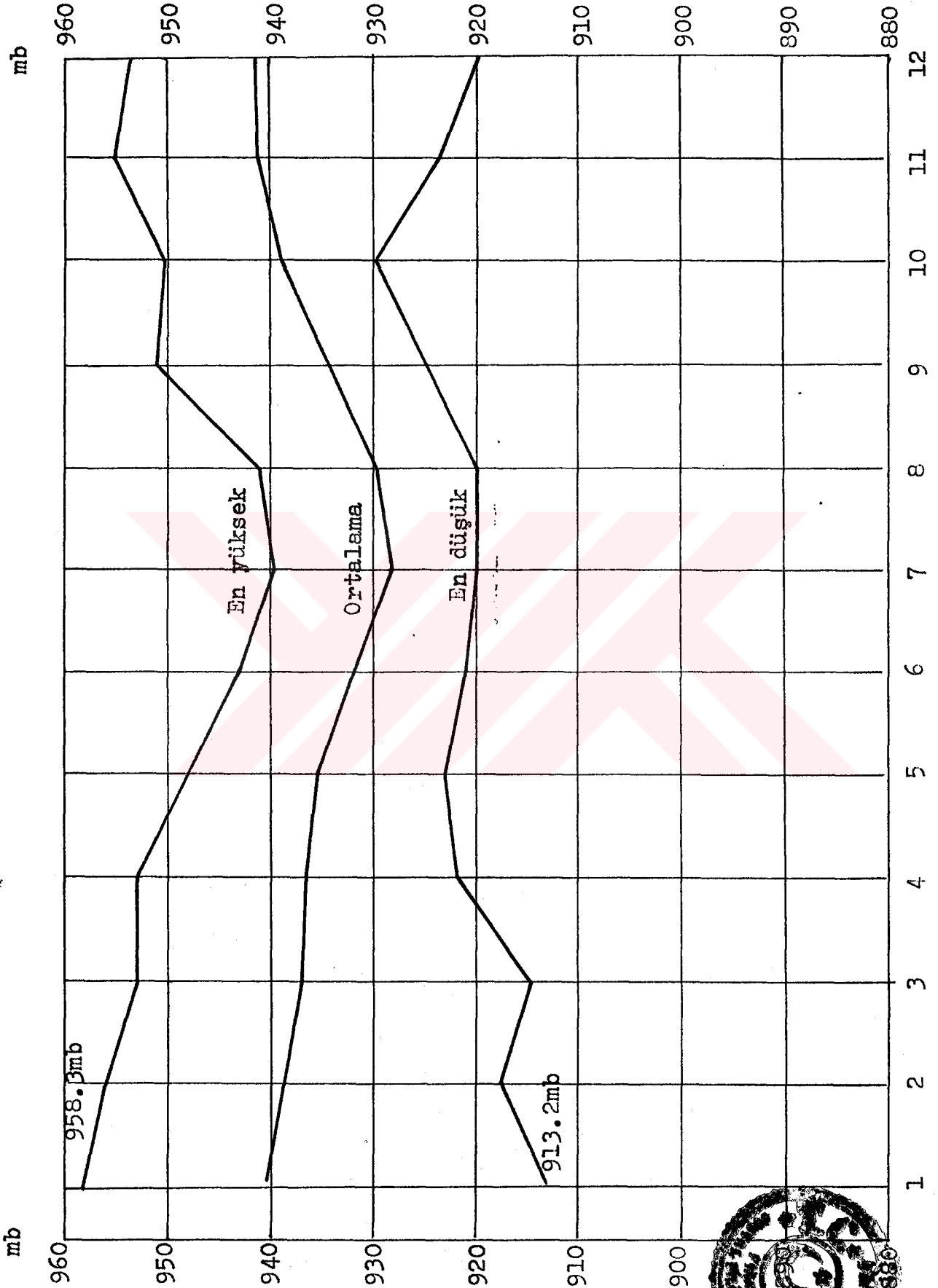
Grafik 7 :Çermik'de günlük en çok yağışın aylara dağılışı

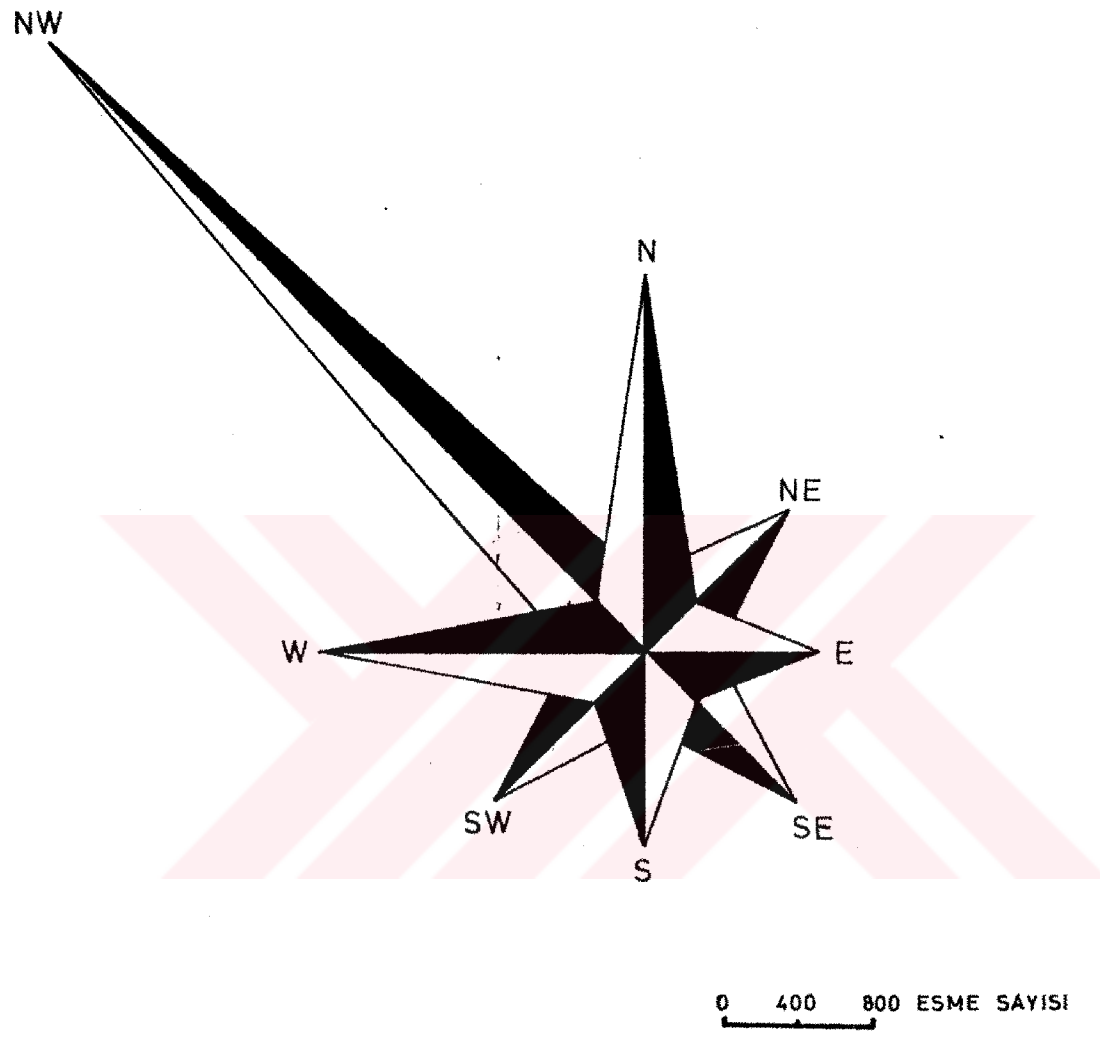

Grafik 8 : Çermik'de yıllık ortalama yağış miktarının mevsimlere dağılışı.

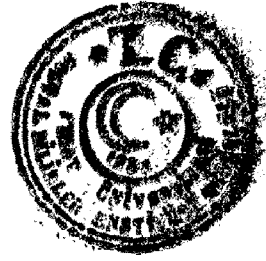

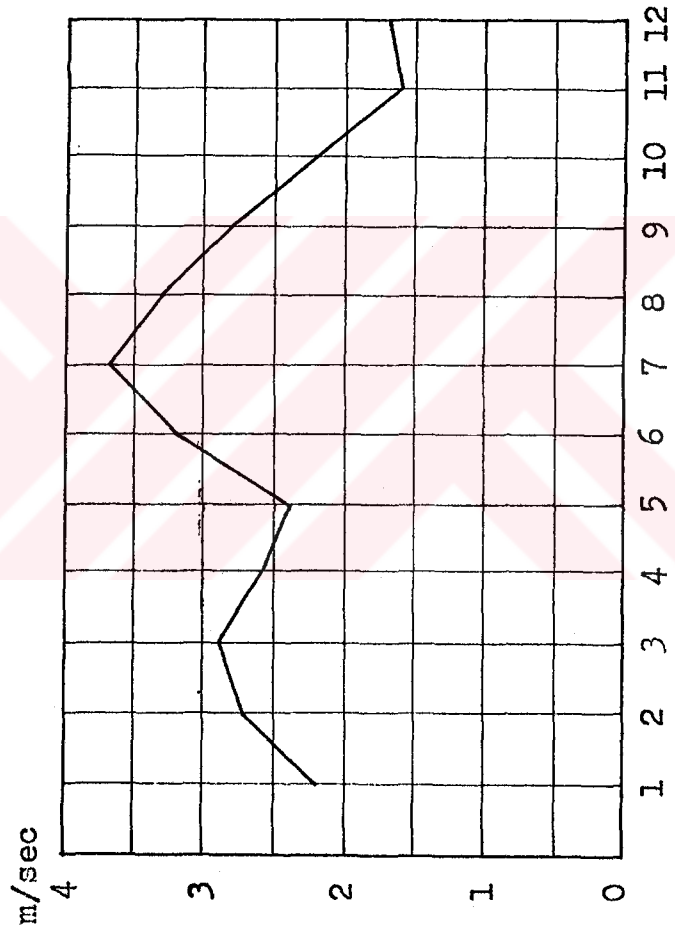

Grafik 9 : Diyarbakir'da en yüksek, ortalama aktüel basınç değerlerinin yıllık gidisi (1929-1970)

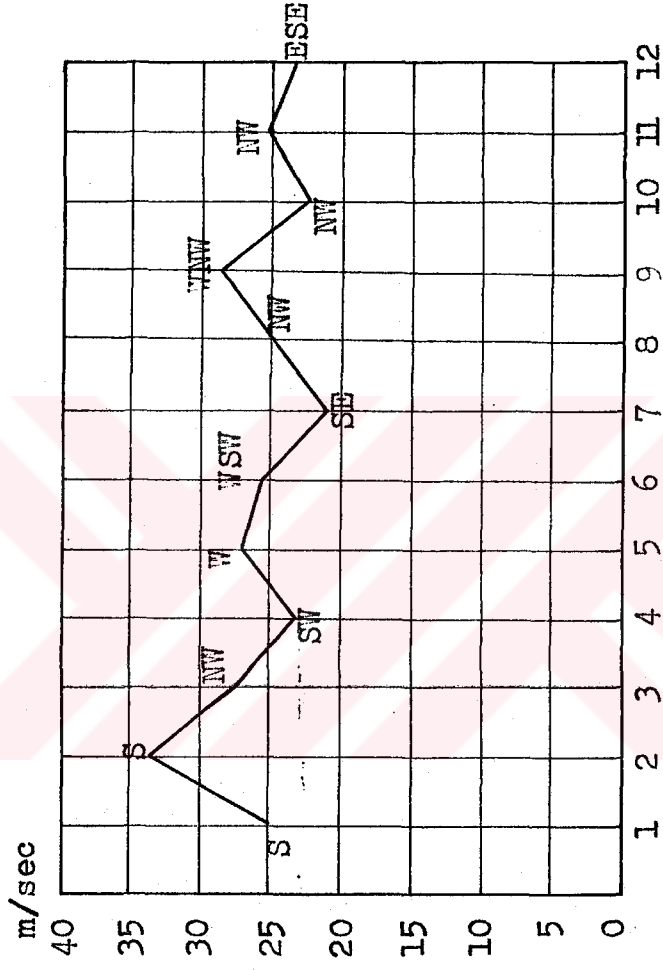
Grafik 10 :Diyarbakir rüzgar frekans gülü
(Esme sayılarına göre) (1929-1970)

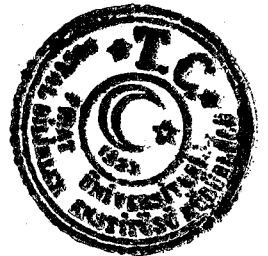

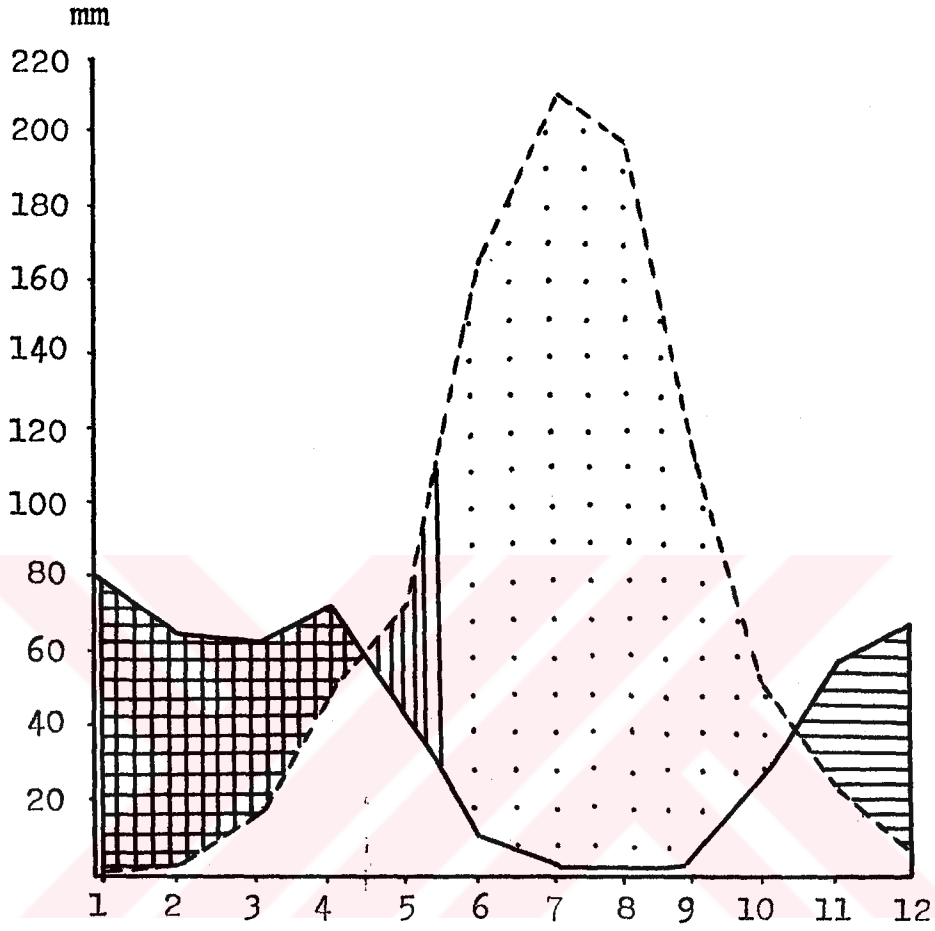
Grafik 11 : Diyarbakır'da aylık ortalama rüzgar hızı (m/sec)

Grafik 12 :Diyarbakır'da en hızlı rüzgar yönü ve hızı. (m/sec)

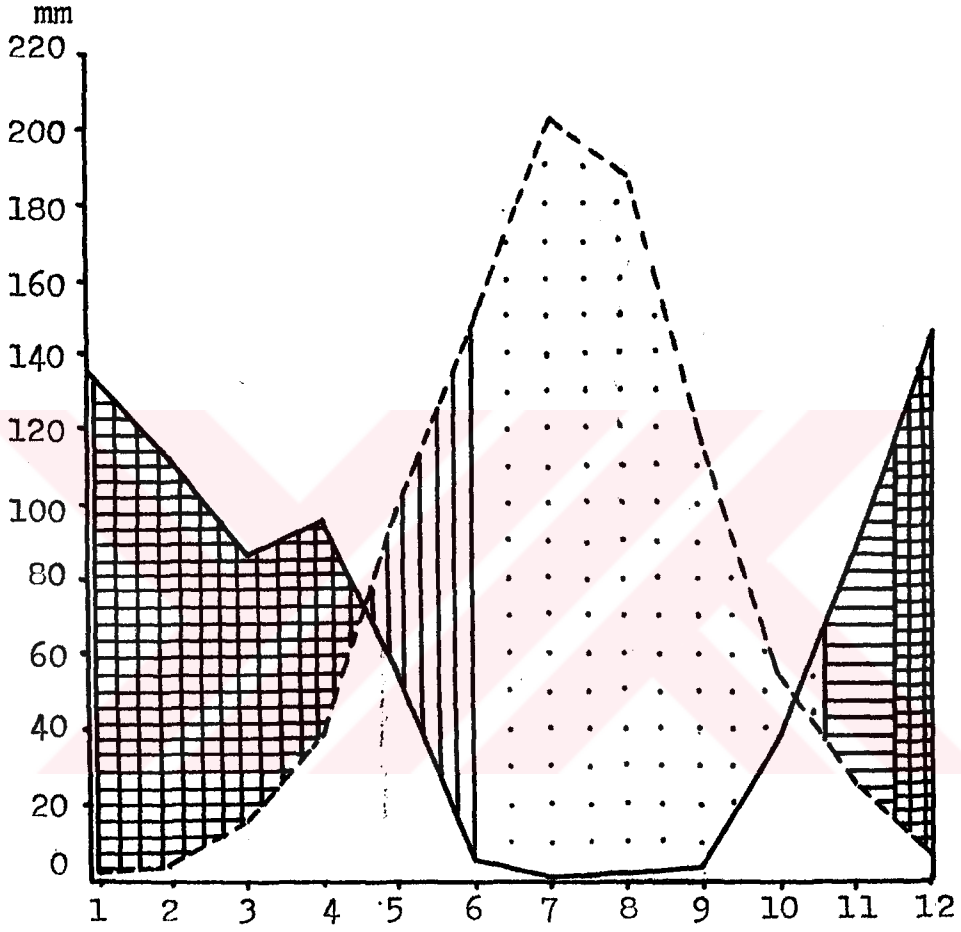

	Su Fazlası		Yağış Eğrisi
	Sarfedilen Su		PE Eğrisi
	Su Noksanı		
	Birikmiş Su		

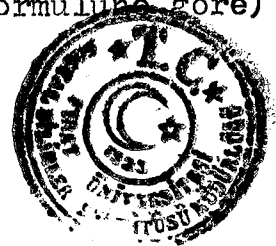
Grafik 13 : Diyarbakır'ın su bilançosunu gösteren diyagram.(Thorntwaite formülüne göre)

	Su Fazlası		Yağış Eğrisi
	Sarfedilen Su		PE Eğrisi
	Su Noksanı		
	Birikmiş Su		

Grafik 14 :Ergani'nin su bilançosunu gösteren diyagram.(Thorntwaite formülüne göre)

II. BÖLÜM

BEŞERİ VE EKONOMİK COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Yeryüzü, arzın en hareketli ve çeşitli olayların buluşma yeridir. Bu olayların büyük bir kısmı tabii olaylar olmakla birlikte, tabii olayların yanında ve onlarla birlikte, yeryüzünde insan toplulukları ve bu toplulukların kendi hayat sahaları içinde birtakım olaylar yer almaktadır. Hayat sahalarındaki politik organizasyonun bir ifadesi olarak yerleşmeler, endüstri işletme merkezleri, tarlalar, evcil hayvanlar, yollar ve başta insan topluluklarının kendileri olmak üzere, bu toplulukların kendi hayat ve faaliyetlerinin organizasyonu ile ilgili bütün yeryüzü olayları beşeri olaylar adı altında toplanabilir. (Karaboran 1988) İşte, coğrafyanın incelediği en önemli konulardan birisi de insan ve çevre ilişkileridir.

Yerleşmeler ve özellikle şehirler insan-çevre ilişkilerinin en fazla yoğunluk kazandığı ve ekonomik faaliyetlerin düğüm noktası durumundaki yerlerdir. Ticaretin, endüstrinin ve ulaşımın merkezi olan şehirler, aynı anda siyasi, idari organizasyon; kültür, fikir, edebiyat ve sanatın doğduğu yerler, bütün bu çeşit faaliyetlerin adeta bir nevi atölyeleridir. (Karaboran 1989) Yerleşmeler, bir ülkedeki gelişmenin boyutları kadar, aynı zamanda o sahadaki hakim hayat tarzı veya ekonomik faaliyet çeşidinin de bir göstergesidir. İşte sözü edilen hayat tarzı ve insan-çevre ilişkisinin ortaya çıkartılabilmesi için sözkonusu yerleşmenin ekonomik, sosyal, fizyonomik ve strüktürel yapısı yanında diğer yerleşmeler ile ilgisinin ve karşılıklı etkileşiminin de araştırılması gerekmektedir.

1. ÇERMİK'İN KURULUŞ VE GELİŞMESİ

Çevresinin idari, kültürel ve ekonomik konksiyonları-

nı ayrı ayrı bir arada yerine getiren iskan merkezleri bir organizmayı andırır. Kasaba ve şehirler, canlılar gibi doğar gelişir ve kaybolurlar. Bu gelişme devresinin süresi, benzerleri arasında temayüz edegelmiş iskan merkezlerinin yaşamasını gerektiren şartların devamına bağlıdır. (Yücel 1961)

Tarih çağları boyunca devamlı olarak yerleşmeye sahne olan Çermik ve çevresi hakkında yeterli sayıda bilimsel çalışma yapılmamış olduğu için Çermik'in kuruluş tarihi hakkında çok kesin bilgi vermek mümkün değildir. Ancak eldeki kaynaklara dayanarak araştırma sahasında yerleşme tarihinin en az M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzandığı söylenebilir. (Sözer 1969) Bölgede yerleşen ilk medeni halkın Hurri'ler olduğu sanılmaktadır. Bu halk M.Ö. 3500 yıllarında Van'dan Humus'a kadar geniş bir alana yayılmış olduğuna göre Çermik ve çevresini de egemenliklerine almış olsalar gerektir. M.Ö. 2000 li yıllarda Akad kralı Naram Sin bölgeyi ele geçirmiş, M.Ö. 1800-1500 yılları arasında tekrar Hurri'ler hükümler olduktan sonra Diyarbakır havzası ile birlikte Çermik ve çevresi M.Ö. 1500 yıllarından itibaren 1250 yılına kadar doğudan gelen ari asıllı Mitanni'lerin idaresinde kalmıştır. Daha sonra Asurlularla Hititler arasında birkaç kez el değiştiren saha M.Ö. 900 lü yıllardan itibaren Urartuların hakimiyeti altına girmiş ve bunu takiben sırasıyla İskit (M.Ö. 653-625), Med (M.Ö. 625-650) ve Perslerin egemenliğine girmiştir (M.Ö. 550-331).

M.Ö. 331 yılında Makedonyalı Büyük İskender'in eline geçen yöre, onun ölümünden sonra Selevkos'luların idaresine geçmiş ve Partların Mezopotamya'yı istilasından sonra M.Ö. 140 yılından itibaren Part hakimiyetine, M.Ö. 85-69 yılları arasında da Ermeni kralı Tigran'ın hakimiyetine sahne olmuştur. Yaklaşık 20 yıllık hükümlerlikten sonra Ermeni devleti yıkılarak Diyarbakır ile birlikte Çermik çevresi de sınırlarını doğuya doğru genişleten Doğu Roma İmparatorluğunun hakimiyet alanına girmiştir. Bu bölge M.Ö. 49 yılından itibaren Romalılarla Partlar ve Sasaniler arasında devamlı bir mücadele sahası olmuştur.

Uzun süre Bizans yönetiminde kalan bölge

yılında, Halife Ömer devrinde, islam komutanı İyaz Ganem tarafından fethedilmiştir. Ancak islam fethinden önce Çermik ve yakın çevresi esas itibariyle Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da hakim olan Türkmenler veya Eski Oğuzların, merkezi şimdi Kars ilinde bulunan Sürmelü ve Ağca kala şehirleri olan Küçük Ar-saklı devleti çağında (66-429) Alenik Eyaletinin bir sancağıydı. (Kırzıoğlu 1956) Khoren'li Movses'in Coğrafya eserinde Siirt'ten Birecik'e, Çermik'den Cizre'ye kadar uzanan sahayı kaplayan geniş Alenik Eyaleti anlatılırken Çermik'den "Cermug" adıyla bahsedilmekte ve Çermik'in 7. sancak olduğu belirtilmektedir. (Kırzıoğlu 1956)

M.S. 490-507 yılları arasında Süryani Papazı Mar Yeşua vakayinamesinde Çermik'den "Aberne" adıyla bahsetmektedir. Bu kaynaklardan, Çermik'in bir iskan merkezi olarak M.S. 66 yılından bu yana kesin olarak varlığını anlamış bulunuyoruz. Ermeniceye de geçmiş olan Çermug-Çermik kelimesi bütün Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da kullanılan ve madenli su, sıcak su, ılıca, kaplıca anlamına gelen türkçe bir kelimedir. Bu bilgilerden de Çermik adının kaplıcaya izafeten verildiğini ve kaplıcanın da yaklaşık 20 asırdır faal olduğunu anlamak mümkündür. Batıda derin vadisi ile geçit vermez Fırat nehrinin Malatya yöresinden ayırdığı Çermik ve çevresi tarih boyunca Harput, Malatya ve Diyarbakır'a hakim olan devletlerin idaresinde kalmıştır.

Diyarbakır ve çevresine hakim olan İnaloğullarının elinde bulunan Çermik 1144 yılında Artukluların hakimiyetine girmiş; Diyarbakır'ın İnaloğulları ve Nisanoğulları'nın elinde bulunması nedeniyle, Harput ile Ergani'ye de hakim olan Artuklular Harput ve Ergani'den gelen ticaret kervanlarını Diyarbakır'a uğramadan, Siverek üzerinden Urfa ve Halep'e gönderebilmek için tarihi Haburman köprüsünü yaptırmışlardır. 13. yüzyıl sonlarında ise Çermik ve çevresi İlhanlıların egemenliğine girmiş, daha sonra 1500 yıllarına kadar Akkoyunluların hakimiyetinde kalmıştır. Akkoyunlular döneminde Çermik'in bir sancak olarak idare edildiği, bağları, paçukları ve dokuma tezgahlarıyla ün kazandığı tarihi vesikalardan anlaşılmaktadır. Günümüzde eteklerine yayılmış olduğu, kuzeydeki muha-

dele ve savunmaya elverişli Kale tepesine yerleşmiş olan Çermik, 1516 yılında Yavuz Sultan Selim döneminde Diyarbakır beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından fethedilmiş ve Osmanlı topraklarına katılmıştır. Muharebe sırasında top atışlarıyla yıkılmış olan Çermik kalesi onarılmamış, bunun yerine Çermik beylerinin oturduğu Saray mahallesindeki taş konak etrafındaki duvarlar yükseltilerek, tahkim edilmiştir.

1518 yılının Mart ayında yazılan ilk "Diyarbakır Eyaleti Tahrir Defteri"nde Şah Ali Bey'in Çermik Mirliyası olduğu, kardeşi Pir Ali Bey'in ise Tımarlı sipahi beslediği ve Çermik sancağında göçer aşiretlerin kayıtlı olduğu şeklinde bilgi verilmektedir. (Diyarbakır İl Yıllığı 1973, s:8)

Diyarbakır ve çevresi 1515 yılı Eylülünde Osmanlı ülkesine katılınca Diyarbakır şehri de Osmanlı Devletinin en geniş eyaletlerinden birinin beylerbeyi merkezi oldu. Diyarbakır eyaleti bu tarihte 24 sancağı kapsıyordu. Bunların 11 tanesi normal Osmanlı sancağı, 8 tanesi idaresi özel bir şekle bağlanmış yurtluk ve ocaklık sancakları ve 5 tanesi de yönetimi babadan oğula geçen, Mahalli beylerin oturduğu sancaklardı. Çermik'de idaresi özel bir şekle bağlanan 8 sancak arasında yer alıyordu. 1518 yılında ise Eyalet merkezine doğrudan bağlı 12 sancak arasında görülen Çermik, 1540 tarihli tahrir defterinde Diyarbakır Eyaletinin 15 sancağından biri olarak gözükmektedir.

Tanzimatın ilanı ile dirlik idaresinin kaldırılmasını takiben 1868 de vilayetlerin kurulmasıyla, 1869 da yayınlanan ilk Diyarbakır Salnamesine göre Çermik bu tarihte Amid sancağına bağlı Erganimadeni ilçesinin bir bucağı durumuna getirilmiştir. 1883 yılı salnamesine göre ise Erganimadeni sancak olmuş, Çermik'de ise ilçe teşkilatı kurulmuş ve Erganimadeni Sancağına bağlı bir ilçe olmuştur. 1900 yılına ait salname de de bir değişiklik görülmemektedir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 20 Nisan 1924 tarih ve 491 Sayılı Kanununun 89.maddesi gereğince sancaklar kaldırılmış ve evvelce Çermik'in bağlı bulunduğu Maden Sancağı Plazığ iline bağlı bir ilçe haline getirilirken, Çermik de Diyarba-

kır'a bağlı bir ilçe haline getirilmiştir. (Diyarbakır İl Yıllığı 1973, s:178)

2. NÜFUS

2.1.NÜFUSUN TARİHİ GELİŞİMİ VE NÜFUS ARTIŞI

Nüfus çeşitli şekillerde tanımlanmış olan bir kavramdır. Bu kavramı, belli sınırlar içinde belli bir zaman kesitinde yaşayan bireylerin toplam sayısı olarak açıklamak mümkündür. Nüfus hareket halinde, her an ve durmaksızın değişen bir olaydır. Doğum, ölüm ve göç gibi olaylar sonucunda dünya üzerinde yaşayan insanların sayısı her an değiştiği gibi, bu insanların yeryüzünde dağılışları da durmadan değişmektedir. (Tanoğlu, A., 1969, s:31)

Belli sınırlar içinde yer alan nüfus miktarının bugünkü durumunu değerlendirebilmek için onun geçmiş yıllardaki durumunu da incelemek gerekir. Çermik kır nüfusu ile merkez yerleşmenin nüfus gelişimini ve nüfus artışını inceleyecek olursak, ilk kuruluşunda yaklaşık 7 hane olarak kurulan ve çok az nüfus barındıran Çermik merkez yerleşmesi ile kır nüfusunda büyük değişikliklerin meydana geldiği görülür. Ülkemizde nüfus sayımları ilk olarak 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş; ilki 1831 yılında II.Mahmut döneminde düzenlenmiştir. Bu sayım her ne kadar bugünkü manasıyla hakiki bir sayım olmaktan uzak ise de imparatorluğun ilk sayımı olması sebebiyle bir kıymet taşımaktadır. (Karaboran 1987, s:95) Bu sayımda kadınlar ve askeri nedenlerden dolayı asker nüfusu da sayılmamış; bunun yanısıra yalnız Avrupa ve birkaç Anadolu vilayeti sayıma dahil edilmiştir. Bundan sonra 1844 yılı ve takip eden yıllar içinde muhtelif sayımlar yapılmak istenmişse de, bunlardan elde edilen sonuçlar ilk sayımdan daha parlak olmamıştır. Ülkemizde modern anlamda ilk sayım 1927 yılında yapılmış olmakla birlikte, bu sayımda şehir ve kır nüfusu yerine Çermik toplam nüfusu yer almaktadır. 1927 yılında gerçekleştirilen ilk modern nüfus sayımının ikincisi 1935 yılında yapılmıştır.

bu sayımda köy ve şehir nüfus miktarı verilirken, bu kez de erkek ve kadın nüfus miktarı verilmemiş, bu durum 1950 yılı genel nüfus sayımlarında da ortaya çıkmıştır.

Tablo 13. Çermik Yerleşme Merkezinde 1927-1985 yılları arasında nüfus gelişmesi (Kaynak: B.D.İ.E. 1927-1985 genel nüfus sayımları)

Y ı l	Nüfus Sayısı	Artış	Beş Yıllık Artış %	Yıllık Artış %
1927	-	-	-	-
1935	3105	-	-	-
1940	3329	224	7.2	1.4
1945	3320	-9	-0.27	-0.054
1950	3734	414	12.46	2.5
1955	4251	517	13.8	2.76
1960	4683	432	10.1	2.02
1965	5420	737	15.7	3.1
1970	6910	1490	27.5	5.5
1975	9749	2839	41.0	8.2
1980	9798	49	0.5	0.1
1985	12566	2768	28.2	5.6

Not: 1927 yılına ait Çermik yerleşme merkezi ile ilgili değerler mevcut değildir.

Cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılında yapılan modern anlamdaki ilk genel nüfus sayımında, Çermik yerleşme merkezi ile ilgili sayım sonuçları verilmemiş; bunu takip eden 1935 senesindeki ikinci genel nüfus sayımında Çermik şehir merkezinin nüfusu 3105 olarak verilmiştir. Vital Cui-net'ye göre daha 1892 yılında 4680 nüfusa sahip olan Çermik (1892, s:493) Çermik, giderek nüfus bakımından gelişmiş gör-
rünmektedir. 1935 yılından itibaren nüfus düzenli olarak art-
makta ve 1985 yılında Çermik, tarihindeki en büyük nüfus
bir önceki sayım dönemine göre (5 yıllık) % 28,2

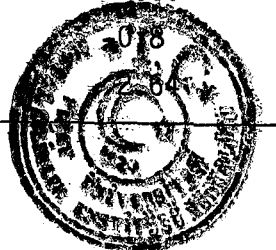

oranıyla 1985 yılında ulaşmıştır. 1927-1985 yılları arasında, nüfus artış oranı ilk defa ve bir kereye mahsus olmak üzere 1945 yılı genel nüfus sayımında negatif olmuş ve bu da 5 yıllık oran itibarıyla % 0,27 gibi çok küçük bir değerde kalmıştır. 1945 yılından sonra nüfus tekrar düzenli bir tırmanışa geçmiş ve tıbbi, hijyenik şartların iyileşmesinin yanı sıra ölüm oranlarının azalmasıyla, doğumların artması gibi nedenlerin sonucunda 1950 yılında 414 kişi artarak 3734 kişiye ulaşmıştır. Tabidir ki bu artışta, yakın köylerde oturan kişilerin Çermik'e göç etmesinin de rolü inkar edilemez. 1980 yılı genel nüfus sayımında 1975 sayım dönemine nazaran az olması, Çermik'te oturan kişilerin başta Diyarbakır olmak üzere yakın çevre illere göç etmelerinin yanısıra Adana, Mersin, Antalya, İzmir, Ankara, İstanbul gibi illere çalışmak üzere gitmeleri sebebine dayanır.

Tablo 14. Çermik'te kırsal nüfusun 1927-1985 yılları arasındaki gelişimi (Kaynak: B.D.İ.E. Genel nüfus sayımları)

Y ı l	Nüfus Sayısı	Artış	Beş Yıllık Artış %	Yıllık Artış %
1927	-	-	-	-
1935	21.158	-	-	-
1940	23.306	2148	10.2	2.04
1945	24.055	746	3.2	0.6
1950	27.362	3307	13.7	2.7
1955	20.660	-6702	-24.5	-4.9
1960	23.621	2961	14.3	2.86
1965	25530	1909	8.1	1.6
1970	27.387	1857	7.2	1.4
1975	28.297	910	3.3	0.66
1980	27.095	-1202	-4.2	
1985	30.672	3577	13.2	

Not: Çermik'e bağlı köylerin nüfusları 1927 yılı genel nüfus sayımında verilmemiştir.

Çermik'e bağlı 66 köy yerleşmesinin toplam nüfusu incelendiğinde, 1935 yılında 21.158 kişi olan kır nüfusunun 1950 yılı genel nüfus sayımına kadar artarak 27.362 kişiye ulaştığı, bir başka deyişle düzenli bir artış gösterdiği anlaşılır. Bu tarihten sonra nüfusta aniden bir düşme görülür. Bunun nedeni, 1950 yılına kadar Çermik'e bağlı bir kırsal yerleşme olan Çüngüş'ün bu tarihten sonra Diyarbakır'a bağlı bir ilçe haline getirilmesidir. Doğaldır ki Çüngüş'ün Çermik ilçesinden ayrılmasından sonra Çüngüş'e ait nüfus miktarı Çermik nüfusundan ayrı sayılmış ve bu da negatif bir nüfus gelişimi izlenimine yol açmıştır. Bunu izleyen yıllarda kır nüfusu yine düzenli bir şekilde artarak 1975 sayımında 28.297 kişiye ulaşmış; bir sonraki sayım döneminde ise daimi ve mevsimlik göç olayları nedeniyle bir miktar azalmasına rağmen 1985 yılı sayım döneminde bir önceki nüfus sayımına göre 3577 kişi ile % 13,2 oranında artarak 30.672 kişiye ulaşmıştır. (Grafik 15-16)

Çüngüş'ün Çermik'ten ayrılması sonucu meydana gelen nüfustaki dalgalanma Çermik'in toplam nüfusunun sayım yılları arasındaki seyrinde de kendini hissettirmektedir. (Grafik 17)

2.2.NÜFUSUN CİNSİYET VE YAŞ YAPISI

Çermik nüfusunu cinsiyet yönünden inceleyecek olursak, Çermik toplam nüfusunun 1985 genel nüfus sayımı sonuçları itibarıyla 21.779 u erkek, 21.459 u kadındır. Bu da toplam nüfusun % 50,37 sinin erkek, % 49,63 ünün kadın nüfustan müteşekkil olduğunu işaret eder. Konuyu şehir nüfusu ve kır nüfusu olarak ayrı ayrı incelersek, Çermik yerleşme merkezinde nüfusun % 53 ünün erkekler, % 47 sini kadınların meydana getirmesine karşılık, kır yerleşmeleri nüfusunun % 49,2 sini erkekler, % 50,8 ini de kadınlar oluşturmaktadır. Her iki cinsiyet grubunun da birbirine karşı bariz bir üstünlük sağlamadığı söylenebilir. Bu konuda Çermik yerleşme merkezi için çizilmiş olan nüfus piramidi oldukça net bir fikir vermektedir. (Grafik 18)

Konu daha da ayrıntısına inilerek Çermik yerleşme merkezi için yaş grupları bakımından ele alındığında; yerleşme merkezinde bulunan toplam nüfus içinde en fazla sayıya sahip olan yaş grubunun 5-9 yaş grubu olduğu dikkati çeker. Bu yaş grubunda yer alan çocuk nüfusun sayısı 2114 olup, bunun 1135 ini erkekler, 979 unu kızlar oluşturmaktadır. En fazla nüfus miktarına sahip ikinci yaş grubu 10-14 yaş grubudur. Bu yaş grubunun toplam sayısı 1874 kişidir ve bunun 1058 ini erkek nüfus, 816 sını ise kadın nüfus oluşturmaktadır. Toplam nüfus içinde en az paya sahip olan yaş grubu ise 60-64 yaş grubu olup, toplam nüfusun % 1,5 ini oluşturan bu grubun sayısal değeri 187 kişidir. Bu sayının da 98 i erkek, 89 u kadın nüfustan oluşmaktadır. Bu verilerden de rahatça anlaşılabilceği gibi Çermik nüfusu büyük oranda genç nüfustan oluşmakta, olgun ve yaşlı nüfus toplam nüfus içinde az bir yer işgal etmektedir. (Grafik 19)

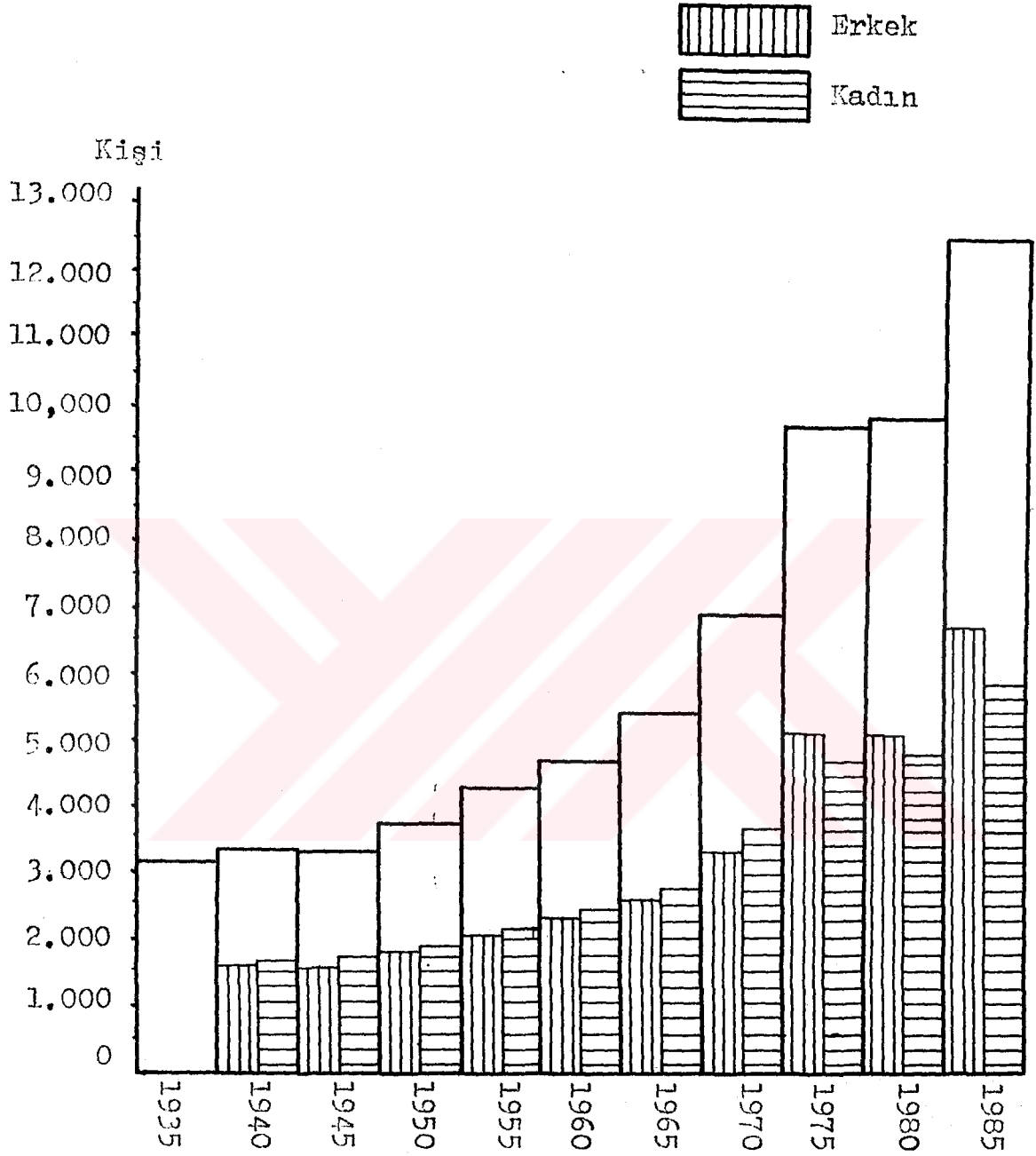
Konuya daha değişik bir bakış açısından yaklaşılsa 0-24 yaş arasında kabul edebileceğimiz genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı 8449 kişi ve oransal değer itibarıyla % 67,3 olduğu halde 25-59 yaş arasında yer alan orta yaş grubunun sayısı 3602, oranı ise % 28,6 ve nihayet 60 yaşın üzerindeki yaşlı nüfusun sayısı 515 kişi ve toplam nüfus içindeki payı yalnızca % 4,1 dir. (Kaynak: B.D.İ.E. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 1985-Diyarbakır, s:15)

Oransal olarak Çermik nüfusunun % 60 indan fazlasını 20 yaşın altındaki genç nüfus oluşturmakta, nüfus piramidinde doğum oranlarının fazlalığı ve giderek bebek ölümlerinin azalmasından kaynaklanan bir taban genişlemesi dikkati çekmektedir.

2.3. NÜFUS HAREKETLERİ (DIŞ GÖÇLER-İÇ GÖÇLER)

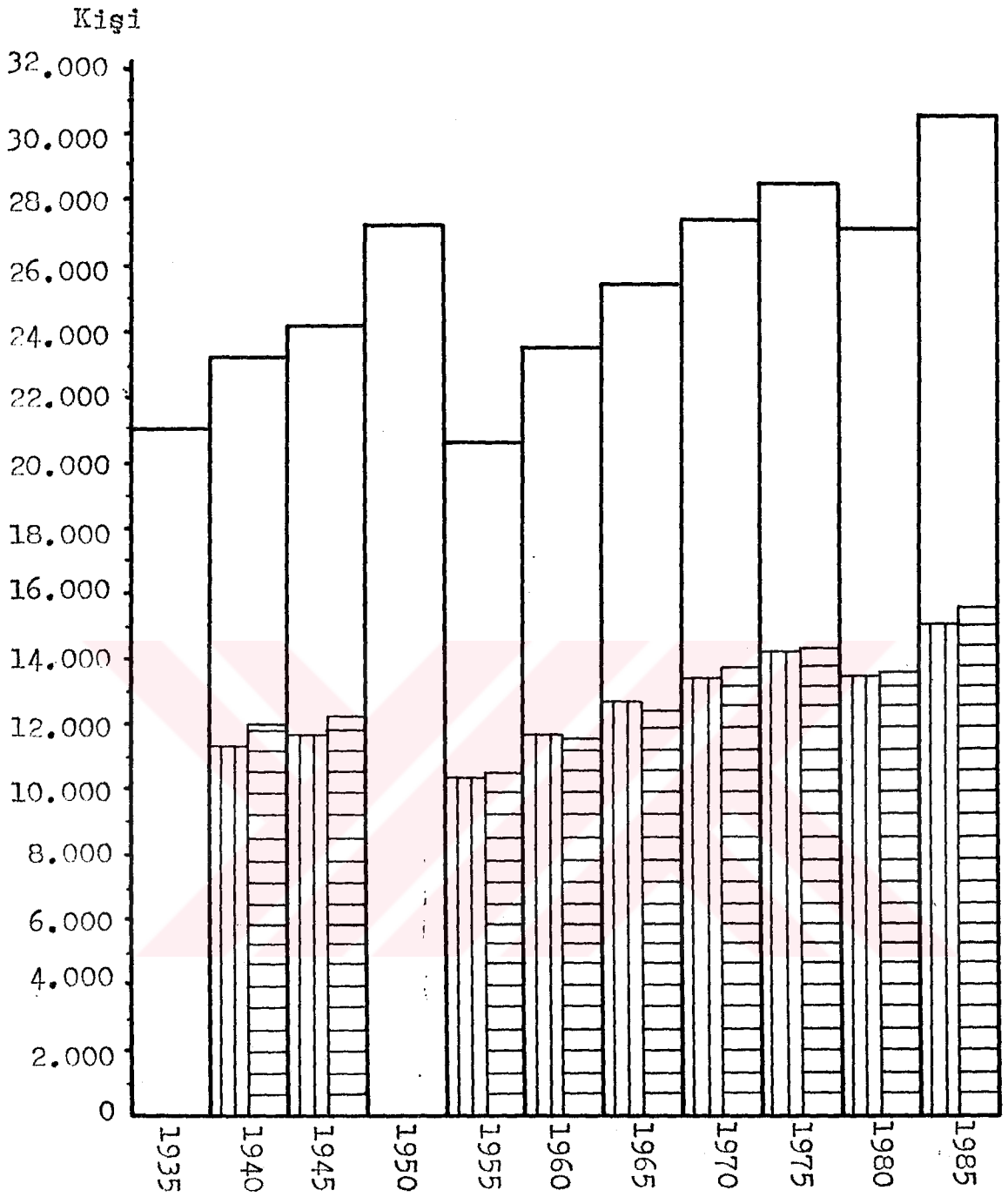
Nüfusun dinamik bir nitelik kazanmasında diğer özellikler kadar göçler de etkilidir. Göç olayı en az doğum ve ölüm kadar nüfusu etkileyen bir faktör niteliğindedir. Göçler bir yerleşmeden dışarıya veya dışarıdan yerleşme

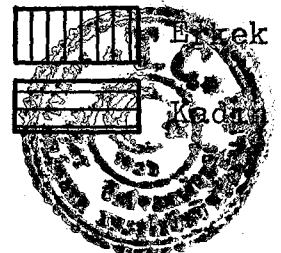

Grafik 15 : Sayım yıllarına göre Çermik ilçe merkezinin nüfusu

Grafik 16 : Sayım yıllarına göre Çermik kırsal nüfusu

merkezine doğru gerçekleşebilir. Ancak bu faaliyetin merkeze veya merkezden dışarıya doğru oluşunun yanında mevsimlik ya da daimi bir nitelik taşıyıp taşımadığı da önemlidir.

Çermik ilçesinden nüfusun daimi olarak gittiği yerlerin başında İstanbul ve İzmir gibi metropolitan yerleşmelerle, Adana ve Mersin gibi istihdam imkanlarının fazla olduğu şehirselle merkezler gelmektedir. Hali vakti yerinde olan çok az sayıda kişi merkezi bir yerde yaşamının avantajlarını düşünerek Diyarbakır'a göç ederken daha fazla sayıda aile de gerek mecburi atanma, gerekse iş bulmak gibi nedenlerle yukarıda sözü edilen yerleşmeler başta olmak üzere diğer şehirselle merkezlere daimi olarak yerleşmek üzere göç etmektedirler.

Bunun yanısıra Çermik ilçesinden dışarıya mevsimlik göç hareketleri de mevcuttur. Özellikle 15-35 yaş arasındaki erkekler Nisan ile Ekim arasındaki aylara tesadüf eden devrede Ankara ve Antalya'ya mevsimlik çalışmak üzere gitmektedirler. Antalya iline gidenler turizm işletmelerinde ve inşaat işlerinde çalışmak üzere gitmekte, Ankara'ya gidenler ise inşaat işlerinin yanısıra orman işletmesinde mevsimlik işçi olarak çalışmak üzere gitmektedirler. Yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak üzere mümkün olduğunca toplu gruplar halinde işe girip çalışmayı tercih eden Çermik sakinleri ertesi yıl aynı işletmeye tekrar mevsimlik işçi lazım olacağını bildikleri için her yıl aynı işletmede geçici işçi olarak çalışmaya muvaffak olabilmektedirler. Mevsimlik göç hareketleri Çermik'ten Ankara'ya ve Antalya'ya olduğu kadar az miktarda Diyarbakır, Gaziantep ve Adana gibi yakın yerlere doğru da gerçekleşmektedir.

Bu sözü edilen göç hareketlerinden çok Çermik için önemli olan ve bir ölçüde Çermik'e bugünkü karakterini kazandıran olgu, Çermik'e dışardan yapılan mevsimlik göç hareketidir. Çermik'te mevcut kaplıcanın şifa verici sularından yararlanmak üzere, günümüzde Çermik'e Haziran ayı başından Ekim ayı ortalarına kadar gelen göçmenler

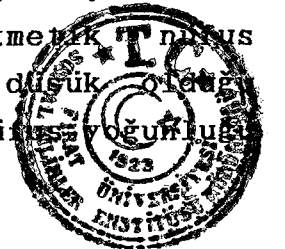
devrede tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinden ve Doğu Anadolu Bölgesinin çok geniş bir bölümünden binlerce kişi gelmekte ve bu balneoloji merkezinden yararlanmaktadırlar. (Harita 17) Çermik'e mevsimlik olarak nüfus gönderen yerler arasında Gaziantep, Şanlıurfa, Malatya, Elazığ, Siirt, Mardin, Adıyaman, Kahramanmaraş, Adana, Van, Bingöl, Muş, Bitlis ve Erzurum gibi illeri saymamız mümkündür.

Çermik ilçesinden daimi ve mevsimlik olarak giden nüfus, miktar itibariyle çok az olduğu halde, Çermik'e yukarıda sözü edilen yerlerden mevsimlik olarak gelen nüfus, sayısal yönden büyük miktarlara ulaşmaktadır. Öyle ki bir sezon boyunca Hazirandan Ekim ayı ortasına kadar kaplıca için Çermik'e günde 1500-2000 kişi, hatta Temmuz, Ağustos aylarında bazen günde 5000 kişinin geldiğini söylemek bu nüfus hareketinin boyutları hakkında fikir verecektir. Her yıl ve her sezon gelenlerin sayısı değişmekle birlikte, ortalama bir rakam vermek gerekirse, iyimser bir tahminle bir sezon boyunca gelenlerin toplam sayısının 250.000 kişinin üzerinde olduğu söylenebilir.

2.4. NÜFUS YOĞUNLUĞU

Bilindiği gibi nüfus yoğunluğu bilimsel alanda üç değişik şekilde hesaplanmakta ve kullanılmaktadır. Bunlardan ilki ve günlük hayatta en çok kullanılanı aritmetik nüfus yoğunluğu olup, toplam nüfus sayısının toplam alana bölünmesiyle elde edilmektedir. İkincisi fizyolojik nüfus yoğunluğu olup, toplam nüfusun tarım alanlarına bölünmesiyle elde edilir. Tarımsal nüfus yoğunluğu ise sadece tarımda çalışan nüfusun tarım alanlarına bölünmesiyle elde edilir.

Çermik ilçesinde tüm ilçe sınırları dahilinde aritmetik nüfus yoğunluğu km^2 ye 42 kişi olup, Türkiye genelinde bu değer km^2 ye 63 kişi olduğu düşünülürse (1985 yılı itibariyle) Çermik'te aritmetik nüfus yoğunluğunun Türkiye ortalamasından daha düşük olduğu söylenebilir. İlçe genelinde fizyolojik nüfus yoğunluğu

km² ye 1017 kişi, tarımsal nüfus yoğunluğu ise km² ye 454 kişi olarak çıkmaktadır.

Nüfus yoğunluk değerlerini Çermik yerleşme merkezi için uyguladığımızda aritmetik nüfus yoğunluğu km² ye 1094 kişi, fizyolojik nüfus yoğunluğu km² ye 1611 kişi, tarımsal nüfus yoğunluğu değeri ise km² ye 112,5 kişi olmaktadır. İlçe geneli ve ilçe merkezi için hesaplanan yoğunluklar karşılaştırıldığında ilçe merkezinde tarımdışı nüfusun çoğaldığı, ilçe genelinde ise arttığı ortaya çıkmaktadır. İlçe merkezinde aritmetik nüfus yoğunluğunun mahalle sınırları içinde ayrıntılı bir şekilde araştırılması sonucunda; Kale, Saray, Çukur ve Tepe mahallesi adlarında dört mahallesi bulunan Çermik'te yoğunluğu en fazla olan mahallenin km² ye 40.000 den çok kişi ile Kale mahallesi olduğu ortaya çıkmıştır. İlerde değinileceği gibi bu mahalle Çermik'in ilk kurulduğu yere tekabül eden kısım olup evler birbirine çok yakın, adeta içiçe girmiş halde sıkışık bir yerleşme dokusuna sahiptir. Aritmetik nüfus yoğunluğu bakımından ikinci sırada gelen mahalle Saray mahallesi olup, burada da yoğunluk km² ye 20000-40000 kişi arasındadır. Çukur mahallesi km² ye 17000-20000 kişinin düştüğü daha az yoğunluk gösteren bir mahalle durumunda olup bunun sınırları içindeki tarım alanlarının varlığına borçludur. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu mahalle km² ye 17000 kişiden daha az bir değer gösteren Tepe mahallesidir. Konu mahalle nüfuslarıyla birlikte incelenirse, en fazla nüfusu barındıran mahalle olduğu halde nüfus yoğunluğunun az olduğu ortaya çıkar ki bunun nedeni, kapladığı alanın diğer bütün mahallelerden daha fazla olmasıdır.

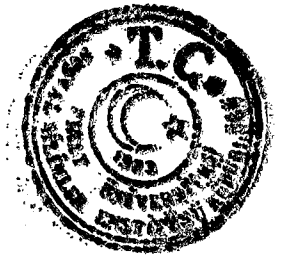
2.5. NÜFUS DAĞILIŞI

Çermik'te nüfus dağılışı kırsal ve şehirsal nüfus dağılışı olarak iki ana grupta incelenebilir. 10 geniş bir alanda dağılmış halde bulunan Çermik köy yerleşmesinde nüfusun dağılışını ele alırken

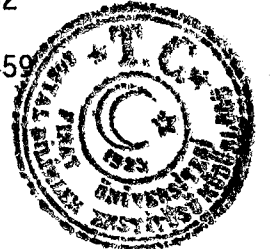

Tablo 15. Çermik ilçesine bağlı kırsal yerleşmelerin nüfusları.
(Kaynak: B.D.İ.E. 1985 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçları)

K ö y l e r	Toplam	Erkek	Kadın
Adalar	314	155	159
Akpınar	345	159	186
Armağantaşı	529	243	286
Armutlu	178	93	85
Artuk	289	141	148
Asmalık	266	136	130
Aşağı Şeyhler	658	319	339
Aynalı	1190	592	598
Bademlik	352	170	182
Bahçe	505	241	264
Balıksırtı	210	104	106
Bayat	556	272	284
Bintaş	269	143	126
Çeylan	265	136	129
Çukur elma	344	147	197
Değirmenli	255	125	130
Dilekpınar	830	384	446
Elifuşağı	249	124	125
Eskibağ	315	155	160
Genceli	73	36	37
Göktepe	493	229	264
Gözerek	71	44	27
Kalaç	244	122	122
Kalecik	421	196	225
Karakaya	225	110	115
Karakolan	88	38	50
Karamusa	244	121	123
Karataş	227	107	120
Kartaltaşı	127	55	72
Kayagediği	448	213	235
Keklik	359	167	192
Konaklı	336	157	179
Korudağ	555	256	299

Köksal	463	288	235
Kömürcüler	235	124	111
Kuyuköy	838	425	413
Pamuklu	441	206	235
Petekkaya	931	446	485
Pınarlı	233	121	112
Saltepe	274	145	129
Sinekköy	412	216	196
Şeyhdede	493	248	245
Yabanardı	833	419	414
Yayıklı	311	147	164
Yaylacık	355	174	181
Yukarı Şeyhler	2029	1020	1009
Başarı (B.M)	1204	596	608
Ağaçhan	151	64	87
Akçörtten	859	430	429
Akkoyunlu	695	349	346
Alabuğday	640	315	325
Alakoç	523	265	258
Baykal	422	198	224
Çalıtepe	218	117	101
Gürüz	705	362	343
Hendekköy	544	264	280
İkiçeltik	305	167	138
İncirli	756	383	373
Kırmatepe	265	129	136
Konuksever	669	316	353
Kuşlukçayırı	570	303	267
Malköy	777	387	390
Örenkuyu	487	232	255
Toplu	486	253	233
Yiğitler	549	285	264
Yoğun	169	87	82
GENEL TOPLAM	43.238	21.779	21.459

dinamik bir olay halindeki nüfusun, iktisaden faal oldukları saha çerçevesinde ele alınıp incelenmesi gerekir. Ancak yine de bağlı köy yerleşmelerinin nüfuslarını bilmek gerekmektedir.

Öyle görülüyor ki, Çermik ilçesine bağlı köylerin büyük çoğunluğu, nüfusları 200 ile 600 arasında değişen küçük köylerdir. Bunların dışında nüfusu 80 kişinin altında olan çok küçük köy yerleşmeleri bulunmasına karşılık, nüfusları 1000 ve hatta 2000 in üzerinde olan büyük köy yerleşmeleri de mevcuttur. (Harita 13) Nüfus sayıları az ve küçük olan köyler arızalı ve sarp arazide işlek yolların uzağında kalmış olan köylerdir. Büyük köyler ise verimli tarım alanlarına sahip, düz ve düze yakın araziler üzerinde, işlek yolların yakınında yer almış durumdadırlar. Geçim koşulları bu tür köylerin bulunduğu sahalarda kolaylaşmakta, buna bağlı olarak nüfus miktarı artmakta; bunun tam tersine sarp arazilerde geçim koşulları güçleştiği için buralara kurulmuş olan köylerde nüfus azalmakta, halk ziraatten çok hayvancılık faaliyetiyle uğraşmaktadır.

Nüfusun Çermik yerleşme merkezi içindeki dağılışına gelince, yerleşme dahilinde nüfus dört mahalleye bölünmüş durumdadır. Bunlar daha önce de sözü edildiği gibi Kale mahallesi, Çukur mahallesi, Saray mahallesi ve Tepe mahallesidir. En fazla nüfusa sahip olan mahalle, idari ve ekonomik fonksiyon alanlarını da içinde barındıran ve şehrin gelişme yönü boyunca uzanan Tepe mahallesidir. Mahallelerin alanları ve barındırdıkları nüfus miktarları Tablo 16' da verilmiştir.

Mahalle Adı	Alanı	Nüfusu
Tepe	257.000 m ²	4366 Kişi
Çukur	106.700 m ²	2000 Kişi
Saray	87.120 m ²	3400 Kişi
Kale	60.100 m ²	2800 Kişi

En az nüfus barındıran mahalle ise Tepe mahallesinden alan itibariyle ikinci sırayı alan Çukur mahallesidir. Alanı geniş olduğu halde en az nüfusu barındırmasının sebebi, bu mahallenin büyük ölçüde tarım alanları ile işgal edilmiş oluşudur. (Resim 1) Kale mahallesi ise adını aldığı Kale tepesinin doğu yamaçları üzerinde en az alana sahip mahalle halinde olmasına karşılık hatırı sayılır kalabalıkta nüfus barındırmasını Çermik'in ilk kuruluş yeri veya bir başka deyişle nüvesini oluşturmasına borçludur. Bu mahallede ileride ele alınacağı üzere, konutlar birbirine çok yaklaşmış ve sıkışmış haldedirler. Saray mahallesi de Çermik'in Kale mahallesinden sonra ikinci gelişim alanı olması nedeniyle yine dar olan alanına karşılık Çermik'in ikinci kalabalık mahallesini oluşturur. (Harita 10)

Nüfusun dağılışı konusunda buraya kadar anlatılanlar nüfusun durağan halini ifade etmektedir. Oysa nüfusun dinamik bir özellik taşıdığı daha konunun başında belirtilmiştir. Öyleyse bu dinamikliği yansıtabilmek için nüfusun gündüz vakti faal olduğu saatte ve ekonomik yönden faal olduğu yerdeki durumunu ve dağılışını vermek gerekir. Alanın genişliği ve 66 köy yerleşmesinin küçük ölçekli bir harita üzerinde dinamik olarak nüfus dağılışını vermek çok zor olmakla birlikte Çermik yerleşme merkezi için bu dağılış yansıtılabilir. (Harita 12) Nüfusun ekonomik olarak faal olduğu yere göre dağılışı incelendiğinde nüfusun homojen bir şekilde tüm yüzey boyunca aynı şekilde dağılmadığına, belli yerlerde yığılmaların varlığına tanık olunur. Nüfusun toplandığı bu yerler, merkezi iş sahasını teşkil eden çarşı caddesi ile idari fonksiyon binalarının bulunduğu kesimlerdir. Bu yerler özellikle Çermik'i doğu-batı yönünde tam ortadan geçen bir eksen üzerinde belirgin bir hal almaktadır ve Diyarbakır caddesi ile Çarşı caddesi Çermik'in en kalabalık yerlerini oluşturmaktadır.

2.6. NÜFUSUN EĞİTİM VE SAĞLIK DURUMU

Okuma çağını geçmiş 6 yaşından büyük 10361 kişinin

bulunduğu Çermik'te, bu nüfusun 3798 ini okuma yazma bilmeyenler oluşturmaktadır. Bir başka deyişle 6 yaşından büyük nüfusun % 36,7 si okuma yazma bilmemektedir. Söz konusu miktarın % 11,7 sini erkekler, % 25 lik kısmını kadınlar oluşturmaktadır. Görülüyor ki kadın nüfusun okur-yazarlık oranı erkek nüfusa göre düşük oranlardadır.

Tablo 17. Çermik ilçe merkezinde nüfusun okur yazarlık, öğrenim durumu ve cinsiyete göre dağılışı (1985)

	Toplam	Erkek	Kadın	% Oranı
Okuma yazma bilmeyen	3798	1212	2583	36.7
Okuma yazma bilen	6548	4271	2277	63.3
Bir Öğrenim Kurumundan Mezun olmayan	1981	1178	803	30.2
İlkokul Mezunu	2754	1678	1076	42.0
Ortaokul Mezunu	952	716	236	14.6
Lise Mezunu	581	478	103	9.0
Lise Dengi Meslek Okulu Mezunu	178	136	42	2.7
Yüksek Okul-Fakülte Mezunu	98	81	17	1.5

(Kaynak: B.D.İ.E. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 1985, DIYARBAKIR, s: 26)

Okuma yazma bilenlerin toplam sayısı 6548 olup, bu da nüfusun % 63,3 ünü oluşturduğuna göre Çermik nüfusunun okur yazarlık oranı oldukça düşük, henüz % 70 lerin altında olduğu ortadadır. Sözü edilen okuma yazma bilen kişilerin % 30,2 sini bir öğrenim kurumunu bitirmeyenler oluşturmakta geri kalan % 42 si ilkokul mezunu, % 14,6 sı ortaokul mezunu, % 9 u lise, % 2,7 si Lise dengi meslek okulu mezunu ve nihayet % 1,5 i Yüksek okul-Fakülte mezunudur. Öğretim kurumunun düzeyi yükseldikçe mezun olmuş bulunan kişi sayısının düştüğü, hele hele üniversite mezunlarının sayısının oldukça düşük olması gözden kaçmayan bir noktadır.

Yataklı tedavi kurumunun bulunmadığı Çermik ilçesinde eskiye göre sağlıkla ilgili sorunlar büyük boyutlara ulaşmakta, bulaşıcı hastalık veya yataklı tedaviyi gerektiren hallerde hastalar Diyarbakır'a sevkedilmektedir. Cumhuriyetin ilanından bu yana hiçbir önemli salgın ve bulaşıcı hastalık tehdidinde rastlanılmayan araştırma sahasında sağlık sorunları, daha çok hijyen şartlarına özen göstermemek ve düzenli doktor kontrolünden yoksun olmak gibi nedenlerden kaynaklanan şikayetlerden ibarettir. Ancak yörede sağlık hizmetlerinin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. İlçede biri yerleşme merkezinde olmak üzere toplam 4 tane sağlık ocağı bulunmakta, merkezdeki sağlık ocağında 2 doktor görev yaparken, diğer sağlık ocaklarında doktor ve sağlık personeli sıkıntısı çekilmektedir. Örnek olarak Alabuğday köyüne yapılmış olan sağlık ocağı doktor yokluğundan şimdiye kadar hiçbir faaliyet gösterememiştir.

2.7.NÜFUSUN SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI

Nüfusunun % 52,86 sı erkek, % 46,84 ü kadınlardan oluşan Çermik'te nüfusun sosyal ve ekonomik yapısını değerlendirebilmek için hanehalkı büyüklükleri de dahil olmak üzere işsizlik oranı, faal nüfus ve faal nüfusun sektörlere ve iş kollarına dağılışı gibi konuları değerlendirmek gerekir. Coğrafi açıdan bir yerleşmenin şehir sayılabilmesi için tarım dışı sektörlerde çalışan nüfusun toplam faal nüfusun % 50 sinden daha fazla olması gerektiğine göre Çermik'in coğrafi anlamda bir şehir olup olmadığı sorusu bu kısımda cevaplanmak zorundadır. Toplam 1993 haneden müteşekkil olan Çermik yerleşmesinde sadece bir kişiden ibaret hane sayısı 56 iken, 6 kişiden oluşmuş hane sayısı 297 adet olup, 10 kişinin üzerinde nüfusa sahip hane sayısı 201 dir.

1924 yılında yürürlüğe giren köy kanununa göre nüfusu ne olursa olsun eğer kaza idaresi (Kazmakamlığı) varsa şehir olarak kabul edilmektedirler. (Karar no: 1289)

s: 50) Halbuki bir yerleşmenin coğrafi anlamda şehir sayılabilmesi, onun nüfus sayısından çok sahip olduğu fonksiyonlara ve faal nüfusun sektörlere dağılışına bağlıdır. (Yücel 1960, s: 25) (Karaboran 1983, s: 54) Daha açık bir ifadeyle, bir yerin şehir sayılabilmesi için oradaki faal nüfusun, sektörlere dağılışı itibariyle, tarımda çalışan faal nüfus miktarının faal nüfus toplamının % 50 sinden daha az olması gerekmektedir. Eğer bir yerleşmede fonksiyonlar çeşitlenmişse ve faal nüfusun % 50 sinden daha çoğu geçimini tarım dışı faaliyetlerden sağlıyorsa orası coğrafi anlamda şehir hüviyetini kazanmış demektir.

Birçok batılı ülkede faal nüfus dendiği zaman 15 ile 65 yaş arasında yer alan kişiler akla gelir. Ancak ülkemizde faal nüfus yaşının alt sınırı tarım kesimindeki iş gücü nedeniyle daha da düşürülmekte, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsünün yayınlarında faal nüfus 12-65 yaş arası olarak kabul edilmektedir. Burada akla gelen bir nokta 12 yaşındaki çocukların faal nüfusa katılmasına karşılık, evinin bütün ağır işlerinin yanısıra bağda, bahçede, tarlada çalışan ev hanımlarının niçin faal nüfustan sayılmadığıdır. Faal nüfusu 15-65 yaş arası kabul edersek Çermik'te faal nüfus miktarı 2360 kişi olup bunun 2131 i erkek, 229 u kadındır. Bunlar şu anda tam anlamıyla faal durumda, bir işte çalışan nüfustur. Bunun haricinde işsiz olup iş arayan 605 erkek, 54 kadın vardır. Aynı zamanda, 65 yaşından yukarı olduğu için faal nüfustan sayılmayan, ancak şu anda bilfiil çalışmakta olan 49 erkek, 6 kadın bulunmaktadır. Faal nüfusu, B.D.İ.E. yayınları doğrultusunda 12-65 yaş arasında kabul edersek Çermik'te mevcut faal nüfus miktarı 2486 kişidir. Faal nüfusun yapısını inceleyecek olursak, yaş sınıf aralığı itibarıyla 25-29 yaş arası faal nüfus grubunun % 14,9 oranıyla önde geldiği görülür. Toplam faal nüfusun % 90,2 sini erkekler, kalan % 9,8 ini de kadınlar oluşturmaktadır. Faal nüfus içinde kadın nüfusun azlığı faal nüfus piramidinde açıkça belli olmaktadır. (Grafik 2)

Tablo 18. Çermik'te faal nüfusun iş kollarına dağılışı (1985)

İş Kolları	Toplam	Erkek	Kadın	%
İlmi teknik elemanlar ve Serbest meslek sahipleri	195	150	45	7.8
Direktörler-Yöneticiler	18	18	-	0.7
İdari Personel	123	111	12	5.0
Ticaret ve satış personeli	330	327	3	13.2
Şahsi hizmet işleri	277	271	6	11.1
Tarım, Hayvancılık, Avcılık, Balıkçılık ve Ormancılıkla Geçinenler	878	704	174	35.3
Tarım dışı üretim ve Faaliyetler	665	656	9	26.9

(Kaynak: B.D.İ.E. Bilgisayar kayıtları ile Nüfusun sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1985 DİYARBAKIR, s: 56-58)

Yukarıdaki tabloya göre Çermik'te iş kolları bir hayli çeşitlidir. Tarımda 878 kişi çalışırken Hizmet sektöründe (Ticaret hariç) 613, sanayide 316 kişi, Ticaret faaliyetlerinde ise 330 kişi çalışmaktadır. (Grafik 22)

İş arayan 659 kişiye karşılık ne iş yaptığı belli olmayan vasıfsız 340 işçi ve bilinmeyen gurubunda 1 kişi yer almaktadır.

Faal nüfusu, şehirselleşme fonksiyonları belirginleştirmek için ticareti de hizmet içine sokarak üç ana sektöre göre dağılışı bakımından inceleyecek olursak, tarım sektöründe 878 kişi, hizmet sektöründe 943 kişi, sanayi sektöründe ise 316 kişi çalışmaktadır. Yüzde oranları itibariyle, sanayi sektöründe çalışan faal nüfusun payı % 14,8, tarım sektöründe çalışan faal nüfusun payı % 41,1 olmasına karşılık hizmet sektöründe çalışan faal nüfusun toplam faal nüfus içindeki payı % 44,1 dir. Demekki bu verilere göre Çermik faal nüfusun ancak % 41 inin geçimini tarımdan geri kalan % 59 oranındaki faal nüfusun geçimini tarımdışı faaliyetlerden sağladığı bir şehirselleşme

Özellikle kaplıcası ve yaz sezonunda artan turist trafiği ile bir balneoloji merkezi ve bir hizmet şehridir. (Grafik 20).

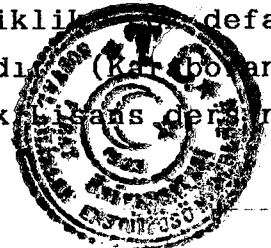
3. YERLEŞME

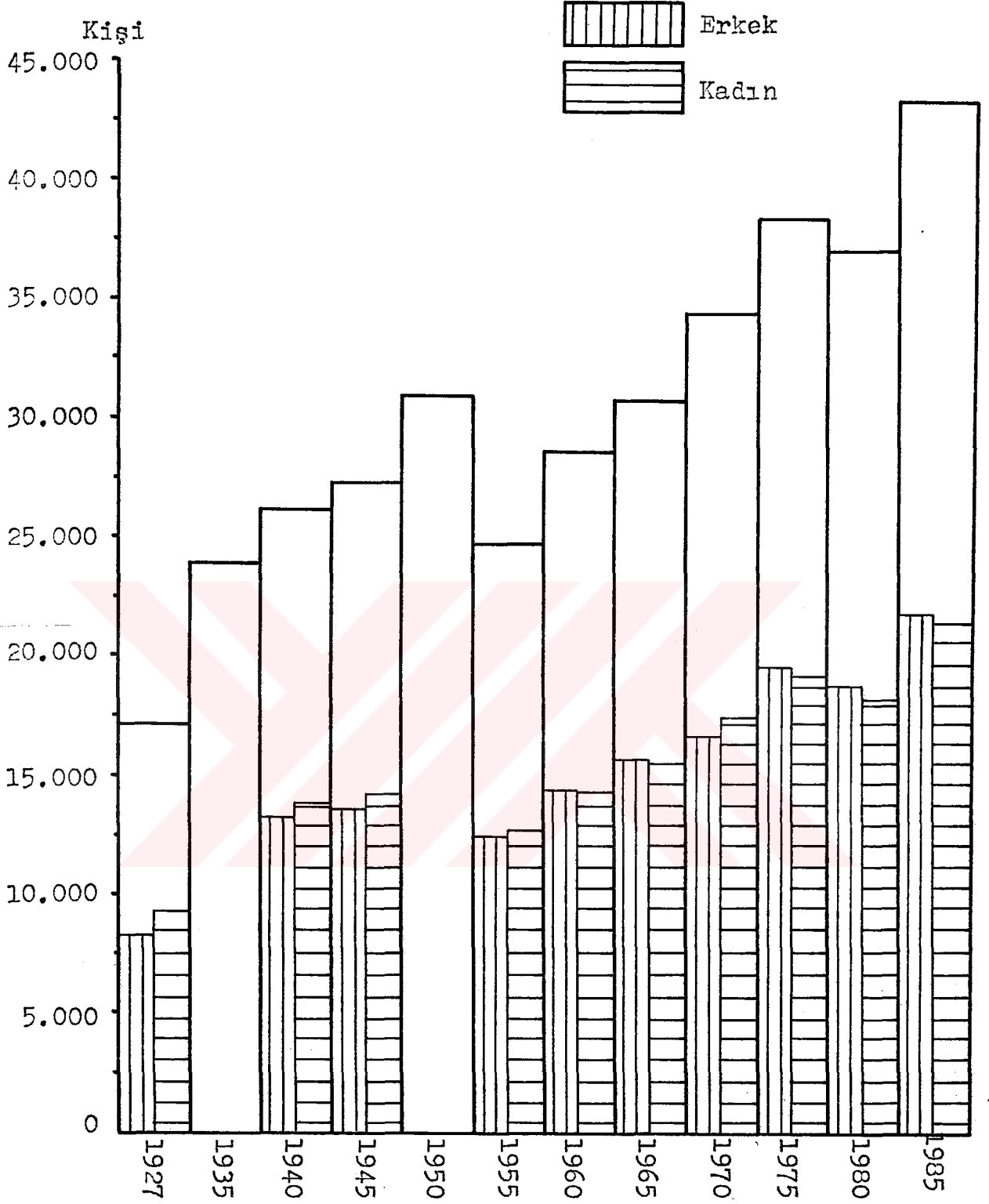
3.1.YERLEŞMENİN TARİHİ GELİŞİMİ (TARİHİ COĞRAFYA DEĞİŞİMİ)

Ülkemizde yerleşmelerin tarihi gelişimi ve değişimisedece bir alanda değil; kırsal alanda olduğu kadar şehir yerleşmesinde de meydana gelmiştir. Anadolu'da yerleşmelerin tarih çağları içinde değişmeyen, dolayısıyla Anadolu yerleşmelerinin karakterini simgeleyen yerleşmeler kır ve şehir yerleşmeleri olarak ayrı birimler değil; aksine, sosyal, idari, kültürel ve ekonomik bakımdan birbirini bütünleyen elemanlar, birbirini tamamlayan bir sistemin parçalarıdır. (Karaboran 1988; Türkiye'de Nüfus ve Yerleşme. Basılmamış ders notları)

Mesken veya meskenlerin bir araya toplanmalarıyla meydana gelen yerleşmeler, köy, kasaba ve şehir gibi belli ünitelerin dışında tek mesken ile kırsal yerleşmeler arasında bir geçit niteliği arzeden göçebe, düzenli geçici, düzensiz geçici ve mevsimlik ya da sedanter yerleşme tiplerini içine alan çok geniş bir kavramdır.

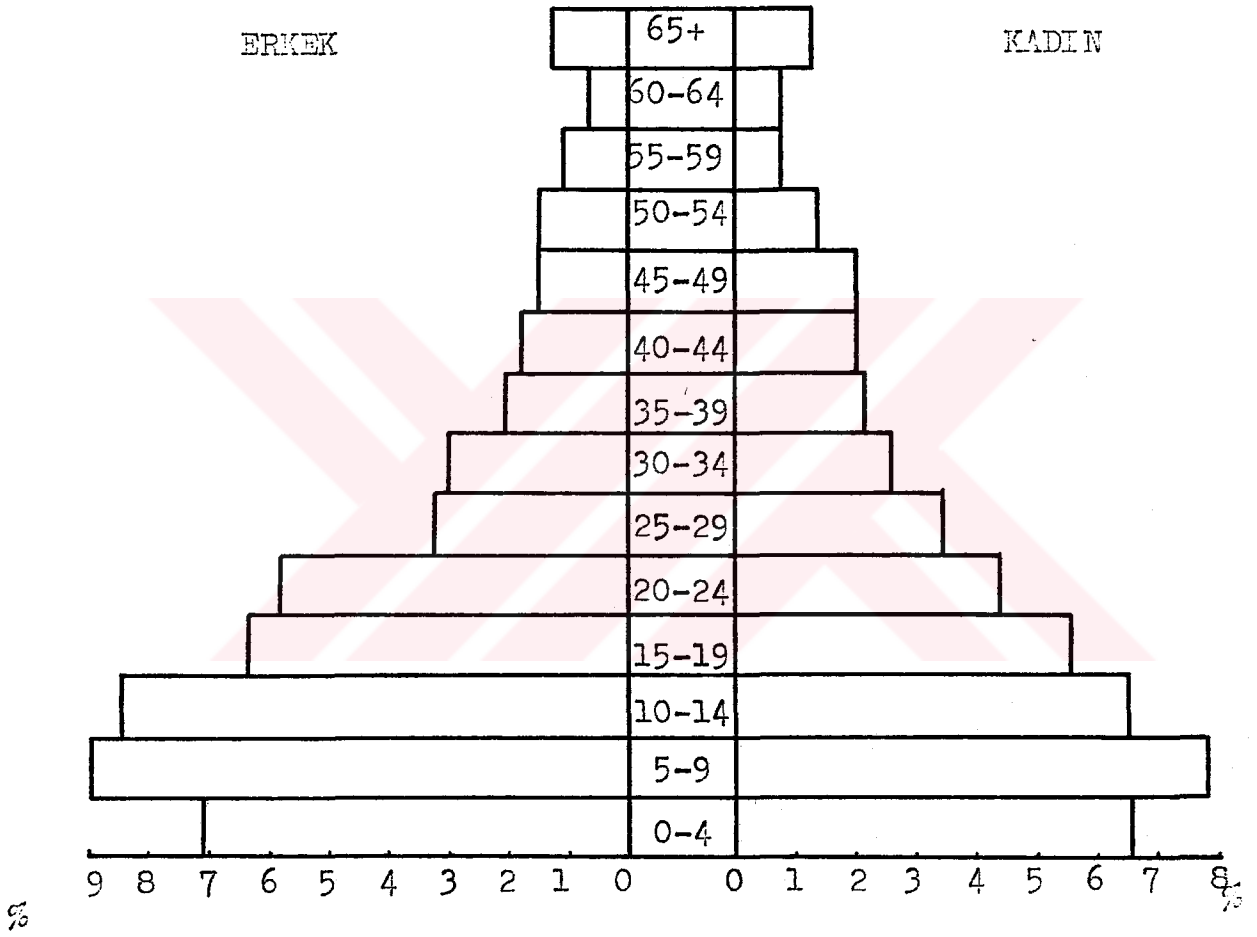
Yerleşmeler tıpkı canlı varlıklar gibidir; doğarlar, büyüyüp gelişirler, gerileyip yaşlanabilirler ve nihayet, olumsuz şartların bir araya gelmesi sonucunda ölebilirler. Tarih bu tür örneklerle doludur. İster kırsal isterse şehirselleşsin, bir yerleşmenin bugününü anlamak ve geleceğini kestirebilmek için geçmişini, etkili olan tüm faktörleri ve onu bugüne getiren tarihi seyir içinde etkili olan şartları bilmek gerekir. Herbiri bir kültür yöresine (Kültürlandschaft) tekabül eden yerleşmelerin, tarihi gelişim süreci içinde strüktürel ve fizyonomik yapılarının gösterdiği değişiklikler defa ayırıcı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. (Karaboran 1988, Yerleşme Coğrafyası, Basılmamış Yüksek Lisans ders notu)

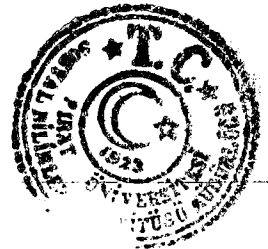

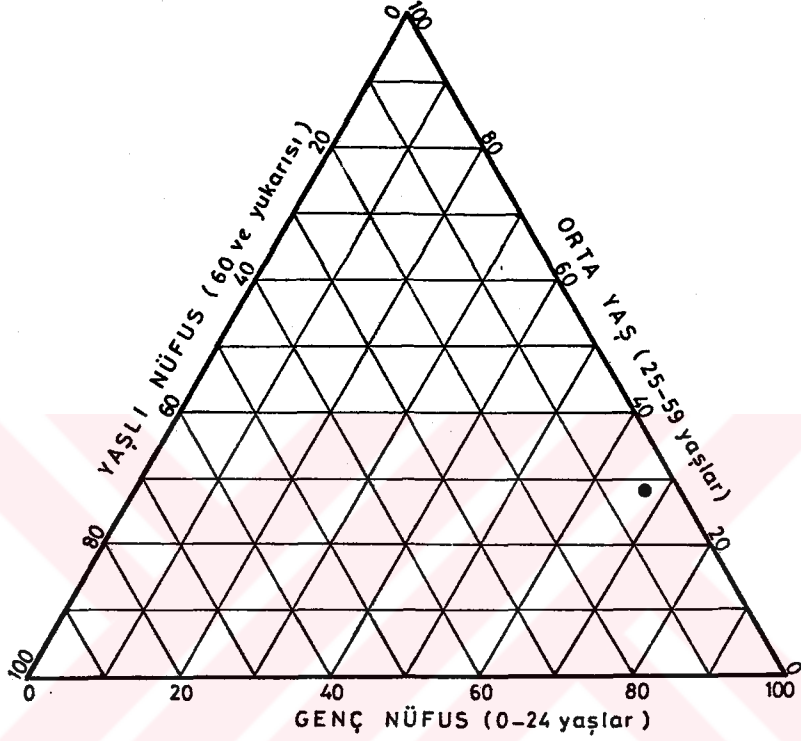
Grafik 17 : Sayım yıllarına göre Çermik nüfusu (Toplam)

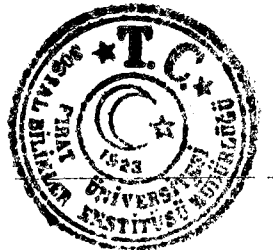

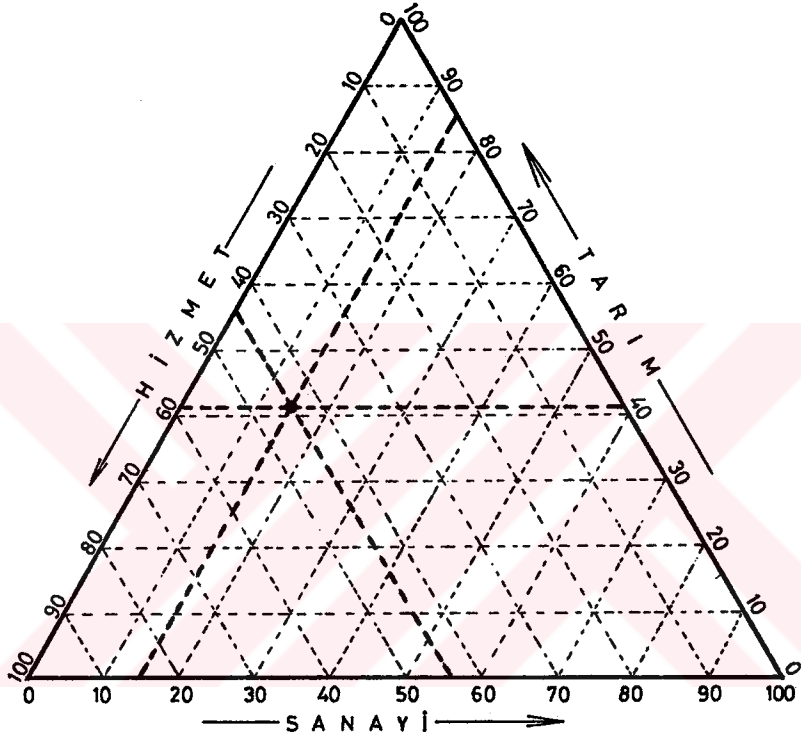
Grafik 18 :Çermik'in nüfus piramidi (1985)

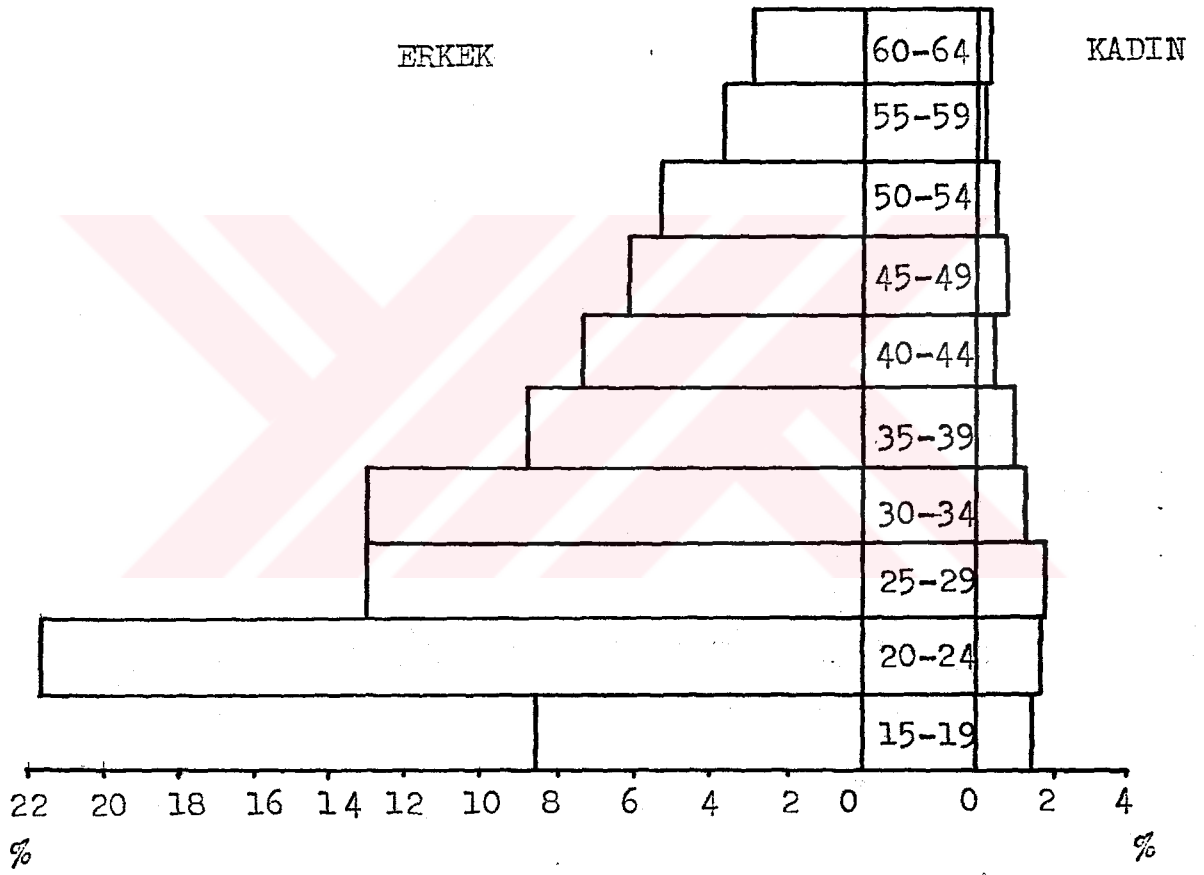
Grafik 19 :Çermik nüfusunun yaş yapısı (1985)
(İlçe Merkezi)

Grafik 20 : Çermik'in fonksiyon analiz grafiği (1985)

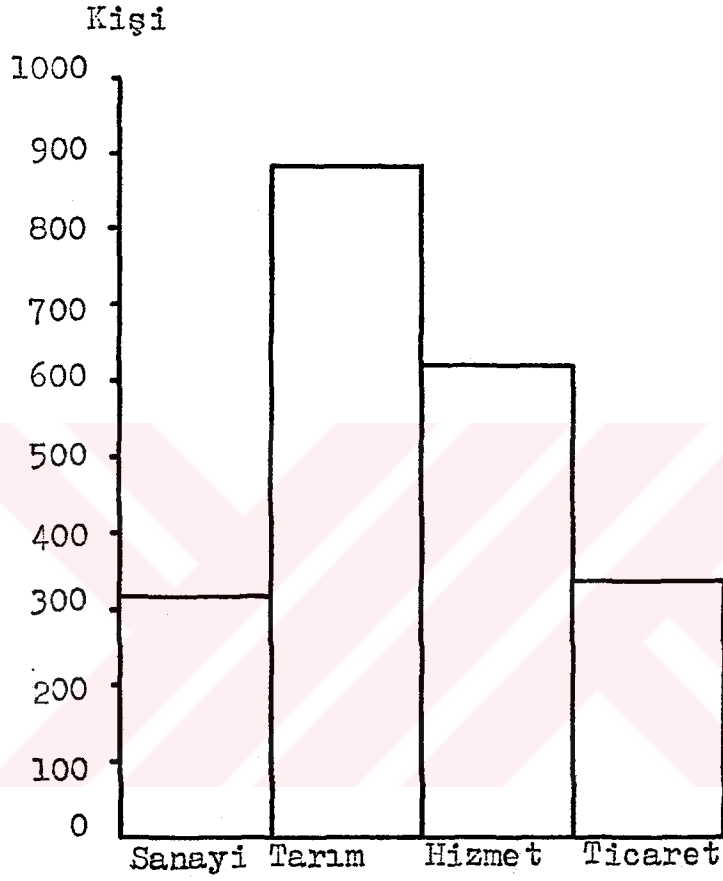
Grafik 21 : Çermik'in faal nüfus grafiği (1985)

İlk kuruluşu Milattan önceki yıllara kadar uzanan Çermik'in ilk kuruluş yıllarındaki durumu hakkında elde kesin bilgiler yoktur. Yöredeki yerleşmeler arasındaki önemini esas itibariyle Artukoğulları döneminde kazanan Çermik, bu dönemde Tebriz-Ahlat kervan yolu üzerinde belli başlı konaklama yerlerinden birini oluşturmaktaydı. Daha önceki dönemlerde Kale tepesinin zirve bölümünü çevreleyen surların iç kısmında 5-7 hane olarak varlığını sürdürmeye çabalayan Çermik, Haburman köprüsünün M.S. 1179 yılında inşa edilmesinden sonra sözü edilen kervan yolunun işlemeye başlamasıyla canlanmış sığındığı sur içinden Kale tepesinin doğu eteklerine doğru inmiş ve bugünkü Kale Mahallesi teşekkül etmiştir.

Burada yeri gelmişken az da olsa Haburman köprüsünden söz etmek gerekecektir. Çermik'in güney batısında hemen kale mahallesine yakın, Çermik çayı üzerinde bulunan köprü Artukoğulları sultanı Necmüddin Alpi (1152-1176) kızı Zübeyde Hatun tarafından yaptırılmıştır. Üç gözlü olan köprünün ortada bulunan en büyük gözünün açıklığı 19 metre olup su yüzünden yüksekliği 12,80 metredir. Bu yükseklik her iki başta düşmektedir ve köprünün bir baştan öbür başa toplam uzunluğu 107 metredir. (Kırzioğlu 1956, s:273)

Çermik kalesi 1516 yılı aralık ayı başlarında Osmanlı kuvvetleri tarafından zaptedilmiş, muharebe sırasında kale duvarları yoğun top atışı sonucunda yerle bir olmuş ve bu tarihten sonra Çermik'i yöneten beyler bugün Saray mahallesinde yüksek ve müstahkem duvarlarıyla hala ayakta duran ve bulunduğu mahalleye adını veren saraya yerleşmişlerdir. Çermik'i yöneten beylerin sözü geçen sarayda oturup, idareyi buradan yürütmeleri Kale mahallesinden sonra Saray mahallesinin gelişmesine yol açmış buna paralel olarak daha sonraki yıllarda Çermik iyice gelişerek han, hamam, mektep, medrese, cami ve benzeri kurum ve yapıların çoğalması sonucunda hem fizyonomik ve strüktürel ve hem de fonksiyonel yönden gelişme göstermiştir. Bunun sonucunda 1800'ü yıllarda doğru daha önce tamamen tarım alanı halindeki Çermik

Grafik 22 : Çermik'de faal nüfusun sektörlere dağılışı. (1985)

mahalleleri ikamet alanı olarak ortaya çıkmıştır. 1874 yılına ait Diyarbakır Salnamesine göre, o dönemde Maden'e ait Çermik kasabasında 913 hane, 3 han, 300 dükkan, 1 hamam, 2 kudret hamamı (kaplıca), 6 cami, 5 mektep, 1 mekteb-i Rüşdiye, 1 medrese, 2 boyahane, 3 debbağhane, 4 çömlekhane, 6 fırın, 9 kahvehane, 8 değirmen, 12 ahır, 83 çeşme, 2 köyodası bulunmaktadır. (Diyarbakır Salnamesi 1874 (Hicri 1291) Def:6) Buna bağlı olarak söz konusu tarihte yapılan tahrir neticesine göre Çermik'te 2213 ü erkek olmak üzere toplam 4450 kişiye yakın nüfus bulunduğu anlaşılmaktadır.

Vital Cuinet ise 1892 yılında yayımlanan eserinde Çermik nüfusunu gayrimüslim unsurlarla birlikte 4680 kişi (yerleşme merkezi) olarak vermekte ve "Çermik kazası ünlü termal sulara sahiptir. Çok sayıda ve güzel bağları, ondan elde edilen şarap ve kuru üzümleri önemlidir" demektedir. (Cuinet 1892, La Turquie d'Asie, s:493)

Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında belediye teşkilatının kurulmasıyla ilçede şehirleşme hız kazanmış ve eski köy görüntüsünden kurtulan yerleşme, yeni teşekkül eden Tepe mahallesi dahilinde son 50 yıldır, özellikle de son 15 yıldır Diyarbakır caddesi boyunca doğuya doğru gelişmektedir. 1870 li yıllarda 913 hane olan Çermik 1900 lü yılların başında bir miktar nüfus kaybetmiş ve eski önemini yitirmiş olmakla birlikte, cumhuriyetin ilanından sonra asayişin sağlanması, ulaşım ve ticaretin canlanması gibi nedenlerle günümüzdeki haline ulaşmış ve 1993 haneli bir yerleşme olmuştur.

3.2. YERLEŞME ŞEKİLLERİ

Daha öncede belirtildiği üzere yerleşmeler tek ev ve eklentisinden başlayıp, nüfusu birkaç milyona varan metropolitan şehirlere kadar giden bir yelpaze halinde değişik şekiller göstermektedir. Ancak yerleşmelerin geliştiği saha içinde homojen ve düzenli bir şekilde dağılımı vardır. Nüfus ve yerleşmelerin dağılışı birçok faktöre bağlıdır.

Bu faktörler esas itibariyle iki ana grupta toplanmaktadır. Birinci grup, başta iklim ve yüzey şekilleri olmak üzere hidrografya, toprak özellikleri, bitki örtüsü ve yeraltı zenginliklerinden oluşan doğal faktörlerdir. İkinci grup ise sosyal organizasyon, teknolojik durum, ırki huylar ve tarihi faktörlerin bir araya gelmesiyle oluşan beşeri faktörlerdir.

Çermik ve çevresinde esas itibariyle, kır yerleşmeleri ve şehir yerleşmesi olarak iki ana tip yerleşme şekli görülmektedir. Kırsal yerleşmeleri ve bunlara bağlı köyaltı yerleşmeleri şeklindedir. Şehir yerleşmesi olarak ise sadece Çermik ilçe merkezi görülmektedir. Şimdi sırasıyla yerleşmelerin dağılışını etkileyen faktörleri inceleyelim.

3.2.1.Yerleşmelerin Dağılışını Etkileyen Faktörler

3.2.1.1. Tabii Faktörler

Bir diğer adı fiziki faktörler olan tabii faktörlerin yerleşmelerin gerek dağılışına, gerekse Çermik yerleşmesinin kuruluş yerine etkileri kolayca hissedilebilmektedir. Kır yerleşmeleri, dikkat edilecek olursa özellikle suyun bulunduğu yere yerleşmişlerdir. Ziraate elverişli arazilerin varlığı ve düz araziler kuruluş yerinin seçiminde büyük rol oynamıştır. Bunun yanısıra köyler korunmaya uygun tepelerin yamaçlarını tercih etmişler ve bakı durumu itibarıyla da köyler, sözkonusu tepelerin genellikle sert rüzgarlardan korunmuş, daha çok güneş alan güney yamaçlarına yerleşmişlerdir.

Araştırma alanı içindeki tek şehirselleşme olan Çermik ilçe merkezinin kuruluş yerinin seçiminde ve bugünkü halini alışımda hiç şüphesiz ki doğal faktörlerin etkisi çok önemlidir. Herşeyden önce suyun varlığı ve çevreden gelebilecek tehlikeleri görebilecek ve etkisini en aza indirecek korunmaya elverişli ve aynı zamanda gözlerden gizli bir tepenin varlığı kuruluş yerinin seçiminde etkili olmuştur. İster kırsal olsun ister

şehirsels olsun hiçbir yerleşme su kaynağı bulunmayan, suyun temin edilemediği bir yerde yaşayamaz. Bu nedenle yatağın her zaman su bulduran Çermik çayının varlığı Çermik için çok önemlidir. Sözü edilen bu iki faktörden çok daha önemlisi yeraltı zenginliği sayılan Çermik kaplıca suyunun varlığıdır. Bu termal kaynak Çermik'e asırlardır can vermiş ve günümüzdeki fonksiyonlarını kazanmasında da en büyük rolü oynamıştır. Çermik'in kuruluş yerinin seçimini ve gelişmesini etkileyen bir diğer tabii faktör de ziraate elverişli, ekilip dikilebilecek toprakların ve gerek sulu, ve gerekse kuru ziraatin yapılabildiği toprak varlığıdır. Zaten, günümüzde Çermik'in dört mahallesinden biri olan Çukur mahallesinin büyük bölümü tek tük meskenlerin bahçeler arasında dağıldığı geniş bir ziraat alanı görünümündedir.

3.2.1.2. Beşeri Faktörler

Çermik ve çevresinde yerleşmelerin dağılışını etkileyen beşeri faktörlerin başında tarihi sebepler ve etkiler gelmektedir. Herşeyden önce Çermik ve çevresinin bulunduğu saha kalkolitik devrinden bu yana daimi yerleşmelere sahne olmuş bir yerdir. Tarih dönemleri içinde de çok çeşitli ulusların ve devletlerin yönetiminde kalan yöre birçok istilalar görmüş ve savaşlar geçirmiştir. Güneydoğu Torosların ilk insanlar tarafından yerleşme alanı haline getirilmesinden sonra, yöre devamlı olarak, yerleşilmek istenen cazip bir saha olma özelliğini korumuş ve Çermik ilçe merkezinin Artukoğulları döneminde Tebriz-Ahlat kervan yolu üzerinde yer alması, bu yerleşmenin önemini bir kat daha arttırmış, buna kaplıcanın şifa verici özelliklerini de ekleyince Çermik, çevredeki yerleşmeler içinde ön plana çıkmıştır. İlçe merkezinin ismi de kaplıcadan gelmektedir. Eski Oğuzlarda yerden kendiliğinden fışkıran, sıcak ve içilmeyen sulara, ılıca veya kaplıca anlamında "Çermug" veya "Çermik" denildiği tarihi vesikalarda belirtilmektedir. (Kızıoğlu 1956, s:269)

Çermik'te yerleşmelerin dağılışını etkileyen beşeri faktörler içinde bir diğeri sosyal organizasyon ve Çermik'in sitüasyon şartlarıdır. Çermik'in yakınında Diyarbakır (Diyarbakır'ın tarih çağları içindeki adı "Amid" dir.) gibi büyük bir idari, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan güçlü merkezin bulunması ve tarihi kervan yollarına yakınlık Çermik çevresindeki kırsal yerleşmeleri; fakat özellikle Çermik yerleşmesini birinci derecede etkilemiştir.

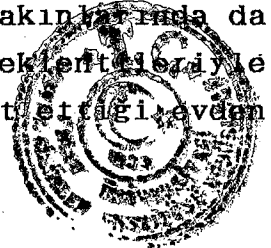
3.2.2. Kır Yerleşmeleri

Çermik ve çevresinde kır yerleşmeleri, Çermik yerleşme merkezi dışında kalan 66 köy yerleşmesi ile 30 un üzerindeki kuru ve mezreadan oluşur. Çermik çevresindeki köy yerleşmeleri, genellikle nüfusları 300 ile 700 arasında değişen orta büyüklükteki yerleşmelerdir. Nüfusları 300 ün üzerindeki köyler genellikle ulaşım ağının yoğun olduğu, tarım olanaklarının fazla olduğu düz ya da düze yakın verimli tarım arazilerinin bulunduğu yerlere kurulmuştur. Bu tür köylere örnek olarak Alokoç (523), Konuksever (669), Akkoyunlu (695) gibi köyleri gösterebiliriz. Bunlar arasında, çevre köylerin ekonomik merkezlerini üstlenmiş bazıları, tarım faaliyetlerine ticaret fonksiyonun da eklenmesi sonucunda diğer köylere göre daha fazla büyümüştür. Bu büyümeye paralel olarak sağlık ocağı, telefon, PTT gibi hizmetlerin gelmesi gelişmeyi teşvik etmiş ve sayıları birkaç tane de olsa, Aşağı Şeyhler, Aynalı ve Yukarı Şeyhler gibi nüfusu 1000 kişinin üzerinde olan büyük köyler teşekkül etmiştir. Bunlar arasında, nüfusu 2000 in üzerine çıkan Yukarı Şeyhler köyü, belediye teşkilatına da sahip olması sayesinde bir köy yerleşmesinden daha öte, bir kasaba hüviyetine bürünmüştür. Sözü edilen köyler, ziraate uygun sahalarda yer alan ve halkının % 90 ının geçimini kuru veya kuru tarım alanlarından elde edebildiği köylerdir. Bunların başında nüfusu 300 ün altında, eğimi fazla sarp

arazide kurulmuş, tabiat şartlarının ziraate müsaade etmediği sahalarda yer alan köyler de vardır. Bu tür köylerde tarıma uygun yeterli genişlikte arazi bulunmadığı için halk, geçimini hayvancılıktan sağlamakta, yeterli düzeyde mera bulunmadığı ve hayvanlar iyi beslenemediği için hayat standardı da buna bağlı olarak düşmekte, söz konusu köyler gelişme gösterememektedir. Örneğin Karakolan ve Genceli gibi köyler bu tür yerleşmelerden olup, sahip oldukları ziraat arazisi son derece azdır.

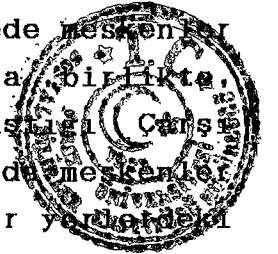
Biraz önce belirtildiği gibi, köy yerleşmelerinden başka, kırsal yerleşme tipleri içinde yer alan mezrea ve komlara da yörede tesadüf edilmektedir. Bunlardan mezrealar büyükçe köylerin hem sayfiye yeri hem de kısmen hayvancılık faaliyetlerinin yürütüldüğü yerler halindedir. Mezreaların bazılarında daimi olarak oturulduğu halde, bazılarındaysa sadece ilkbahar ve yaz aylarında oturulmaktadır. Mezreaların bazılarında ise devamlı oturulmakla birlikte, nüfus kış aylarında çok azalmakta, yaz aylarında ise artmaktadır. Bunun sebebi mezreaların köylere göre daha az korunaklı yerlere yerleşmiş oluşu ve daha az konforlu oluşudur. Mezraların nisbeten ziraat yapılabilir nitelikte yerlerde bulunmalarına karşın yörede mezrealardan ayrı olarak sadece hayvancılıkla uğraşılan komlar da mevcuttur. Bunlar hayvancılıkla uğraşan, küçükbaş hayvan besleyen kişilerin ve özellikle çobanların oturduğu yerlerdir ve mezrealara göre nüfusları çok düşük miktarlardadır. Mesken eklentileri ve özellikle geniş ağıllardan müteşekkil olan komlar yılın bir bölümünde de boş kalmaktadır. Kış mevsimini komdaki ağıllarında geçiren hayvanlar baharın gelmesiyle birlikte çobanların nezaretinde Güneydoğu torosların yüksek kesimlerine Bitlis, Bingöl yörelerine, Şerafettin dağlarına gitmektedirler ve kom böylece yaklaşık nisandan eylüle kadar boş kalmaktadır. Komlara, sadece sarp arazide, ücra köşelerde değil Çermik yerleşme merkezi yakınlarında da rastlanmaktadır. Ahır, samanlık, ağıl gibi eklentileriyle birlikte hayvancılık yapan kişilerin ikamet ettiği evden

oluşan bu köyaltı yerleşmesinin ilçe merkezine bu kadar yakın olması, ihtiyaçların temininden çok üretilen ürünü pazarlama istek ve endişesine bağlıdır.

3.2.3. Şehir Yerleşmesi: Çermik.

Çermik ilçe merkezinin, fizyonomik, strüktürel ve daha da önemlisi fonksiyonel yönden, coğrafi anlamda bir şehir olduğunu daha önce belirtmiştik ve bunu da faal nüfusun sektörlere dağılışının ortaya koyduğunu ifade etmiştik. Eski Türkçede madenli, içilmeyen, yerden kendiliğinden çıkan sıcak sulara verilen isme izafeten Çermik adını almış olan yerleşmenin mazisi çok eskilere gitmekle birlikte, ne zaman bir şehir yerleşmesi vasfını kazandığına ilişkin elde yeterli vesika ve döküman yoktur. Ancak Çermik'in, özellikle Artukoğullarının hakimiyet döneminden sonra önem kazandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Kale tepesinden surların içinden doğuya doğru yamaç boyunca ilerleyen yerleşme, savunmaya yönelik olarak sık dokulu bir özellik kazanmıştır. Osmanlıların Çermik kalesini fethinden sonra kale içinden tamamiyle çıkan yerleşme, bugünkü Saray mahallesini oluşturmuş ve zamanla güneye doğru taşarak ziraat alanlarını işgal etmeye başlamış ve böylece Çukur mahallesi meydana gelmiştir. Cavsak suyu adı verilen bir yan derenin suladığı buradaki verimli ziraat arazisine yöresel olarak esfel bahçeleri adı verilmekte, esas itibarıyla meskenler de sözü edilen bu bahçelerin arasında seyrek dokulu bir yerleşme düzenine göre dağılmış durumdadır. Buna karşılık Kale ve Saray mahallesinde sık dokulu bir yerleşme düzeni görülmekte olup, konutlar adeta birbirine bitişik durumdadır ve sokaklar dar, düzensiz olup, bazıları da çıkmaz sokak halindedir. Fizyonomik olarak bir şehirden çok kalabalık bir köy görüntüsü veren sözkonusu üç mahallede meskenler düz, toprak damlı ve tek katlı olmakla birlikte, ekonominin canlandığı ve ticaretin yoğunlaştığı Çarşı caddesi ile Siverek caddesinin her iki kenarında meskenler genellikle iki hatta üç katlı olmakta, diğer yerlerdeki

köy görüntüsü burada değişmektedir. 1920 li yıllardan 1970 yılına kadar Kale, Çukur ve Saray mahallesi dahilinde gelişip genişleyen çermik, özellikle son 20 yılda Diyarbakır caddesi boyunca doğu-batı uzamışlı bir eksen doğrultusunda, doğuya doğru gelişmiş ve Tepe mahallesi fizyonomik ve strüktürel yönden olduğu kadar fonksiyonel yönden de Çermik'in en modern bölümü olmuştur. Dikkat edilecek olursa Diyarbakır caddesinin her iki yanında modern binalara yerleşmiş resmi kuruluşlardan başka, ticarethaneler de yoğunlaşmakta; bu alanda kat sayıları 3 ü, hatta 4 ü bulan modern binaların üst katları ikametgah olarak kullanılırken alt katları da iş yeri olarak değerlendirilmektedir. Diğer mahalleler fizyonomik yönden dar sokakları ve düz damlı evleriyle bir köy görüntüsü verirken Tepe mahallesi, özellikle Diyarbakır caddesinin her iki bölümü, yüksek modern binaları ve ticaret yerleriyle bir şehir görüntüsü vermektedir. Şehrin gelişme yönünde uzanış gösteren Tepe mahallesi günümüzde doğuya doğru Ergani-Diyarbakır karayolu boyunca 3 km mesafedeki kaplıcanın bulunduğu Yaprakbaşı mahallesi ile birleşme eğilimindedir.

3.3. MESKENLER

Mesken dendiğinde en basit kulübeden, en gelişmiş yöntemlerle inşa edilmiş modern binalara kadar bütün ikametgahlarla birlikte, sınıai, ticari, askeri, dini ve kültürel amaçlı bütün binaları içine alır. En basit kırsal yerleşmeden en büyük metropolitan şehirlere kadar bütün yerleşmeler en başta, meskenlerin bir araya gelmesiyle meydana gelirler. Ahır, samanlık, odunluk, tezeklik, kiler, depo ve benzeri eklentileriyle birlikte meskenlerin meydana getirdiği köy, kasaba ve şehirler yeryüzünde insan hayatının ve faaliyetlerinin dayanak noktaları ve bu hayat ve faaliyetlerin en karakteristik, en göze çarpan olaylarıdır.

3.3.1. Yapı Malzemesi

Ülkemizde meskenler, kırsal yerleşmelerle, fonksiyonları fazla çeşitlenmemiş şehir yerleşmelerinin kenar-kuşak bölümlerinde görüleceği üzere büyük ölçüde doğal çevrenin etkilerini ve yapısını yansıtırılar. Çermik ve çevresinde de, kırsal alanda, meskenler doğal çevreyi yansıtan özellikler göstermektedirler. Yapılan anketler sırasında, çok eski meskenlerde ahşap malzeme kullanım oranının yüksek olduğu, ancak son 75-100 yıldır ahşap malzeme kullanım oranının düştüğü şeklinde bilgi edinilmiştir. Bunun en büyük sebebi de doğal bitki örtüsünün ve özellikle ormanın son yüzyıl içersinde büyük ölçüde tahrip edilmesidir. Bugün için özellikle kırsal alanda, köy ve köy-altı yerleşim birimlerinde kullanılan yapı malzemesi coğrafi çevrede bulunan doğal elemanlar olup, çoğunlukla taş, çamur, kerpiç, toprak, ot, ağaç gibi malzemelerdir. Bugün, hala modern yapı malzemelerinin girmediği yerlerde, geleneksel olarak bu malzemeler kullanılmakta ve meskenler bunların değişik oranlarda kullanımıyla yapılmaktadır. Sözü edilen malzemelerin yapılardaki kullanım oranları, meskenin yerine ve kullanım amacına göre değişmektedir. Örneğin; biraz sonra ele alacağımız basit meskenlerde iri, köşeli taşlar hiç harç kullanılmadan üst üste konduğu gibi, bazı hallerde toprak ile sıvanmakta, bazen de araları samanlı çamurla takviye edilebilmektedir. Ağaçlar işe özellikle çatı yapımında işlenerek, şekil verilerek kullanıldığı gibi, hiç işlenmeden de kullanılabilir. Meskenlerin çatı doğramalarında özellikle kavak ağacı ve kerestesi kullanımı yaygındır. Nihayet Çermik merkezindeki ve nadiren bazı köylerdeki modern meskenlerin yapımında da ham ve gözenekli tuğla, demir, çimento, kireç gibi standart modern malzemeler kullanıldığı görülmektedir.

3.3.2. İnşa Tarzı

Çermik ve çevresindeki meskenlerin inşa tarzı birbirine göre, kullanım amacı farklılaştıkça

göstermektedir. Örneğin tarım alanları içinde geçici bir basit mesken tipi olarak kabul ettiğimiz çardak, yere çakılan dört ağaç direk ve bunların dallarla birbirine tutturulduktan sonra üzerlerinin çalılarla, dallarla ve yapraklarla örtülmesi sonucunda inşa edilmiş olur. Bağ alanlarında mevcut bağ evlerinin inşasında ise harç kullanmadan örülen taşlar kullanıldığı gibi, üzerlerinin örtülmesinde ağaç ve toprak da kullanılmaktadır. Yine ağıllar, harçsız olarak taşları üst üste koymak suretiyle oluşturulduğu gibi, yeni yapılan bazı ağıl ve ahırlarda modern yapı malzemelerinden briket ve çimento harcının kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Esas itibariyle geleneksel tarzdaki meskenlerin yapımında şu sıra takip edilir. Önce 50-60 cm derinliğinde bir temel açıldıktan sonra bu temele, çevrede bol bulunan bazalt veya kalkerlerden iri ve köşeli olanlar çamur harcı kullanılmak suretiyle üst üste koyularak örülür. Duvarlar taş ve çamur harcı ile 30-50 cm kalınlığında örüldükten sonra üzerlerine "Mag" adı verilen ve çoğunlukla meşe türündeki ağaçlar bir metre aralıklarla konur. Bu ağaçların üzerine de "Mertek" adı verilen, daha ince ve daha kısa dal ve sırıklar konularak tüm çatının üzerine bunların yayılması sağlandıktan sonra bunların da üzerine ince ve yassı taşlarla, kamış gibi ince, otsu bitkiler örtülür. Bu işlemden sonra tüm çatının üzerine 20 cm kalınlığında toprak dökülerek "Loğ" adı verilen silindirlerle bu toprak sıkıştırılır ve bu işlem meskenin yapımının tamamlanmasından sonra da yılda birkaç kez tekrarlanır. Geleneksel meskenlerin inşa edilmesi bu sırayı takip ederken, özellikle son yıllarda standart malzemelerin kullanıldığı meskenlerde inşa tarzı değişme göstermektedir. Yeni meskenler olarak ele alınacak olan bu tür meskenlerde inşa tarzı, tamamen olmasa bile büyük ölçüde modern betonarme meskenlerde olduğu gibidir.

3.3.3. Fonksiyonlarına Göre Meskenler ve Mesken Tipleri

Herhangi bir sahada mevcut meskenler, muhakkak ki o sahadaki ekonomik koşullar doğrultusunda şekillenecek ve fonksiyonel özellik kazanacaktır. Bu nedenle, yeryüzünde çok çeşitli mesken tipleri ve yerleşmeler mevcuttur. Çermik'deki yerleşmeler de yakından incelenecek olursa, ekonomik fonksiyonlarla bağıntılı olarak birbirinden farklı mesken tipleri ile karşılaşılacaktır. Yerleşme merkezi itibarıyla Çermik yerleşmesinin Çukur mahallesi bir tarafa bırakılacak olursa, sık dokulu bir yerleşme olduğu ilk planda dikkat çekici bir özelliktir. Gerek yerleşme merkezindeki, gerekse kırsal alandaki meskenlerin büyük çoğunluğu, geleneksel türde inşa edilmiş, düz toprak damlı eski meskenlerdir. Ancak bunlardan başka, özellikle tarım alanlarının varlığına bağlı olarak basit meskenlerden ve Çermik yerleşmesi ile kırsal yerleşmelerdeki eski tip meskenler ile nihayet standart malzeme ile inşa edilmiş yeni ve modern meskenlerden söz edilebilir. Bir başka deyişle, meskenleri fonksiyonel olarak tiplere ayırırsak genel olarak birbirinden farklı üç tip ortaya çıkar. Bunları sırasıyla inceleyelim.

3.3.3.1. Basit Meskenler.

Yapım tekniği, kullanılan malzeme ve kullanım amacı bakımından farklı özellikler gösteren basit meskenler, Çermik ve çevresinde özellikle kırsal alanda raslanan mesken türleri içine girmektedir. Bunlar daha çok geçici ve mevsimlik olarak kullanılan mesken türleri olup, genellikle tarım alanlarında ve hayvancılıkla ilgili olarak inşa edildikleri görülmektedir. Basit, tek göz odalı ve yılın büyük bir bölümünde ikamet amacından çok depo, ambar, kuruluk, bağ evi, ağıl, çardak gibi isimlerle anılan ve kısa süreli barınmaya yönelik söz konusu meskenler, adı üzerinde son derece basit yapılarıdır. Bunlara yerleşmelerden uzak alanlarda raslandığı gibi, yerleşmeler

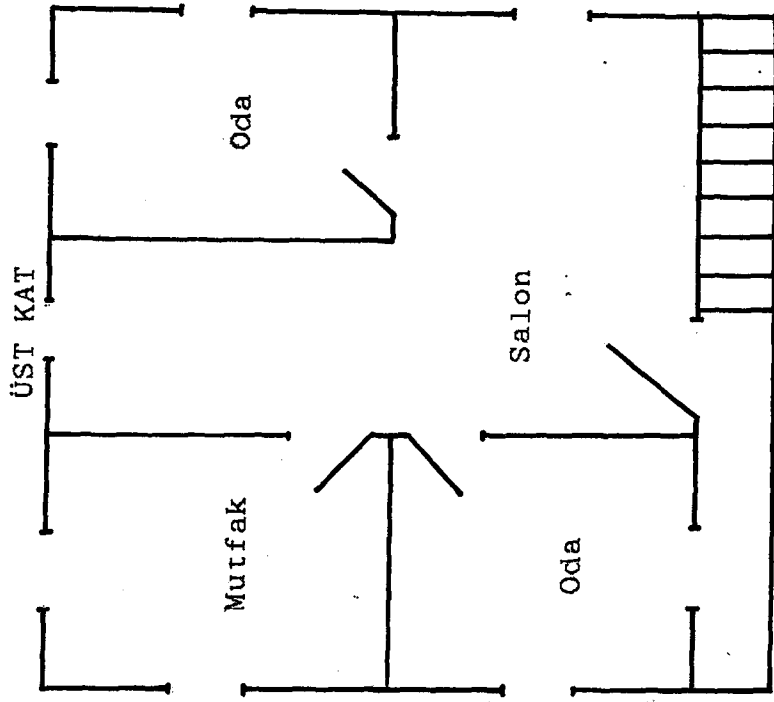
dahilinde asıl meskenlere bitişik veya yakın durumda ahır, samanlık, odunluk veya tuvalet olarak raslanır. Yerleşmeler dahilinde raslananların inşasında, taş ve kerpiçlerin toprak harçla işlenmesi metodu uygulanırken; yerleşmelerin uzağında olan basit mesken tiplerinde, herhangi bir harç kullanılmadan taş ve kerpiçlerin veya ağaç dallarının kullanıldığını görmek mümkündür.

Basit meskenlerden bazıları Çermik ve çevresinde genel olarak Mayıs başlarından Eylül sonlarına kadar kullanılırlar ve bu yönleriyle mevsimlik yerleşme tiplerine benzerler. Ancak bunlar mevsimlik yerleşmelerdeki meskenler gibi sadece ikamet amacına hizmet etmekle kalmaz, aynı zamanda tarım arazilerinin ekim, dikim, çapa, sulama ve hasat zamanlarında gecelenen ve tarla veya bahçedeki işlerin süresine göre kullanılan meskenlerdir. Özellikle bağ alanlarında raslanan bağ evleri, taşınamayan ürünün de kısa süreli olarak muhafazası işlevine de sahiptir. Bunun haricinde basit meskenler, Çermik ve çevresinde tarım alet ve makinalarına depo vazifesi de görürler. Tarım alanlarında kullanılan ilaçlar ve suni gübrelerin bir kısmı da buralarda saklanabilmektedir. Adı geçen meskenlerin hepsi de düz toprak damlı olup, bazılarında pencere dahi bulunmamaktadır. Hayvancılık yapılah sahalarda görülen ve basit mesken gurubu içinde kabul edilen ağıllarda ise çatı veya dam da bulunmamakta, taşların ve kayaların harçsız üst üste konmasıyla, dört duvardan ibaret ağıllar tamamlanmış olmaktadır.

3.3.3.2. Eski Meskenler

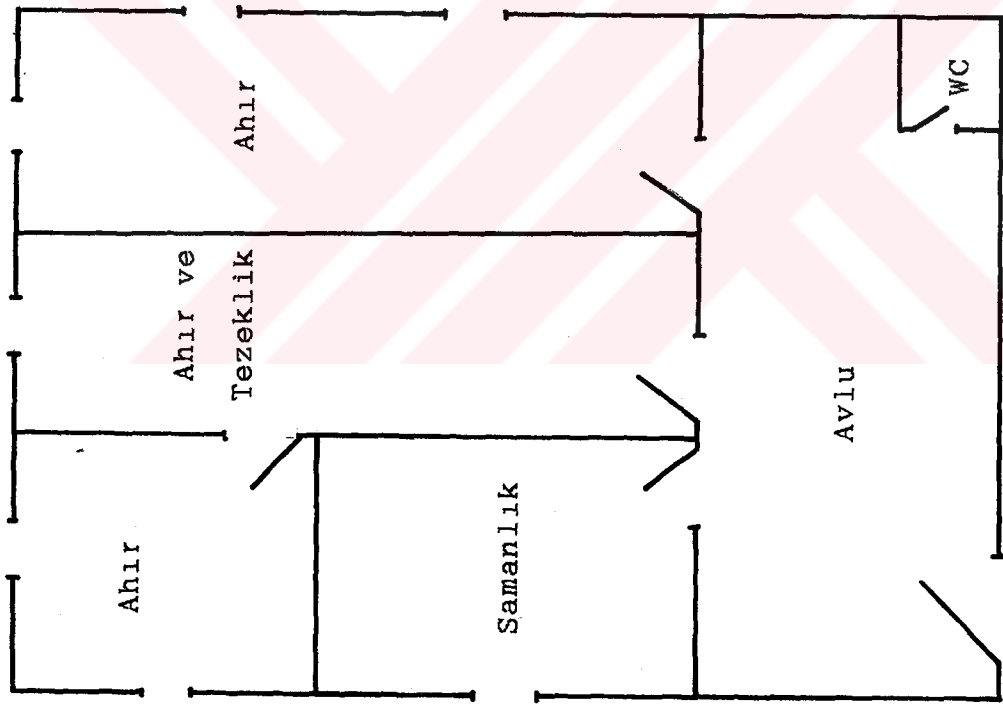
Basit meskenlere göre planları daha muntazam, daha geniş ve daha düzenli olan eski meskenler yılın bütün zamanlarında kullanılmakta ve oturulan kısmın yanısıra meskenin bulunduğu yere göre basit meskenler kısmında yukarıda sözü edildiği gibi ahır, samanlık, kuruluk, odunluk, tezeklik gibi bölümler de içermektedir. Köylerde meskenlerin %95 ini, Çermik merkezinde ise %80 ini oluşturan bu meskenlerin eskiliği yapım yılının eskiliğinden çok, geleneksel metod ve malzemelerle inşa edilmiş olmalarıyla ilgilidir. Eski mesken olarak

N

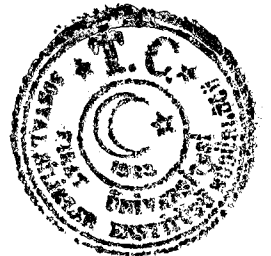

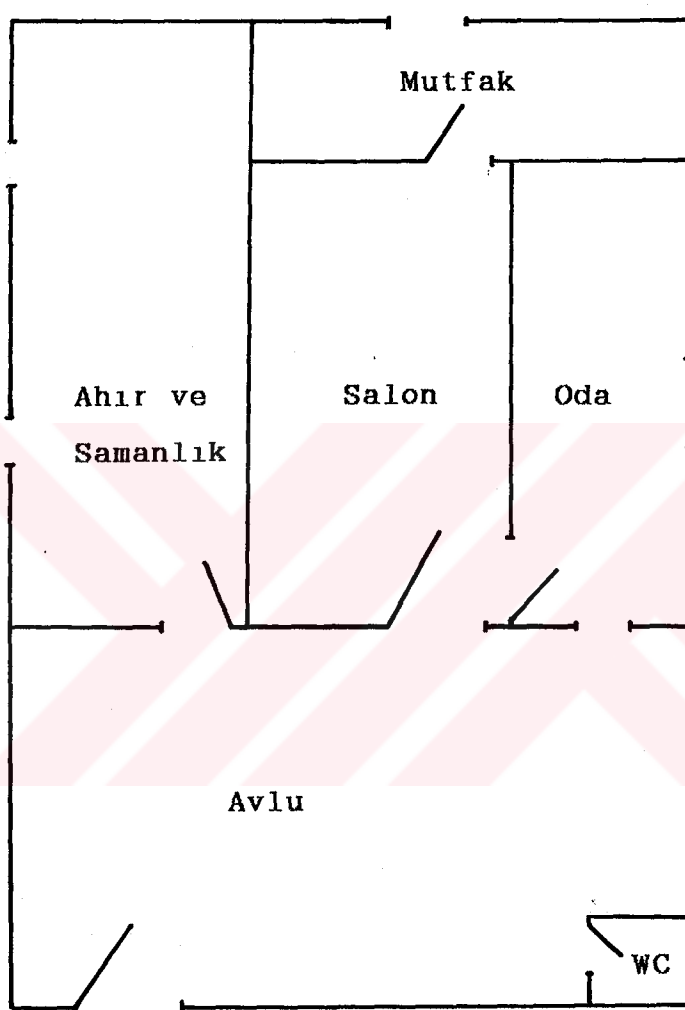
0 2 4 6m

ALT KAT

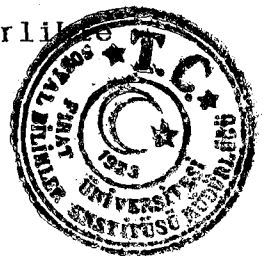
Çermik ve çevresinde eski tip, çift katlı mesken planı

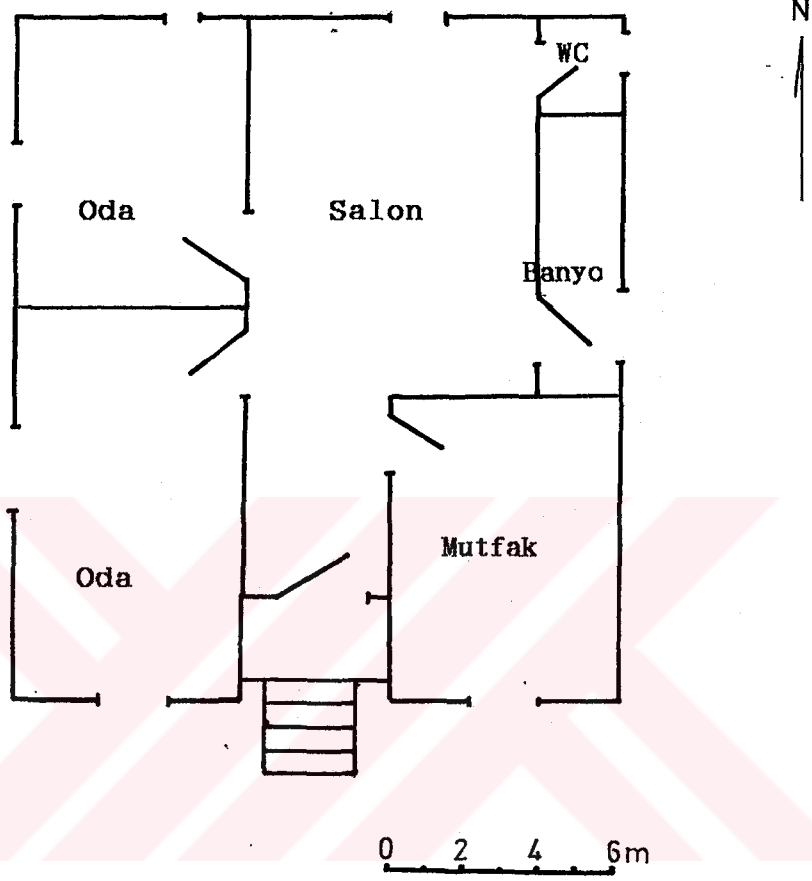

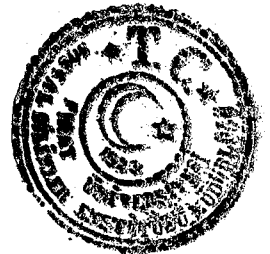
0 2 4 6m

Çermik ve Çevresinde Eklentileriyle Birlikte
Tek Katlı Mesken Planı

Çermik'de eski tip tek katlı mesken planı

nitelendirilen meskenlerin içinde 70-80 yıl önce yapılmış ya da daha yaşlı meskenler mevcutken, 5-10 yıl önce inşa edilmiş meskenler de bulunmaktadır. Bu meskenlerin ortak noktaları iç taksimat alanındaki bölünüş durumu, dış görünüşleri, kullanılan malzeme, kullanım amacı ve kullanım tarzıdır. Genel olarak Çermik merkezinde tek katlı olduğu görülen eski meskenler, ahşap malzemenin hiç değilse eski dönemlerde daha çok bulunduğu ve kullanıldığı köylerde iki kat olarak inşa edilmiştir.

Köylerde yer alan ve çoğunlukla iki katlı olarak inşa edildiği yukarıda ifade edilen eski meskenlerin önünde büyük çoğunlukla taş duvarlarla çevrilmiş geniş bir avlu bulunur. Meskenin alt katında ahır, samanlık, tezeklik ve depo gibi bölümler yer almakta ve oturulmayan bu kısım, hayvanların barındırılması, ot ve samanların saklanması, odun veya tezelerin depo edilmesi gibi amaçlarla kullanılmaktadır. Ahşap veya taş bir merdivenle çıkılan ikinci katta ise alt kattaki ahırın üzerine tesadüf eden kısım veya kısımlarda mutfak ve yatak odası ile ayrıca bir de misafir odası ve geniş bir salon bulunur. Mutfak ve yatak odasının ahırın üzerinde bulunmasının nedeni, günün evde geçirilen büyük bölümünün bu kısımlarda harcanması ve buraların ahırın sıcaklığından istifadeyle bir parça ısıtılmak istenmesidir. Meskenlerde banyo için özel olarak ayrılmış bir bölüm yoktur. Banyo ihtiyacı ya mutfak olarak kullanılan kısımda veya yatak odasının bir köşesinde giderilmektedir. WC ise meskenin içinde değil, dışarıda, avlunun bir köşesinde yer alır.

Ahşap malzemenin nisbeten az bulunduğu ve az kullanıldığı sahalarda, köylerde ve Çermik merkezinde yer alan tek katlı eski meskenlerin planları, iç taksimatı ve kullanım tarzı ile kullanılış amacı biraz daha değişiktir. Çermik yerleşmesinin tarım ve hayvancılıkla uğraşılan kenar-kuşak bölümlerinde, özellikle Çukur mahallesinde ve köylerdeki tek katlı eski meskenler yine taş duvarlarla çevrili geniş bir avlu içinde yer alır. Bu meskenler iki ana bölümden müteşekkil olup, birinci bölüm ikamet amacı ile kullanılırken, ahır ve samanlıktan ibaret ikinci bölüm hayvan beslemek için veya tarımsal amaçlarla kullanılır. Bu

meskenlerde de WC dışarda, avlunun bir köşesindedir. Oturulan kısımda bir salon, bir veya iki oda ile bir mutfak bulunur. Mutfak olarak kullanılan bölüm, meskenin en çok kullanılan kısmı olup, genellikle ahıra bitişik olarak bulunur. Buraya kadar söz konusu edilen meskenlerin hepsi toprak düz damlı olup, genellikle ön cepheleri güneye bakmakta; ortalama olarak 1X1 metre civarında olan küçük pencereler de güneye bakan giriş kapısının yanlarında yer almaktadır. (Resim 8-9) Çermik yerleşmesinde, çekirdek kısmında ve sık dokulu yerleşmenin hakim olduğu kısımlarda eski tip meskenler fonksiyonel ve strüktürel yönden değişikliğe uğramakta ve kullanım alanları, planları ve kullanım şekilleri değişmektedir. Örnek olarak, taş duvarlarla çevrili avlu kaybolmakta, meskenin cümle giriş kapısı avluya değil, sokağa veya caddeye açılmaktadır. Bu meskenlerin bir diğer ayırıcı özelliği WC nin binanın dışından içeriye alınmış olmasıdır. Bunun yanı sıra bazılarında mesken planına banyo da dahil edilmiştir. Bu meskenler daha çok, geçimlerini ticaret, işçilik gibi tarım dışı uğraşılardan sağlayan kişilerin oturduğu meskenler olup, bölünüş itibariyle salon, bir mutfak ve genellikle biri oturma, diğeri misafir odası olarak kullanılan iki odadan ibarettir. Hemen hemen bütün meskenlerde görülen özellik bu meskenlerde de mevcut olup, meskenin ana giriş kapısı merdivenle çıkılan bir sahanlığın yer aldığı girintili kısımda yer almaktadır. Meskenlerin düz damları yaz mevsiminin sıcak gecelerinde, yörenin diğer yerleşmelerinde olduğu gibi yatmak için kullanılmaktadır.

3.3.3.3. Yeni Meskenler

Bu tip meskenlere Çermik yerleşmesinde resmi binaların yoğunlaştığı merkezi kısım ile şehrin gelişme yönünde, doğu girişinde Çermik-Ergani karayolunun her iki yakasında Tepe mahallesinde raslanmaktadır. Bu meskenlerin ortak özelliği, inşalarında geleneksel malzeme yerine çimento kireç, tuğla, kum, çakıl, demir ile ahşap veya metal kapı-pencere doğraması gibi modern

yapı malzemelerinin kullanılmasının yanısıra planlarınınb kent özelliğini yansıtacak şekilde mühendisler tarafından çizilmesi ve içlerinde elektrik su şebekesi, banyo, WC gibi modern tesisat ve donanımların bulunmasıdır. Bu meskenlerin yapımında doğal şartlar pek fazla etkili olmadığı ve göz önüne alınmadığı için, ön cephe ve giriş kapısı ile oturma odasının yerinin seçiminde güneye bakma durumu değil, cadde ve sokağa bakma özelliği rol oynamakta; meskenin ön cephesi tesadüfi olarak farklı yönlere bakmaktadır. Modern tekniklerin kullanılmasına bağlı olarak kat sayısının artarak yer yer 3 veya 4 e çıktığı bu meskenlerde pencere sayısı da çoğalmakta ve pencerelerin boyutları büyümektedir. (Resim 2-10)

Söz konusu meskenler için standart tek bir plan çizmek mümkün değildir, Ancak eski meskenlere göre eklentilerinin bulunmaması ve oda sayısının artması genel bir özellik olarak belirtilebilir. Son 10 yılda yapılan yeni meskenlerin bir-çoğunu ikamet amacıyla kullanılan konutlar oluştururken, geri kalan kısmını ise hükümet konağı, belediye, emniyet amirliği, Atatürk Kültür Merkezi, sağlık ocağı ve banka binaları gibi betonarme binalar oluşturmaktadır.

Resmi olanlar dışında özellikle Diyarbakır caddesi ve Çarşı caddesine bakan en az 2, en çok 3 veya 4 katlı yeni meskenlerin üst katları ikametgah olarak kullanıldığı halde, alt katları merkezi iş sahasını oluşturacak şekilde iş yeri ve ticarethane olarak kullanılmaktadır. Eski tip meskenlerin çatıları düz ve toprakla kaplı olduğu halde, bu meskenlerin çatıları beşik veya kırma çatı tipinde olup, çatıları kiremitle örtülüdür.

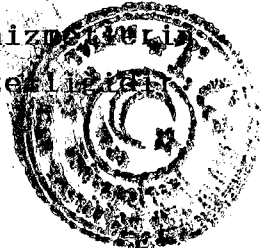
4 . ÇERMİK ' İN GÜNÜMÜZDEKİ FONKSİYONLARI

Fonksiyon kavramı kısaca, zaman içinde akıp giden faaliyetleri ifade eder. Oldukça eski bir yerleşme olan Çermik'in birtakım fonksiyonları yerine getirdiği ve bunu yaparken, yakın ve uzak çevresindeki saha ile etkileşim

içine girdiği muhakkaktır. Fonksiyon terimi her bilim dalında farklı şekillerde kullanılmakla birlikte, coğrafya ve özellikle şehir coğrafyasında geniş manasıyla zaman içinde akan faaliyet veya yapılan iş olarak tarif edilmektedir. Dar manasıyla ise fonksiyon, bireysel hareketlerin birbirine karşılıklı bağlılığının ifadesidir. (Karaboran 1989) Kültür coğrafyası açısından ise fonksiyon bir kültür yöresi ünitesinde ekonomik yönden değerlendirilen faaliyetler olarak ve birbirine karşılıklı bağımlı durabilen faaliyetler olarak tanımlanmaktadır. Bir şehir içindeki faaliyetler ise daima orada yaşayan insana ve o insanın yaptığı işlerin çok çeşitli olmasına bağlı ve onunla doğru orantılıdır.

Ekonomik ve sosyal kalkınma ilkelerinin en önde tutulduğu ülkemizde, gelişen sosyal ve ekonomik şartlar çerçevesinde yeni ekonomik ve kültürel merkezlerin oluşturulması için yerleşme coğrafyası çerçevesinde şehir ve köy yerleşmelerinin değerlendirilerek fonksiyonlarının ve etki alanlarının ortaya çıkartılması gereklidir. Büyük şehirlerin yanısıra küçük şehir ve kasabalar da çevresine hizmet etmekte ve böylece sade yaygın bir ekonomik merkezler ağına düğüm noktası olmakla kalmayıp, kendi ticaret bölgeleri içinde önemli bir merkez niteliği taşımaktadırlar. (Karaboran 1989; Şehir Coğrafyası ve Şehirselsel Fonksiyonlar F.Ü.Derg. Cilt:3 , S:1, s:86 Elazığ)

Ekonomik faaliyetlere konu olan mallar tekrar bölge içinde dağıtılmak veya daha büyük şehir merkezlerine gitmek üzere Çermik gibi küçük veya orta büyüklükteki yerleşme merkezlerine akmakta; bunun tersi olarak, gerekli mal ve hizmetler de üretim merkezlerinden bu tip yerleşmelere gelerek, buradan bölge içindeki köylere dağıtımı sağlanmaktadır. Sahip oldukları fonksiyonlar sayesinde şehirselsel yerleşmeler, buldukları sahada ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel faaliyetlerin merkezi durumuna gelmişlerdir. Merkezileşmiş hizmetlerin bir yerleşmede toplanması şehrin belirleyici özelliğidir.

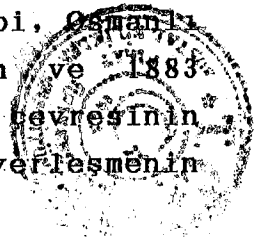
Ancak, hiçbir şehir bulunduğu saha dahilinde kendi kendine yeterli bir ünite değildir ve kendi başına yaşayamaz. Şehirler kendilerini çeviren sahaya fonksiyonları sayesinde hizmet ederken, doğrudan veya dolaylı olarak hizmet ettikleri sahalardan geçim sağlarlar. Buna bağlı olarak şehirler, karakterleri gereği şehirsiz sınırlar dışında yaşayanlara mal ve hizmet temini için var olurlar. Gerçekten de geçimini kendisini çevreleyen sahadan temin ettiği halde, karşılık olarak aynı sahayı canlandırıp beslemeyen şehirsiz yerleşme yoktur.

Yerleşme noktaları ekonomik faaliyet sahaları içinde küçük noktalar halinde görülürler. Yerleşmeyi çeviren ekonomik faaliyet sahaları ile söz konusu edilen yerleşme, nedensellik ve mekan özellikleri itibariyle daima sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Her yerleşme merkezi bir yerleşme ve ekonomik faaliyet sahasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bundan başka, her yerleşme diğer yerleşmelere dış yollarla bağlanmak zorunda olduğu için aynı zamanda münakale sahaları içinde yerini alır.

Birçok faaliyetin; endüstri, ticaret, ulaşım ve çeşitli hizmetlerin merkezi olan şehirsiz yerleşmeler aynı zamanda idari ve siyasi organizasyonun olduğu yerler, kültür, edebiyat ve sanatın bir tür atölyeleridir. Bu itibarla mesken ve mesken topluluklarının meydana getirdiği yerleşmeler, fonksiyonlarıyla birlikte bir ülkedeki gelişmişlik düzeyinin olduğu kadar, o sahadaki hayat tarzı ve ekonomik yaşantının da bir görüntüsü ve göstergesidirler. İşte bütün bu sayılan nedenler ve özellikler yüzünden Çermik'de günümüzde mevcut fonksiyonları sırasıyla ele almak gereği ortaya çıkmaktadır.

4.1. ÇERMİK'İN İDARİ FONKSİYONU

Çermik daha önce de belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sancak merkezi olan ve 1883 yılından itibaren ilçe olmuş ve idari açıdan çevresinin merkezi konumuna gelmiş bir yerleşmedir. Bir yerleşmenin

merkezi yer özelliğini kazanmasında en önemli ve etkili faktörlerden biri hiç şüphesiz ki idare fonksiyonuna sahip olmasıdır. İdari teşkilat çeşitli kademelenmelerle küçükten büyüğe doğru sıralanarak kaza sınırları dahilinde yerleşme merkezi ile bağlı kırsal yerleşme birimleri arasında idari ilişkiyi gerekli kılmaktadır.

Günümüzde, ilçe merkezi dendiği zaman idari bakımdan kendisine bağlı olan birçok kırsal yerleşmenin idari merkezi akla gelmektedir. Diğer fonksiyonların sınırları kaza hudutlarını çeşitli durumlar dahilinde aşarken, idari fonksiyonun etki alanı kaza sınırlarını aşmamakta ve ilçe merkezinde yer alan çeşitli kuruluşlar ve devlet daireleri idari fonksiyonun uygulayıcısı olarak yerleşmenin genel manzarasının değişmesinde önemli bir yere sahip olmaktadırlar. (Karaboran 1989, s:90) Bir başka deyişle yerleşme merkezinde bulunan idari fonksiyona ait kurum ve kuruluşların sayısı ve niteliği bir yerleşmenin diğer fonksiyonlarının yanısıra gelişme süreci üzerinde de etkili olmaktadır. Bu itibarla Çermik ilçe merkezinde bulunan idari fonksiyona ait kurum ve kuruluşlar aşağıya çıkarılmıştır.

Çermik'de İdari Fonksiyona Ait Kurum ve Kuruluşlar

Kaymakamlık
 Çermik Belediyesi
 İlçe Emniyet Amirliği
 Adliye
 Jandarma Bölük Komutanlığı
 İlçe Tarım Müdürlüğü
 İlçe Nüfus Müdürlüğü
 İlçe Tapu Müdürlüğü
 Özel İdare
 Milli Eğitim Müdürlüğü
 Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü
 Orman İşletme Şefliği
 PTT Müdürlüğü

İlçe Müftülüğü
 Türkiye Elektrik Kurumu Şube Şefliği
 Köy Hizmetleri İlçe Müdürlüğü
 Mal Müdürlüğü
 Zirai Donatım Kurumu Şube Şefliği
 Askerlik Şubesi
 Ziraat Bankası

Çermik'in ilçe merkezi olması keyfiyeti eski yıllara dayandığı için, yukarıda da görüleceği gibi idari kurum ve kuruluşların sayısı bir hayli fazladır. Ancak, ilçe özel idare müdürlüğü örneğinde olduğu gibi bazı idari kuruluşların henüz hizmet binası yoktur. Belediye, Kaymakamlık, Adliye, Emniyet Amirliği gibi idari ve resmi kuruluşlar yeni binalarda hizmet vermektedirler. Birçok yönden kendine yeterli olan ve bağlı 66 köy ile bir bucak merkezinin tüm idari işlerini yürüten Çermik idari yönden sözü geçen köyleri ve bucağı etki alanı içine almaktadır. Ancak çok küçük bir ayrıntı olarak ilçede Tapu Müdürlüğü bulunmasına karşılık, yeterli sayıda teknik eleman ve malzeme noksanlığı nedeniyle ilçe dahilindeki kadastro çalışmalarının Ergani Tapu ve Kadastro Müdürlüğünce yapıldığını da burada belirtmek gerekir.

4.2. ÇERMİK'İN KÜLTÜREL FONKSİYONU

Çermik'de toplanmış hizmetlerin diğer bir bölümünü de kültürel fonksiyonlar oluşturmaktadır. İdari ve ekonomik fonksiyonlar kadar kültür hizmetleri de bir yerleşmenin gelişmesinde önem taşımaktadır. Çermik'de çeşitli kültür fonksiyonları görülmektedir. Bunlar arasında başta okullar olmak üzere camilerden ve halk eğitim merkezinden söz edilebilir. Ancak her ne kadar ilk ve orta öğrenim bakımından kendine yeterli olsa da Çermik'in özellikle yüksek öğrenim yönünden Diyarbakır'a ve diğer çevre illere bağlı olduğu da bir gerçektir. Başta öğrenim kurumlarını bitiren öğrenciler yüksek öğrenim için başta Diyarbakır olmak üzere Elazığ, Malatya veya diğer şehirlere gittikleri görülmektedir. Yüksek öğrenim dışında

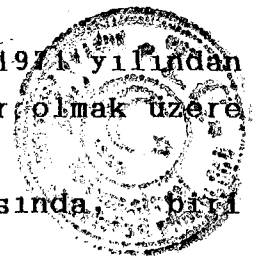
Çermik'de eğitim ve öğretimin oldukça iyi bir düzeyde bulunduğu söylenebilir. İlçe merkezinde biri yatılı ilköğretim bölge okulu bünyesinde olmak üzere toplam 5 ilkokul bulunmaktadır. Köylerde ise toplam ilkokul sayısı 76 dır. Çermik yerleşmesindekiler de dahil olmak üzere, bu ilkokullarda 7000 in üzerinde öğrenci öğrenim görmektedir.

Çermik yerleşmesinde bir lisenin yanısıra, yatılı ilköğretim bölge okulu bünyesinde ve lisenin bünyesinde olmak üzere iki ortaokul bulunmaktadır. Ayrıca Başarı bucağında da bir ortaokul vardır. Eğitim öğretim faaliyetlerini 1987 ye kadar ilköğretim yatılı bölge okulunun binasında sürdüren ve bu tarihten sonra kendi binasına geçen lisede 600 ün üzerinde öğrenci öğrenim görmektedir. Ayrıca teknik branşlardaki eleman sıkıntısı göz önüne alınarak kaplıca mevkiinde geçen yıl inşasına başlanan endüstri meslek lisesi tamamlanmış olup hizmete açılmak üzeredir. Endüstri meslek lisesi hizmete girdiğinde, merkezde bulunan lisenin öğrenci yükünün bir miktar hafiflemesi beklenmektedir. Çermik'de ilk ve orta öğretim alanında, 16 derslik Çermik lisesine ait olmak üzere toplam 160 derslik mevcuttur. Buna endüstri meslek lisesini de eklediğimizde derslik sayısı 170 in üzerine çıkacaktır.

Çermik'de Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü 1982 den bu yana kendi binasında hizmet vermektedir. Merkezde 3, köylerde 2 biçki dikiş kursu 1990 yılında açılmış ve 120 kursiyere sertifika verilmiştir. Ayrıca merkezde makina nakışı, çiçekçilik, pratik elektrikçilik, radyo-televizyon tamirciliği ve daktilo kursu açılmıştır. Mezrealarda ise Halk Eğitimi Merkezi tarafından kısa süreli okuma-yazma kursları da açılmaktadır. Bu kurslar sayesinde çok sayıda okuma-yazma bilmeyen kişiye hizmet götürülerek, okuma yazma oranı %70 e çıkarılmıştır.

İlçe merkezindeki halk kütüphanesi 1971 yılından beri hizmet vermekte olup, başta öğrenciler olmak üzere kütüphane tüm Çermik halkına hizmete açıktır.

Çermik'de kültürel tesisler arasında, biri

kaplıcanın yer aldığı Yaprakbaşı mevkiinde olmak üzere 7 cami mevcuttur. Bunlardan ikisi Çukur mahallesinde, biri Kale mahallesinde, biri Saray mahallesinde, geri kalan ikisi ise Tepe mahallesinde bulunur. Sözü edilen camilerden ikisi tarihi eser niteliğinde olup, günümüzde hala ibadet amacıyla istifade edilmektedir.

4.3. ÇERMİK'İN SOSYAL FONKSİYONU

Şehirselleşme yerleşmelere niteliklerini kazandıran diğer fonksiyonların yanısıra sosyal fonksiyon da önemli bir faktör niteliği taşımaktadır. Bilindiği gibi şehirselleşme yerleşmeler eczaneleri, doktorları, sağlık ocakları ve varsa hastaneleri ile çevresinde belli bir bölgenin merkezi durumundadır. Şehirlerdeki sosyal tesisler yalnızca şehirde oturan halka değil, köylere ve köyaltı yerleşmelerindeki nüfusa da hizmet götürmek zorundadır ve esasen bu tesisler ve kadroları çevrelerine hizmet vermek için var olurlar. Çünkü köylerde eczane, doktor ve hastane mevcut değildir.

Sosyal tesisler itibariyle ilçe merkezinde bir sağlık ocağı ve bünyesinde sıtma savaş şube şefliği, ayrıca ocağa bağlı olarak çalışan iki sağlık evi mevcuttur. Sağlık ocağında 3 doktor görev yapmaktadır. Başarı, Alabuğday ve Şeyhandede köylerinde birer sağlık ocağı, diğer köylerin çoğunda da sağlık ocaklarına bağlı sağlık evleri bulunmaktadır. Sağlık ocaklarında birer doktor bulunmakta ve bu doktorlar haftanın belirli günlerinde görev alanları içinde bulunan köylere giderek muayene ve tedavi yapmaktadırlar. Sağlık evlerinin bazılarında da acil sağlık olaylarında müdahale yapmak üzere ebeler bulunmaktadır.

İlçe merkezinde yataklı tedavi kurumu bulunmamaktadır. Ancak kaplıcanın hemen yanbaşı, Yaprakbaşı mevkiinde romatizmal hastalıklar, fizik tedavi, kaplıca kürleri ve rehabilitasyon ile ilgili alanlarda hizmet vermek üzere Dicle Üniversitesi ile Çermik

belediyesinin işbirliği sonucunda bir hastane yapılmış olup, 48 yataklı bu tedavi kurumunun yakında bilfiil hizmete başlaması beklenmektedir. Bugün için ciddi sağlık problemleri olan hastalar ayakta tedavileri yapıldıktan sonra Diyarbakır'daki hastanelere sevk edilmektedir.

Resmi görevli olarak çalışan doktorlardan başka Çermik yerleşmesinde 3 serbest çalışan doktor ile bir diş hekimi ve 3 adet eczane mevcuttur.

4.4. ÇERMİK'İN EKONOMİK FONKSİYONU

Şehirlere coğrafi anlamda karakterlerini kazandıran faktörlerden en önemlisi hiç şüphesiz ki diğer fonksiyonlarının yanısıra onun ekonomik fonksiyonu ve ekonomik faaliyetlerin çeşitlilik durumudur. Bir yerleşmede mevcut faal nüfus, geçiminin çoğunu hala tarımdan sağlıyorsa, nüfus miktarı ne olursa olsun, oranın şehir olup olmadığı tartışılabilir. Şehir, ekonomik fonksiyonları sayesinde hem belli sınırlar dahilinde belli bir çevrenin ekonomik merkezliğini üstlenir, hem de o çevreyi besler. Bir başka deyişle, şehir ekonomik bakımdan bir merkez olarak çevresini etkiler ve bu etki sayesinde belirli sınırlar içindeki çevresini kendine bağlar. Çermik ve çevresindeki ekonomik fonksiyonları belirleyebilmek için üretimin cinsi ve bu üretimin pazardaki önemini ortaya koymak gerekir. Bunu yaparken, ekonomik faaliyetlerin sırasını onun önemine ve etki alanına bakarak belirlemek gerekir. Çermik ve çevresinde faal nüfusun önemli bir bölümü geçimini tarımdan sağlamakla birlikte Çermik kaplıcasıyla ilgili turizm faaliyetlerinin (Balneoloji, Termalizm) gerek etki alanı, gerekse getirdiği gelir bakımından ön sırayı aldığı söylenebilir. Turizm faaliyetlerinden başlamak üzere ekonomik fonksiyonları sırasıyla ele alalım.

4.4.1. Turizm

Turizm dendiğinde akla çok çeşitli faaliyetler gelmektedir. Deniz turizmi, doğa turizmi, tarihi eser turizmi ve kaplıca turizmi bunlardan birkaçıdır. Çermik'de

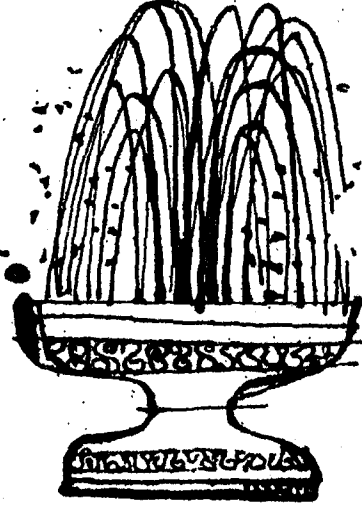
bunlardan, varlığı çok eskilere dayanan şifalı sıcak su kaynağına dayalı olarak kaplıca turizmi görülmektedir.

Çermik, adı da dahil olmak üzere bugünkü varlığını, fonksiyonlarının çeşitliliğini ve günümüzdeki önemini sözkonusu kaplıcaya borçludur. Konglomera, silisli şeyl ve kireçtaşlarından müteşekkil Karadut karmaşığının bulunduğu Senomanien-Alt Turonien yaşlı arazideki derin faylar yoluyla yeryüzüne çıkan suların oluşturduğu kaplıcanın geçmişine baktığımız zaman, çok eskilerde bile bu sıcak su kaynağından "Kudret Hamamı" olarak bahsedildiğini görmek mümkündür. Milat yıllarında dahi bilindiği ve kullanıldığı anlaşılan kaplıcanın, günümüze gelene kadar birçok el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Osmanlıların idaresine girdikten sonra, Çermik'i yöneten beylerin idaresine giren kaplıcanın 1518 yılında Çermik Mirlivası Şah Ali Bey'in kardeşi Yar Ali Bey'e ait olduğu ve gelirini Yar Ali Bey'in aldığı tarihi vesikalarda belirtilmektedir. (Başbakanlık Arşivi: Diyarbekir Eyaleti Tahrir Defteri Sayı:64, s:263-264 Liva-i Çermük bölümü.) Günümüze kadar el değiştirerek gelen kaplıca, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra şahısların mülkiyetine girmiş ve nihayet 1968 yılında Çermik Belediyesine devredilmiştir. Belediye kaplıcanın eski tesislerinin hemen yanına yeni tesisler yaparak kaplıcaı modernleştirmiştir. (Resim 14) Bu tarihten sonra kaplıcanın çevresindeki görünüm süratle değişmiş ve şehirselleşme faaliyetleri belirlemeye başlamıştır.

Kaplıcanın suyu sodyumlu bikarbonatlı, klorürlü, sülfatlı, iyotlu, bromürlü ve kükürtlüdür. Sıcaklığı 48 derece olup çok az radyoaktifdir. Suyun pH değeri 7,6 olup, çok hafif alkalilik gösteren nötral özelliğe sahiptir. İçilmeye elverişli olmayan su, çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılmaktadır. Her çeşit romatizmaya, çocuk felcine ve solunum yolları hastalıklarına iyi geldiği söylenen kaplıca suyunun ayrıca, yaygın bir inanç doğrultusunda kadın hastalıklarına da iyi geldiği ifade edilmektedir.

Çermik kaplıcaesının bu özelliklere sahip olmasından dolayı, özellikle belediye tarafından ek

DİYARBAKIR - ÇERMİK HAMAMI SUYU HAKKINDA RAPOR

Analiz tarihi : 8 - 6 - 1949
Tenperetör : - 48 C.
Spasifik tartı : "150 del, 00 11
Radyom aktivite : 10 Eman
Reaksiyon PH : 7,6

BİR LİTRE SUDA BULUNAN MADDELER

KATİYONLAR		MİLGİRAM	MİLİYAL	% MİLİVEL
Potasyum	İyonu	K. 7,9	0,302	1,749
Sodyum	"	Na. 192,7	8,378	72,212
Ammayum	"	NH.4 0,12	0,007	0,060
Kalsiyum	"	Ca. 40	2,000	17,239
Mağnezyum	"	mg. 12	1,000	8,619
Demir	"	Fe. 0,06	0,000	0,018
Alüminyum	"	Al. 0,11	0,112	0,103
			11,602	100,00

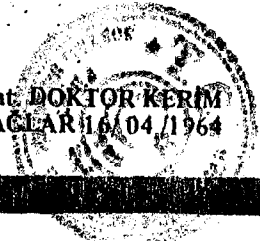
ANYONLAR

Bürömür	iyonu	Br 12,49	0,162	1,306
İyodür	J.	2,616	0,020	1,306
Klorür	Cl.	113,6	0,200	27,582
Nitrat	No 3	4,5	0,072	0,620
Sülfat	su 4	60,0	1,250	10,774
Karbonat	co, 3	42,0	1,400	12,067
Hidrofosfat	Hf 0	4,725	0,090	0,845
Hidro arsono	Has 0 4	0,00093	Eser	
Hidro Karbonat	Hc. o 3	329,4	5,400	46,514

Net silikat asidi He. Si 03 23,2
Metation asidi H, 2 Tlo3 Eser
845 87193

Serbest kardloksit C, 2 66,1
Kükürtlü Hidrojen Ha - a9,0
92,9

Prat. DOKTOR KERİM
ÖMER CAĞLAR 16/04/1964

tesislerin yapılmasından sonraki dönemde bir hayli gelişme olmuştur ve daha önce bir iki evin bulunduğu Yaprakbaşı mahallesinde görünüm değişmiş, mevcut evlere yenileri eklenirken, çok sayıda otel ve pansiyonun açılması, kaplıcaya ve çevresine canlılık getirmiştir. Mayıs ayı ortalarından Ekim ayı ortalarına kadar kaplıca turizminin yoğun olarak yaşandığı Çermik'e bu tarihler arasında günde yaklaşık olarak ortalama 1500-2000 kişi kaplıca ziyareti etmektedir. Temmuz ve Ağustos aylarında ise özellikle hafta sonlarında bu sayı 3000 e, hatta günübirlik gelenlerle birlikte 4000 e dahi çıkmaktadır. Çermik bu alanda kendine bağlı köylere ve Diyarbakır ile yakın çevresine hizmet ettiği gibi, turizm bakımından çok geniş bir çevreyi etki alanı içine almaktadır. Mayıstan Ekime kadar olan devrede Diyarbakır ve ilçeleri başta olmak üzere Gaziantep, Şanlıurfa, Malatya, Elazığ, Siirt, Mardin, Adıyaman, Kahramanmaraş, Adana, Van, Bingöl, Bitlis, Muş ve hatta Erzurum'dan Çermik'e , gerek günübirlik, gerekse bir haftadan bir aya varan süreler boyunca kalmak üzere insanlar gelmektedir. (Harita 17) Bu da balneoloji bakımından Çermik'in ne kadar geniş bir sahayı etkilediğini göstermektedir.

Kaplıcanın kendisinde çok az kişi çalışmakla birlikte, kaplıcadan yararlanmak üzere mevsimlik olarak gelen nüfus, Çermik'de ticaret ve istihdam alanını genişletmekte ve ekonomik hayata tartışmasız önemli bir canlılık getirmektedir. Kaplıcanın bulunduğu Yaprakbaşı mahallesinde kış mevsiminde ve kaplıca sezonu dışında sadece 2 bakkal bulunurken, kaplıcanın faal olduğu dönemde 15 adet bakkalın işletildiğini, buna birkaç manavın da eklendiğini ifade etmek mümkündür. Bunun yanısıra Çermik'in merkezinde yalnızca 1 otel bulunurken, Yaprakbaşı mahallesinde 7 otel ile 25 in üzerinde pansiyon bulunmaktadır. İmar planının uygulanmadığı yörede otel yapımı son 10 yılda hız kazanmış olup, ev pansiyonculuğu da bu son yıllarda yaygınlaşmıştır.

Kaplıca çevresindeki otellerin oda sayılarını incelersek en küçük otelin 18 odalı, en büyük otelin de 84

odaları olduğu görülmüştür.

Kaplıca çevresindeki otellerin oda sayıları:

Can Oteli	84 oda
Emniyet Oteli	45 oda
Elazığ-Malatya Oteli	42 oda
Ateşpalas	38 oda
Diyarbakır Oteli	28 oda
Malatya Ferah Oteli	22 oda
Sadık Oteli	18 oda

Dikkat edilecek olursa otellerin yatak kapasiteleri değil, oda sayıları verilmiştir. Bunun nedeni otellerin dayalı döşeli bir halde olmaması ve gelen müşteriye odanın boş olarak verilmesidir. Bu durum buradaki otelcilik anlayışından kaynaklanmakta olup, müşteriler kendi yataklarını beraberlerinde getirmekte; eğer müşteri yatak getirmemişse otel işletmecisi belli bir ücret karşılığında müşteriye yatak tahsis etmektedir. Pansiyonlarda da aynı durum görülmekte, oda oda kiralananan pansiyonlarda, gelen müşteri yatağını getirmemişse ev sahibi gelen kişi sayısına göre yer şiltesi vermektedir.

Otellerin ve pansiyonların doluluk oranları sezon başında %20-%40 arasındayken, Temmuz ve Ağustos aylarında %100 ü bulmaktadır. Sezon ortalarına rastlayan bu hareketli dönemde Yaprakbaşı mahallesinde bulunan meskenlerin neredeyse yarıya yakını pansiyon olarak kullanılmakta, hatta biraz abartılı gibi görünse de talep çok olduğunda pansiyon sahibi kendi odasını da kiraya verip, kendisi bu gibi durumlarda dışarıda bahçede yatmaktadır.

Tüm bir sezon boyunca kaplıca turizmüne yönelik olarak Çermik'e gelenlerin toplam sayısı 250.000 i geçmekte ve kaplıca sayesinde ilçeye 1989 yılı rakamları itibariyle 250.000.000 TL gelir sağlanmış bulunmaktadır.

Kaplıcaya ulaşım, her saat başında hareket eden Çermik Belediyesi Otobüsleriyle ve şahıslara ait

minibüslerle sağlanmaktadır. Sezon dışı aylarda belediye otobüsleri kaplıca mevkiine uğramadan geçerken, sezon dahilindeki zamanlarda endüstri meslek lisesinin bulunduğu noktadan saparak kaplıcaya uğramaktadırlar. Kaplıcadan geçen yan yolun açılması da kaplıcanın belediyeye devrinden sonraya raslamakta olup, 1973 yılında bu yolun açılması turizm faaliyetlerini ve gelişmeyi hızlandırmıştır.

Çermik'de kaplıcanın dışında birçok tarihi eser bulunmasına rağmen, ne yazık ki balneoloji dışında tarihi eser turizminin geliştiğini söylemek mümkün değildir. Hatta tarihi eserlerin bolluğuna karşılık, tarihi eser turizminin gelişmesi şöyle dursun, mevcut eserler de bakımsızlık yüzünden harap olmuş durumdadır.

Tarihi eserler arasında Haburman Köprüsü, geçmiş dönemlerde Çermik'e kazandırdığı önem nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Yerleşme alanının hemen yanibaşında, Çermik'in güneybatısına raslayan mevkide, yöresel adı Sinek Çayı olan Çermik Çayının üzerinde kurulmuş köprünün inşa tarihi, köprü üzerindeki kitabeden anlaşıldığına göre M.S. 1179 dur. (Kırzioğlu 1956; s:275 ve Türkiye'de Beldeler dergisi Çermik sayısı 1982, s:10) Daha önce sözü edildiği gibi Tebriz-Ahlat kervan yolu üzerinde önemli bir geçiş noktasını oluşturan köprü Artukoğulları eserlerinden olup, yanlara doğru oldukça meyilli inmesi ve ortadaki büyük heybetli gözü ile ana gözlü köprülere girer. Ana kemerin her iki yanında birer boşaltma gözü vardır. Yapıldığı yıldan bu yana çeşitli onarımlardan geçen köprüye, yan tarafta bulunan korkuluklar sonradan eklenmiştir. Tarihi eser niteliği taşıyan köprü bugün de Ergani-Çermik-Siverek arasındaki ulaşımın ana geçiş noktasını oluşturmaktadır. Köprünün sivri kemerli ana gözü 19 metre açıklığında olup, en yüce kısmında yüksekliği 12,8 metredir. Ana gözün her iki yanındaki ayaklar poligonaldır ve ana gözün batısındaki boşaltma gözü ana göze daha yakın olup, kemer açıklığı 7,3 metredir. Doğudaki boşaltma gözü ise ana göze daha uzak

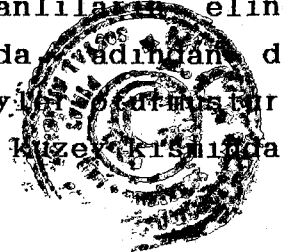
olup, kemer açıklığı 5,1 metredir. Köprü düz bir şekilde uzanmayıp, doğu kısmında hafifçe kuzey yönünde kırılma göstermektedir. Köprünün eğri olan bölümüyle birlikte tüm uzunluğu 107 metredir.

Köprünün üzeri beyaz renkli kalkerlerle döşenmiş olup, genişliği 5,6 metredir. Gerek ana kemer, gerekse yanlardaki küçük kemerler tam yuvarlak olmayıp, hafifçe sivri kemerler halindedirler ve yanlara doğru çıkıntı yapmazlar. Genel malzemenin kalker olduğu dikkati çeken köprünün taşıyıcı kemerlerinin iç kısmında tuğla kullanıldığı görülmektedir. Köprü ayaklarının Çermik çayının kaynak yönüne bakan kısımları üçgen prizmalar şeklindedir.

Çermik'de bulunan diğer tarihi eserler; Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Çermik Kalesi, Beyler Sarayı ve Ulucamidir. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi Çermik'de yetişmiş bir devlet adamı olan Abdullah Paşa tarafından 1756 yılında yaptırılmıştır. Medrese, Padişah Abdülhamit zamanında "Çermik Rüşdiye Mektebi" olarak kullanılmış, sonra bazı kısımları harab olmuş ve bu harabiyet nedeniyle bazı kısımları geçmiş dönemlerde dükkan olarak kullanılmıştır. Yakın yıllarda "Çermik Cami Yaptırma Derneği" tarafından kısmen onartılarak cami olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Tarihi eserler içinde günümüze gelene kadar en fazla zarar görmüş olanı Çermik Kalesidir. Yerleşme alanının batısında yer alan tepenin üzerinde kurulmuş olan kaleden günümüze yalnızca birkaç temel duvarı kalmıştır. Ortaçağa ait bir eser olan kale, Osmanlıların Çermik'i fethi sırasında top gülleleri ile yıkılmıştır ve kaleden Çermik çayı tabanına inen gizli bir yol bulunduğu söylenmektedir. (Resim 6)

Çermik'deki tarihi eserler içinde belki de en fazla göz doldurana Beyler Sarayıdır. Osmanlıların eline geçtikten sonra inşa edilen bu sarayda, adından da anlaşılacağı gibi, Çermik'i yöneten beyler oturmuştur. Yerleşme alanının Çüngüş yoluna yakın kuzey kısmında,

adını verdiği mahallenin içinde bulunan sarayın haremlik selamlık kısımları, birkaç hamamı ve bodrum katında birkaç hücreden oluşan zindanı vardır. Bakımsızlık nedeniyle harabeye dönmüş olan saray, aynı adlı mahallede heybetli bir yıkıntı halinde durmaktadır. (Resim 7)

Çermik'deki son önemli tarihi eser Ulucamidir. Yerleşim alanının batısındaki Kale mahallesinde bulunan cami (Resim 6) aynı zamanda Camii Kebir, Camii Atik ve Sultan Alaaddin Selçuki Camii isimleriyle de anılmaktadır. Hasankeyf Artuklularından Fahrettin Karaarslan (1108-1148) döneminde yaptırılan cami Moğol istilasında tahrip olduğu için Anadolu Selçuklu sultanı 3.Alaeddin (1297-1302) tarafından onarılarak minare ve vakıf yaptırılmıştır. Ancak minaresi zamanla yıkılmış olup, bugünkü minare 1957 yılında inşa edilmiştir. Cami birbirinden farklı iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm biraz daha geniş tutulmuş, arka arkaya ve enine üç neften meydana gelir. bu ilk bölümün girişi batıdandır. Basit bir taş işçiliği gösteren ve düz toprak damla örtülü olan bu kısım güneyde ve kuzeyde ikişer pencereye sahiptir. İkinci bölüm ise üç nefli kısmın doğusunda Çermik sancak beyi Şah Ali Bey tarafından yaptırılan kare biçimli kubbeli kısımdır. Caminin son cemaat yeri de Şah Ali Beyin amcası Seyfullah Bey tarafından 1517 de yaptırılmıştır.

4.4.2. Tarım

Çermik'de turizmden sonra ikinci önemli ekonomik faaliyet tarım olup, ilçe merkezinde ticaret faaliyetleri de önem kazanmakla birlikte, tarımın ilçe ekonomisindeki payı ve önemi inkar edilemez.

4.4.2.1. Toprak Mülkiyeti

Çermik ve çevresindeki toprak mülkiyetini günümüzdeki durumu ile ortaya koymadan önce, bu şekli alışımda etkili olan tarihsel gelişimden kısaca söz etmek gereklidir. İlk esasları Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan İslam hukuku ve idare şekline kadar uzanan toprak mülkiyet rejimi, Osmanlının son dönemine kadar

temel özelliklerini korumuştur. Her ne kadar 1858 yılında çıkartılan arazi nizamnamesi, o zamanın mevcut yapısında birtakım değişikliklere yol açmış ve mülkiyeti devlete ait olan topraklar tapu belgeleri ile köylüye verilmiş ise de, kendilerine evvelce büyük topraklar verilmiş olan imtiyazlı kişiler daha sonraki yıllar içinde köylünün elinden toprakları satın almak yoluyla geniş topraklı özel mülkiyetin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bir başka deyişle Has-Zeamet-Tımar sistemi 1858 deki arazi kanunnamesinden sonra büyük toprak mülkiyetinin hakimiyeti şeklinde Cumhuriyet devrine kadar sürmüştür.

Cumhuriyet idaresinin 1926 yılında çıkardığı Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Kanunu ile toprak hukukunda ferdi mülkiyet önem kazanmış ve devletin mülkiyet hakkı sınırlandırılmıştır. Esas amacı ekili dikili toprakların alanını arttırmanın yanısıra, topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak olan bu uygulamadan istenen sonuç sağlanamamıştır. Şahısların elinde bulunan büyük toprakların hazineye intikalinden sonra toprak bir kısım göçmenlere ve topraksız ailelere dağıtılmış, ancak bu önce toprakların veraset yoluyla parçalanarak optimum işletme büyüklüğünün altına düşmesi ve küçülerek rantabl olma özelliğini kaybetmesine yol açmıştır. Böylece bu toprakların elden çıkartılması sonucu, topraksız çiftçi ailelerinin sayısında artış olurken, küçülen parsellerin tek elde toplanması sonucu küçük mülkiyetin yanısıra büyük mülkiyet tekrar gelişmiştir. Aynı olay Çermik ve çevresinde de yaşanmış; sancak beylerine ait olan toprakların hazineye intikalinden sonra veraset ve nüfus artışı yoluyla parsellerin sayısı artarken alanları küçülmüştür. Netice itibariyle bir kısım çiftçilerin küçük toprak parçalarında rantabl olmayan vzirai faaliyetleri, diğer bir kısmının ise büyük toprak mülkiyetinde yarıcı veya ortakçı şeklinde çalışmalarını toprak mülkiyet rejiminde yapılan düzenlemelerin yetersiz kaldığını ortaya koyar.

Çermik ve çevresinde arazi genişliklerine göre

aile sayılarına ve toprak sahibi ailelerin sahip oldukları toprak genişliklerine göre alanları incelendiğinde, ortaya yukarıda sözü edilen görünüm çıkmaktadır.

Tablo 19: Arazi Genişliklerine Göre Aile Sayıları

0-25 dekar araziye sahip aile sayısı...	275
26-50 " " " " " ...	250
51-100 " " " " " ...	80
101-150 " " " " " ...	63
151-250 " " " " " ...	28
251-500 " " " " " ...	17
500 den fazla " " " " " ...	6
Toprak sahibi olmayan ".....".....	47

(Kaynak: Çermik Tapu ve Kadastro Kayıtları)

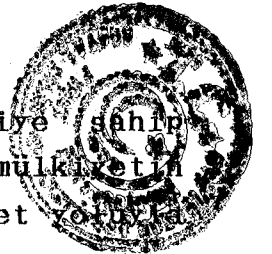
Tablodan da anlaşılacağı gibi en fazla 0-25 ve 26-50 dekar arası toprak sahibi olan aileler ağırlıktadır. Bunun yanısıra 250 dekarın üzerine çıkan büyük mülkiyet sahiplerinin sayısı az gibi görünmekle birlikte, sahip oldukları toprakların alanı oldukça fazladır.

Bu tablodan başka, toprak sahibi olan ailelerin sahip oldukları toprak genişliklerine göre oranları da küçük mülkiyetin ağırlığını hissettirmektedir.

Tablo 20: Toprak Sahibi Ailelerin, Sahip Oldukları Toprak Genişliklerine Göre Oranları

0-50 Dekar araziye sahip aile oranı	%68,5
51-150 " " " " " %	18,5
151-250 " " " " " %	4
250 den fazla " " " " " %	3

Buna göre 0-50 dekar arasında araziye sahip olanlar çoğunluğu oluşturmakta, bu da küçük mülkiyetin yaygınlığını ve toprakların halihazırda veraset parçalandığını gösterir.

4.4.2.2. Araziden Yararlanma

İlk bölümlerde belirtildiği üzere Çermik ilçesinin sınırları içinde kalan arazinin toplam yüzölçümü 1032 km² dir. İlçe geneli itibariyle bu alanın 44.723 dekarı sulu, 425.499 dekarı kuru olmak üzere 470.222 dekarı tarım arazisidir. Çayır ve mera olarak yararlanılan arazinin alanı 20.000 dekar; ormanlık alan ise 201.586 dekar olup, geri kalan 340.192 dekarlık alanı ise kullanışsız taşlık arazi oluşturmaktadır. Buna göre Çermik ilçesi genelinde tarım alanları toplam arazinin %45,56 sına tekabül etmekte, bu miktarın %4,3 ü sulu, %41,2 si ise kuru tarım arazisinden oluşmaktadır. (Grafik 24) Çayır ve meraların alanı %2, ormanlık arazinin alanı %19,4 ve kullanışsız arazinin alanı da toplam arazinin %33,1 ini oluşturmaktadır. Çermik yerleşmesini esas aldığımızda ise yerleşme merkezine ait toplam arazi 114.860 dekardır. Bunun 7620 dekarı sulu, 71.182 dekarı ise kuru olmak üzere 78.802 dekarı tarım arazisidir. Geri kalan arazinin 500 dekarı mera ve çayırılık alanları, 11.013 dekarı ormanlık alanları ve nihayet 24.545 dekar da kullanılamayan kayalık ve taşlık araziyi oluşturmaktadır. Yüzde oranları bakımından incelediğimizde ise toplam alanın %68,6 sını tarım arazisi oluşturmakta; bunun da %6,6 sı sulu tarıma, %62 si de kuru tarıma ayrılmış bulunmaktadır. Çayır ve meraların alanı %04, ormanlık arazinin alanı %9,5 ve kullanılamayan arazinin alanı da toplam arazinin %21,5 ini oluşturmaktadır.

Arazinin kullanılış durumu itibariyle, yamaçları meyve bahçeleri ve bağ alanları ile az eğimli kısımları baklagil türleri işgal etmekte; sulanabilen düzlükler ve vadi tabanları ise daha çok sebze türlerine ayrılmış bulunmaktadır. Bunun yanısıra akarsu boylarında yer alan genişçe düzlük alanlar yer yer pamuk ve pirinç ziraatine tahsis edilmiştir. Kurak olan ve sulamaya elverişli olmayan alanlarda ise genellikle nadas sistemi uygulanmaktadır.

4.4.2.3. Üretilen Tarım Ürünleri

Çermik ve çevresinde ilçe sınırları dahilindeki tarım arazilerinin toplam yüzölçümü 470.222 dekadır ve bu alan toplam arazi varlığının %45,56 sını oluşturmaktadır. Sözü edilen tarım alanlarının 44.723 dekarı sulu tarım arazisi 425.499 dekarı ise kuru tarım arazisi durumundadır. (Kaynak: Çermik İlçe Tarım Müdürlüğü Raporları) Çermik ve çevresinde gerek makina kullanımıyla ve gerekse geleneksel metodların kullanılması suretiyle çok çeşitli tarım ürünleri yetiştirilmektedir. Bu tarım ürünlerinin başında en çok ekilen buğday ve arpanın çoğunlukta olduğu tahıl ürünleri gelir. Tahıl ürünlerinin ardından üretim ve ekonomik değer açısından tahıllardan daha önemli olan sebze türleri gelmekte, daha sonra nohut ve mercimek gibi bakliyat türleri ile kavun, karpuz, pamuk, önem sırası itibariyle diğer ürünlerin en başta gelenlerini oluşturmaktadır. Geçmiş yıllardaki üretim miktarları ve ekiliş sahasına göre son yıllarda hem üretimin, hem de ekiliş alanlarının çoğaldığını söylemek mümkündür ve bunda da tarımda makina kullanımının yanısıra zararlılarla mücadele ve gübre kullanımının rolü olduğu anlaşılmaktadır.

4.4.2.3.1. Tahıl Tarımı

ilçe genelinde incelendiğinde başta buğday ve arpa olmak üzere tahıl üretiminin en ön sırada geldiği görülür. Ekiliş alanı itibariyle buğday ve arpaya burçak, mısır, darı ve pirinç gibi daha az üretilen türleri de eklediğimizde tahıl ürünleri toplam olarak 233.000 dekarlık bir sahayı kaplamaktadır. En fazla üretim önce buğday, ardından arpada görülür. İlçe genelinde 165.161 dekar alana ekilen buğdayın dekara verimi ortalama 143 kg civarında olduğuna göre toplam üretim miktarı da 23.600 tonu geçer. Çermik yerleşme merkezinde ise 28.310 dekarlık ekiliş alanından yaklaşık 4048 ton buğday elde edilmektedir. Buğday ekilen alanlar, sulanamayan, kuru tarıma uygun düz ve düze yakın alanlar ile hafif eğimli

yamaçlardır. başarı bucağı ile bazı köy gruplarından üretim miktarları ile ilgili örnekler verirsek; Başarı bucağında 66.298 dekarlık alandan 9480 ton, Yayıklı köyü çevresinde 7287 dekar alandan 1042 ton, Aşağı Şeyhler köyü çevresinde 15250 dekar alandan 2180 ton, Akkoyunlu köyü çevresinde 21.025 dekar alandan 3000 ton, Alabuğday köyü ve çevresinde 5200 dekar alandan 743 ton, Bayat köyü çevresinde 13.245 dekar alandan 1894 ton buğday üretilmektedir. Buğday Çermik çiftçisi için herşeyden önce gelir getirici bir üründen ziyade, ekmeklik ununu sağlayabileceği bir güvence unsurudur.

Buğdaydan sonra tahıllarda ikinci sırayı arpa almaktadır. Daha çok hayvan yemi olarak kullanılan arpa, toplam olarak ekiliş alanı itibariyle 60.301 dekarlık alana yayılmış durumdadır. Bir dekardan elde edilen arpa miktarı 205 kg, toplam arpa üretimi 12.361 tondur. Çermik merkezinde ise 9791 dekar alandan 2007 ton arpa üretilmektedir.

Çermik ve çevresinde buğday ile arpadan başka, bu iki tahıl türü kadar önemli olmamakla beraber mısır, darı, ve pirinç de üretilmektedir. Mısır ve pirinç sulamaya ihtiyaç gösterdiği için genellikle akarsu boylarında görülmekte olup Çermik merkezinde 40 dekar alandan 8,4 ton, tüm ilçe topraklarında ise 643 dekarlık ekim alanından 135 ton mısır elde edilmektedir. Yine ilçe merkezinde 70 dekar alandan 14 ton pirinç elde edilirken, ilçe genelinde 2500 dekar alandan 500 ton pirinç elde edilmektedir. Fazla sulama ve bakım gerektirmeyen darı Çermik yerleşme merkezinde üretilmemekte, Başarı bucağı ve çevresinde, Akkoyunlu köyü ve çevresinde, Bayat köyü ve çevresinde üretilmektedir. Sözü edilen sahalardaki toplam 3734 dekar ekim alanından 230 ton darı elde edilmektedir.

4.4.2.3.2. Baklagiller

Çermik ve çevresinde baklagillerden fasulye, nohut ve mercimek üretilmektedir. Bunlar arasında fasulye çok az üretilmekte olup, ekim alanları Başarı bucağı çevresinde en fazla yayılım alanı bulmaktadır. Başarı bucağının

dışında fasulye üretimi Aşağı Şeyhler, Akkoyunlu ve Bayat köyü çevresinde görülmekte olup, toplam 798 dekar alandan yıllık ortalama 45-50 ton ürün alınmaktadır.

Baklagiller içinde ekim alanı ve üretimi en fazla olan ürün mercimektir. (Grafik 25 ve 26) Çermik merkezinde 12.612 dekara mercimek ekilmekte ve dekara ortalama verim 78 kg olduğuna göre yılda 983 ton mercimek elde edilmektedir. Tüm Çermik çevresinde ise 73.867 dekar alanda mercimek tarımı yapılmakta ve yaklaşık 5760 ton ürün elde edilmektedir.

Bir diğer bakliyat çeşidi olan nohut ise özellikle Başarı ve Akkoyunlu civarında oldukça geniş alanlar kaplamaktadır ve Çermik yerleşmesinde de üretimi yapılmaktadır. Çermik yerleşmesinde 8680 dekar alandan 512 ton, tüm ilçe genelinde ise 49.321 dekar alandan 2900 ton nohut elde edilmektedir.

4.4.2.3.3. Endüstri Bitkileri

Endüstri bitkileri içinde Çermik ve çevresinde başta pamuk olmak üzere, az miktarda susam ve yine az miktarda ayçiçeğinin üretildiğini görmek mümkündür. Ayçiçeği üretiminin tümü 4540 dekar, susam üretiminin tümü ise 2100 dekar alanda yapıldığı ve üretim miktarı ekonomik yönden fazla bir önem taşımadığı halde pamuk Çermik çevresinin tarımsal ekonomisinde oldukça önemli bir yer tutar. Çermik yerleşmesi ve yakınında 2825 dekar alan kaplayan pamuk ziraati esas itibarıyla en geniş yayılım alanına Başarı bucağı çevresinde ve Çermik çayı boyunca sulanabilen düz kısımlarda kavuşur. Başarı bucağı ve civarında 13.172 dekar sulanabilen ziraat alanına pamuk ekilmekte ve Çermik'de üretilen toplam pamuk miktarının yarıya yakını (2540 ton) buradan elde edilmektedir. Araştırma sahasının sınırları içersinde pamuk üretimi yapılan toplam arazi 24.000 dekarı bulmakta ve bu alandan yılda ortalama 4630 ton pamuk üretilmektedir. Pamuk, Çermik ve çevresinde oldukça önemli olan ve en fazla gelir getiren zirai ürünler arasındadır.

4.4.2.3.4. Sebze ve Meyve Üretimi

Sebzeçilik ve meyvecilik de Çermik ve çevresinde önemli bir zirai üretim çeşidi olup, sulanabilen alanların büyük çoğunluğu özellikle fazla gelir getiren domates, biber, salatalık, kabak ve patlıcan gibi sebze türlerine ayrılmış durumdadır. Örnek vermek gerekirse Çermik yerleşmesinin Çukur mahallesinin bulunduğu güney kısımları Çermik çayına karışan ve halk arasında Cavsak suyu olarak anılan dere ve kollarının suladığı Evsel bahçeleri hemen hemen tamamıyla sebze ziraatine ayrılmış durumdadır. (Evsel kelimesi yöresel dilde, Sulanabilen çukursaha anlamına gelmektedir.) Nitekim bu civarda 1048 dekar sulu ziraat arazisinden yılda ortalama 4450 ton sebze elde edilmekte ve bu sebzelerin ihtiyaç fazlası olan büyük çoğunluğu Diyarbakır, Ergani ve Siverek'e gönderilmektedir. Tüm ilçe genelinde 6497 dekar alandan yukarıda adı geçen sebze türlerinden toplam 21.000 ton ürün elde edilmektedir.

Çermik ve çevresinde sebzelerden başka, başta üzüm olmak üzere armut, elma, erik, kayısı, nar, ceviz, badem ve antepfıstığı gibi meyvelerin üretimi de yapılır. Ancak, bağcılık dışında diğer meyve türlerinin üretiminin gelir getirmesi ve ekonomik yönden fayda sağlaması amacıyla yapıldığını söylemek zordur. Üzüm ve kavun karpuz bir yana bırakılırsa 3537 dekarı Çermik yerleşmesinde olmak üzere toplam 12.580 dekar alandan her yıl farklı miktarlarda ve çoğunlukla halkın kendi ihtiyacının karşılanmasına yönelik meyveler elde edilmektedir.

Bağcılık ise Çermik ve çevresinde gerçekten önemli bir zirai faaliyet türü olup, toplam olarak 34.833 dekar alan bağcılığa ve üzüm üretimine ayrılmış durumdadır. Bunun 10.826 dekarı da Çermik yerleşmesi ve yakınında yer alır. Genel olarak güneye bakan yamaçlara yerleşmiş olan bağ alanları her yıl hayvan pullukları ve karasabanlarla sürülmekte ve Şubat-Mart aylarında bağlar budanmaktadır. İlçe merkezinde 2000 tona yakın, ilçe genelinde de toplam olarak 6400 tonun üzerinde üzüm üretilmekte olup, pestil

sucuk, pekmez yapıldıktan başka taze olarak da tüketilmekte, ihtiyaç fazlası üzümler de Diyarbakır'a gönderilmektedir.

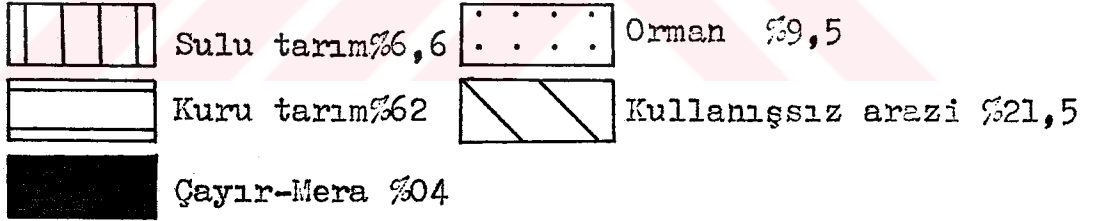
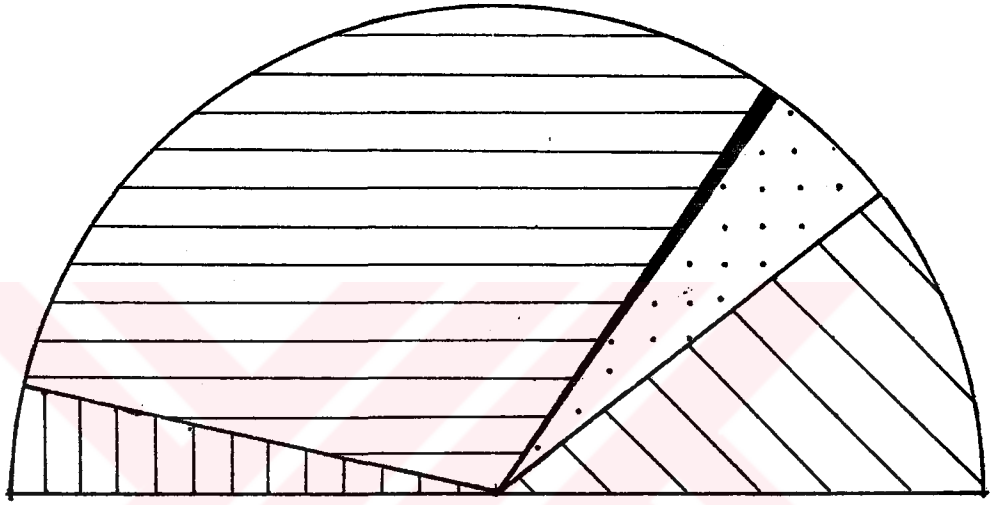
Meyveler içinde kabul edilen kavun karpuz Çermik ve çevresinde geniş bir üretim alanına sahiptir. Karpuz, çalışma alanı içinde 5283 dekarlık, kavun ise 3426 dekarlık üretim alanına sahiptir ve toplam olarak yılda 616 tonu Çermik yerleşmesinden olmak üzere 11.400 ton karpuz, 5430 ton da kavun üretilmektedir. (Grafik 25-26)

4.4.2.3.5. Yem Bitkileri

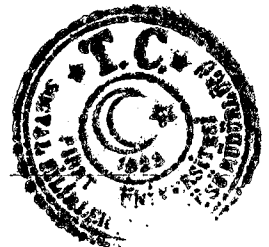
Çermik'de hayvancılıkla ilgili ve beslenen hayvanların ihtiyacına yönelik olarak yem bitkileri ziraati de yapılmaktadır. En fazla üretilen yem bitkileri fiğ, yonca ve korungadır. Çermik ve çevresinde toplam 288 dekar alanda yonca ekilmekte, 240 dekar alanda fiğ, 160 dekar alanda ise korunga üretimi yapılmaktadır. Bir diğer ifadeyle toplam olarak 688 dekar alanda yem bitkileri yetiştirilmekte olup, yıldan yıla meraların daralması ve hayvan beslemenin zorlaşması yem bitkilerine olan ihtiyacı arttırmaktadır. Bu nedenle yılda toplam 80 tonun biraz üzerinde gerçekleşen yem bitkileri üretimi kafi gelmemekte; bazı yıllar yem bulmak çok zor olduğu için sürüler otlatılmaya erken çıkarılmaktadır.

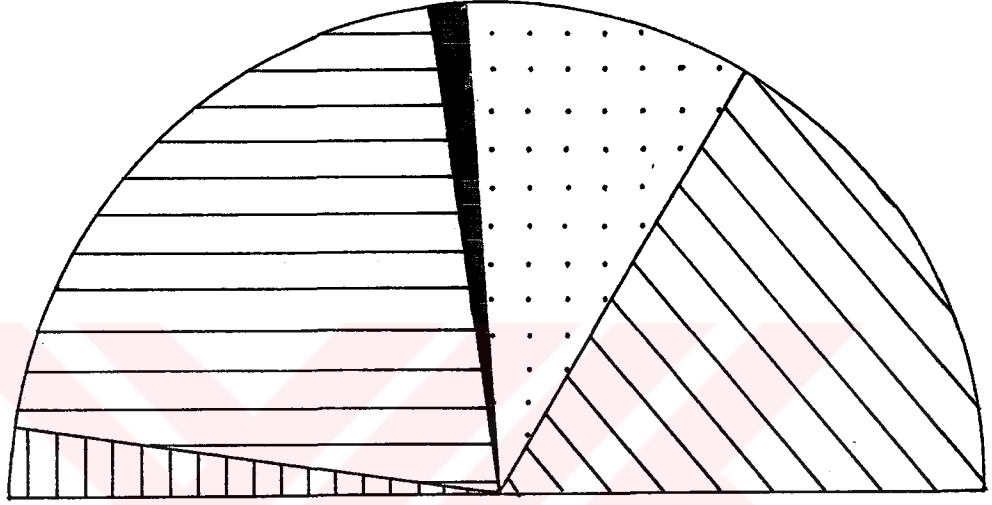
4.4.2.3.6. Kavakçılık

Yakın yıllara kadar tarla ve özellikle bahçelerin sınırlarını belirlemek için dikilen ve tarla-bahçe sahibinin ihtiyacına göre yerel olarak kullanılan kavak ağaçları, uzun vadeli bir yatırım olmasına karşılık, son zamanlarda toplu olarak üretilmeye başlanmıştır. Böylece kavak üretimi, ahşap malzemenin pahalı bir mal haline gelmesi nedeniyle tarla ve bahçelerin sınır boylarından akarsu kıyılarına, oradan da sulanabilen düzlük alanlara kadar yayılmıştır. Kaplıca çevresinde de yaygın olarak görülen kavak dikili arazilerin toplam olarak 34 dekarlık bir alan kapladığına bakılırsa kavak ziraatine talep arttığı ve artacağı söylenebilir. Daha çok

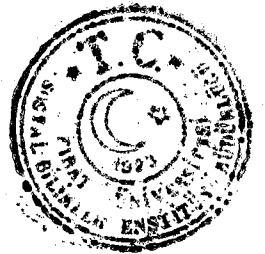
Grafik 23 : Çermik ilçe merkezinde araziden faydalanma
(1989)

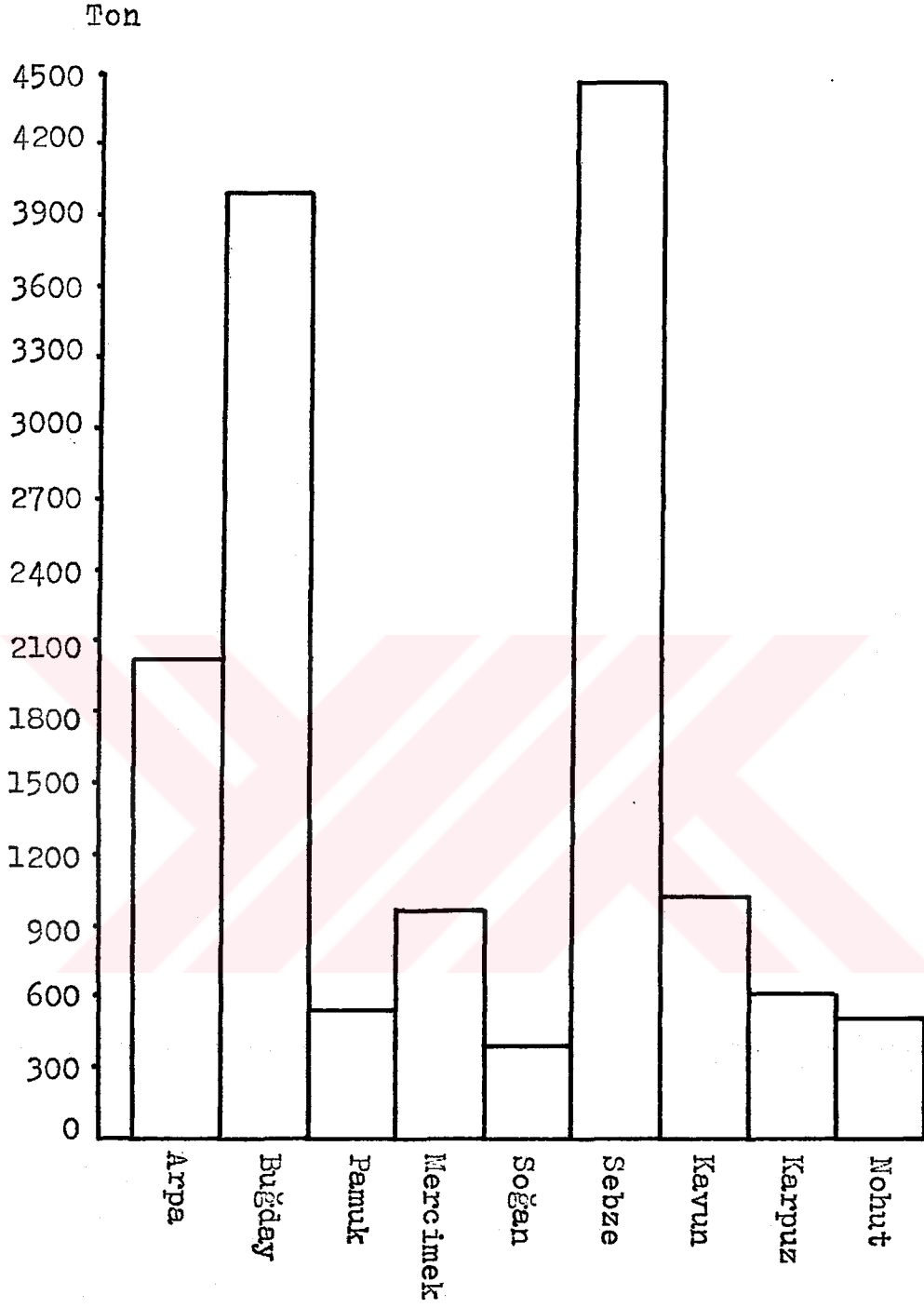

	Sulu tarım(%4,3)		Orman (%19,4)
	Kuru tarım(%41,2)		Kullanırsız arazi (%33,1)
	Çayır-Mera (%2)		

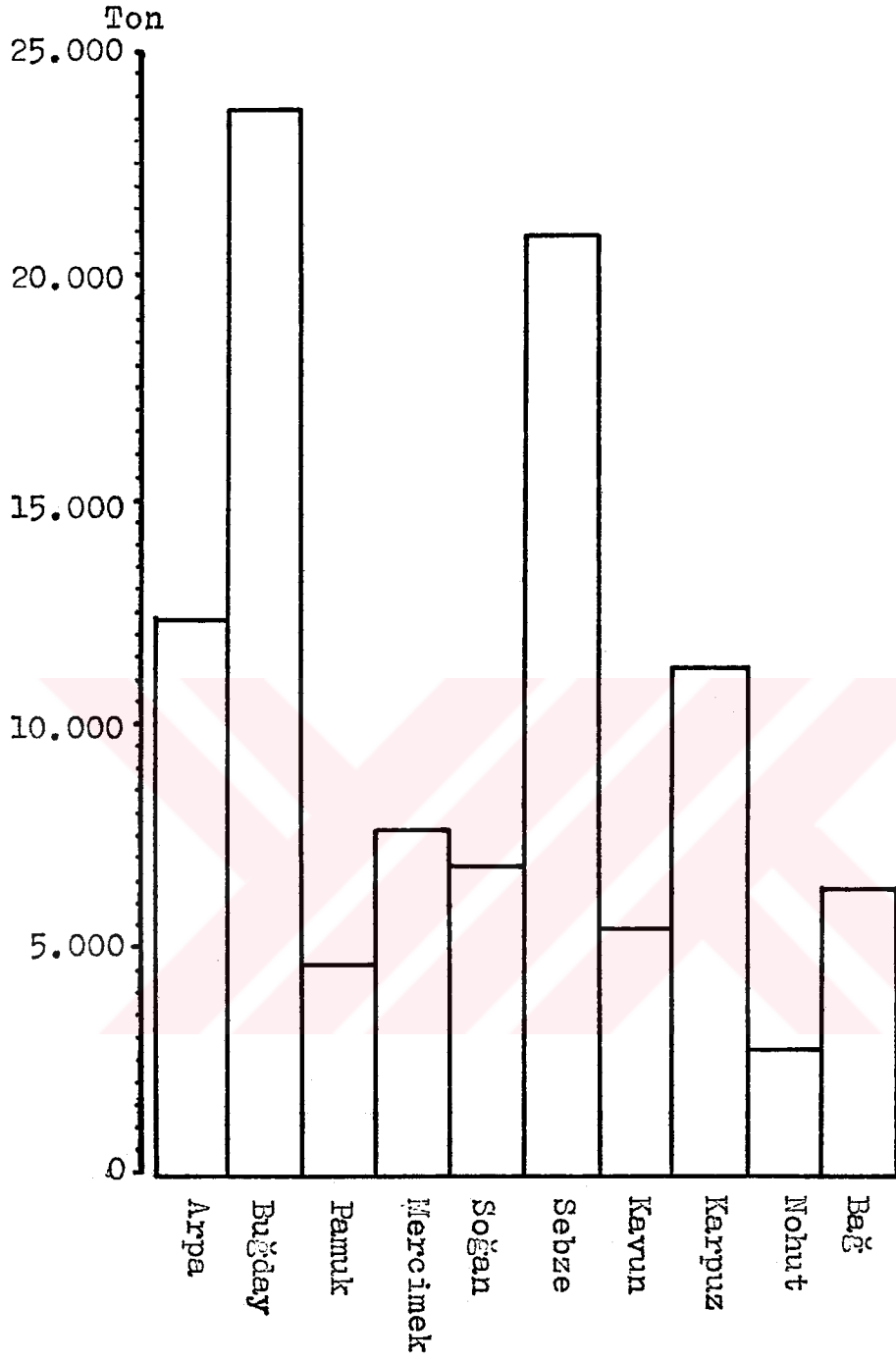
Grafik 24 : Çermik ilçesi sınırları içinde araziden faydalanma (1989)

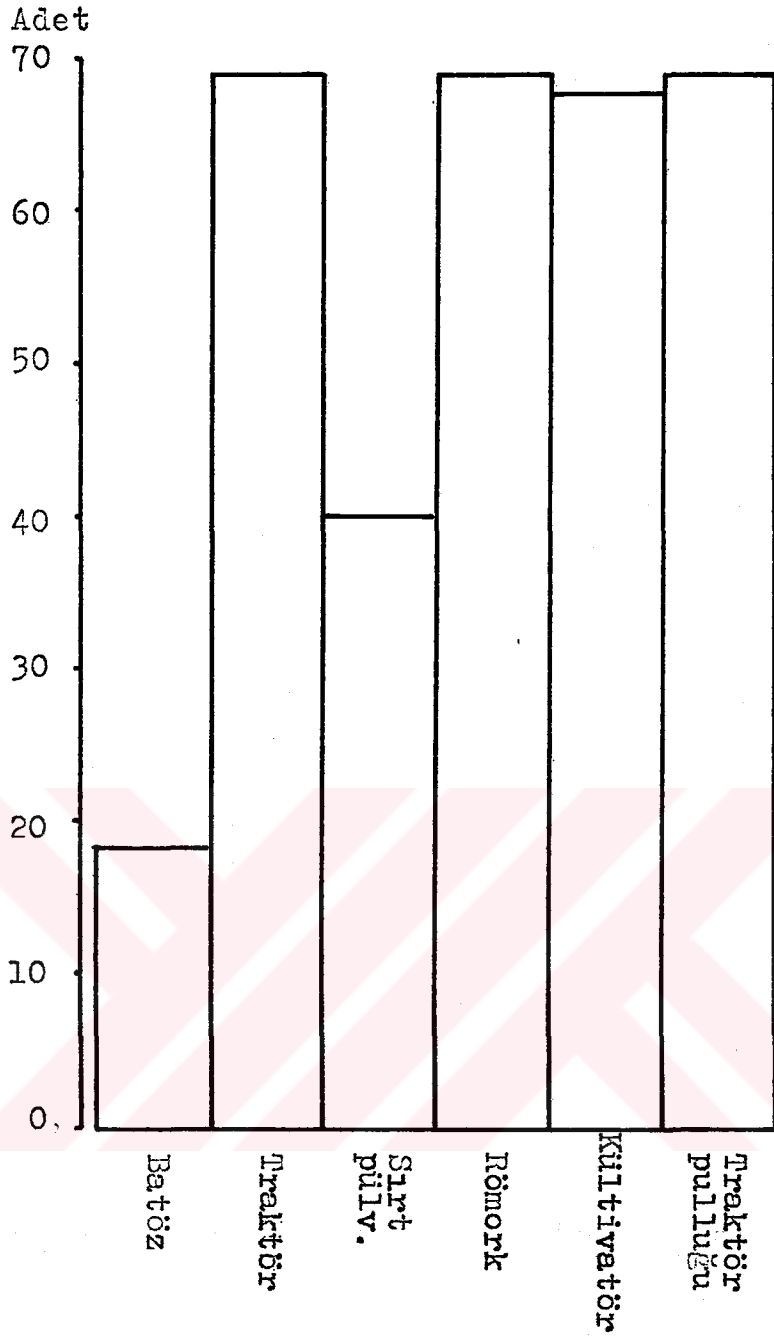
Grafik 25 :Bazı tarımsal ürünlerin üretim miktarları (1989)
(İlçe Merkezi)

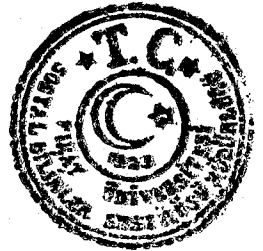

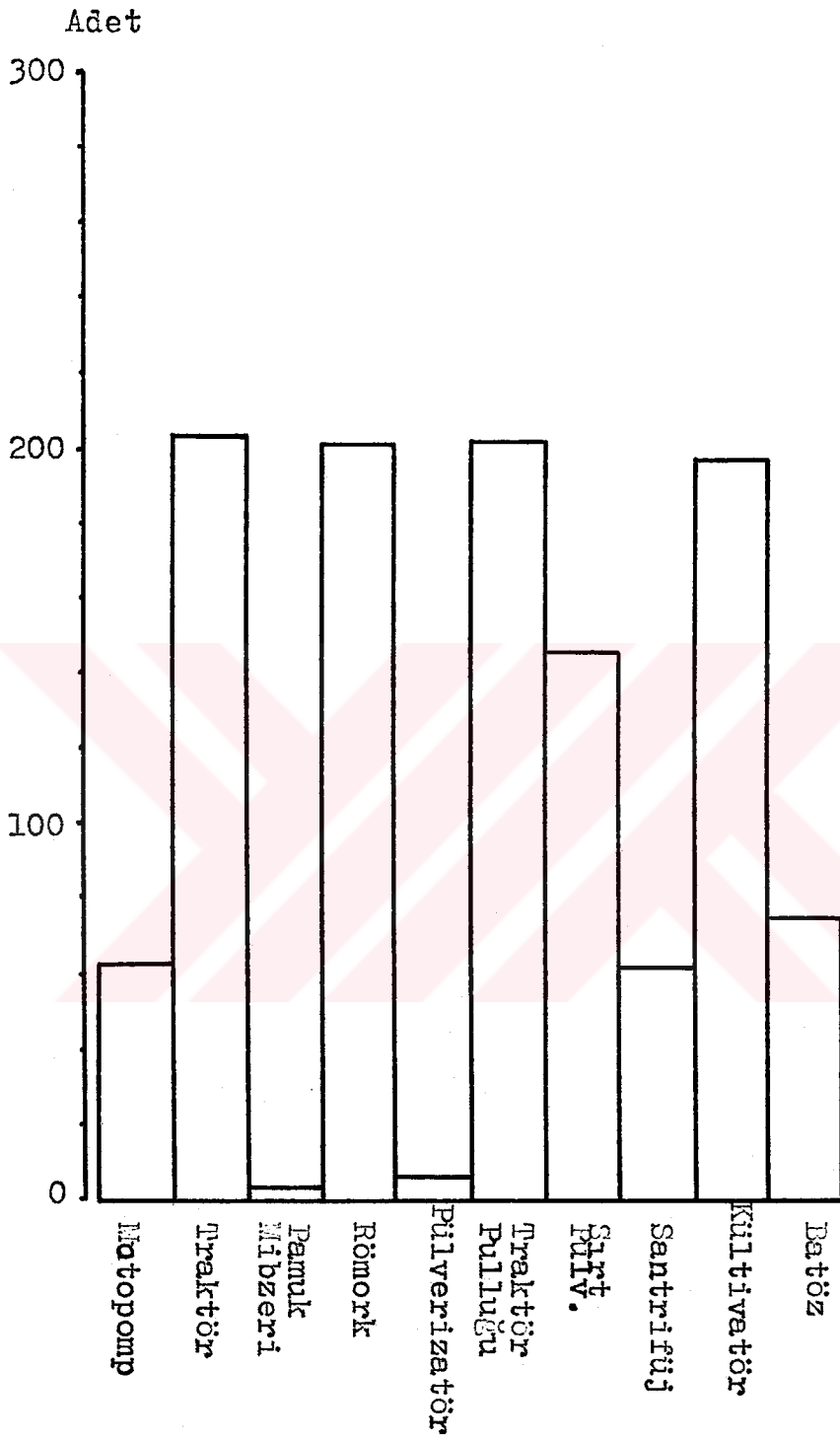
Grafik 26 :Bazı tarımsal ürünlerin üretim miktarları
(1989) (ilçe toplamı)

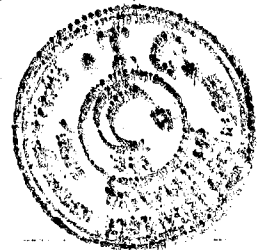

Grafik 27 :Çermik ilçe merkezinde tarım makinası ve ekipman varlığı (1989)

Grafik 28 :Çermik ilçesinde toplam tarım makinası ve ekipman varlığı (1989)

malzemesi olarak kullanılan kavak ağaçları en az 8-10 yaşına geldikten sonra kesilmekte ve yörenin ihtiyaçları karşılandıktan başka kereste tüccarlarına da satılmaktadır.

4.4.2.4. Tarımsal Organizasyon

Çermik ve çevresinde tarımsal organizasyonun ve tarımda makina kullanımının ileri bir düzeyde olduğunu söylemek zordur. Sulanabilen düz alanların dışında kalan batıdaki ve kuzeydeki arızalı ve yüksek kısımlarda tarım ekstansif bir karakter kazanmakta ve bunun yanısıra makina kullanımı oldukça düşmektedir. İlçe genelinde 34.833 dekar gibi geniş bir alana yayılmış bulunan bağ alanlarının hayvan pullukları ve karasabanlarla sürülmesi bunu doğrular niteliktedir. Yüksek ve arızalı alanların dışında, örneğin Çermik yerleşmesinin hemen bitişiğinde bulunan sulu tarım arazisi ve sebzelikler de parsellerin küçük olması nedeniyle, makineyle değil, el emeği ve insan gücüyle işlenmektedir. İlçe tarım müdürlüğünden alınan bilgilere ve arazide edinilen izlenimlere göre tarımda en çok kullanılan makine traktör ve traktör pulluğu ile zirai ürün taşınmasında kullanılan traktör römorkudur. Alınan verilere göre Çermik merkezinde 69 adet traktör, traktör pulluğu ve römork, 1 hububat mibzeri, 1 motopomp, 40 sırt pülverizatörü, 18 batöz, 615 hayvan pulluğu mevcuttur. (Grafik 27) Tüm ilçe genelinde ise 205 traktör, 203 traktör pulluğu, 201 römork, 195 kültivatör, 6 pamuk mibzeri, 62 motopomp, 14 adet santrifüj, 145 sırt pülverizatörü, 74 batöz, 2217 hayvan pulluğu ve 517 adet döğen bulunmaktadır. (Sözü edilen motopomplar daha çok Çermik çayı kıyılarındaki pamuk tarlalarını sulamak amacı ile kullanılmaktadırlar.) (Grafik 28)

Tarımda kimyevi gübre ve ilaç kullanımı oldukça sınırlıdır. Tarım alanlarında daha çok hayvan gübresi kullanımı yaygındır. Ancak son yıllarda ilçe tarım müdürlüğünün köylerde yaptığı açıklama ve aydınlatıcı çalışmalar sonucu tarımda ilaç ve kimyevi gübre kullanımı yavaş yavaş artmaktadır. Halen Çermik, Aşağı Seyhler ve

Başarı civarında bazı tarım arazilerine dekara 50-60 kg arasında kimyevi gübre atılmaktadır.

Tarımda sulama ise düz ve düze yakın sulanabilir tarım arazilerinin bulunduğu Çermik çayı kıyıları ve Başarı yakınlarındaki Halılan göleti kıyıları bir tarafa bırakılacak olursa tamamen yetersizdir. Motopomplarla akarsulardan su çekilerek kanallar açmak suretiyle, yüzeysel sulama şeklinde gerçekleştirilen sulama da çok yerde bilinçsizce yapıldığı için, erozyon sonucunda toprak kaybına ve yıkanmaya neden olmaktadır.

4.4.3. Hayvancılık

Çermik ve çevresinde hayvancılığın çok karlı bir ekonomik faaliyet olduğunu söylemek zordur. Tamamen geleneksel metodlarla yapılan hayvancılık bir anlamda yaylacılığa dönüşmekte, bunun dışında halk et ve süt ihtiyacını karşılamak amacıyla meskeninin eklentisi olan ahırında bir iki baş hayvan beslemektedir. Modern manada ahır ve mandıra hayvancılığının görülmediği Çermik ve çevresinde hayvancılık daha çok tarım olanaklarının nisbeten kısıtlı olduğu batı ve kuzeydeki arızalı tepelik ve dağlık alanda yapılmaktadır. Küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu araştırma alanında büyükbaş hayvanlar daha çok yerleşmelere yakın sahalarda sulu tarım arazisi sahipleri veya bağ sahipleri tarafından beslenmektedir. Çermik ve çevresinde mevcut hayvan varlığının %12 sini büyükbaş hayvanlar, %71,3 ünü küçükbaş hayvanlardan koyunlar, %13,6 sini ise kıl keçileri, geri kalan %2,6 sini yük ve kosum hayvanları oluşturmaktadır.

4.4.3.1. Küçükbaş Hayvancılık

Belirtildiği üzere Çermik ve çevresinde en fazla hayvan sayısını küçükbaş hayvanlar meydana getirmektedir. Bunun yanısıra küçükbaş hayvancılık büyükbaş hayvancılığın aksine batıdaki ve kuzeydeki arızalı, yüksek ve tarım olanaklarının kısıtlı olduğu sahalarda yapılmaktadır. Küçükbaş hayvancılığın yapıldığı sahalarda diğer hayvancılık yapılan sahaların aksine köy yerleşmelerinin dışındaki köyaltı yerleşmeleri, kom ve mezralarda Kom

ve mezreaların sayısında ise sözü edilen, ziraate daha az elverişli, yüksek ve arızalı arazide artış görülmektedir. Diğer hayvancılık faaliyetlerinin aksine, yaylacılık şeklinde yapılan küçükbaş hayvancılık faaliyetinde sürüler kış aylarını Çermik ve çevresindeki ahırlarda, kom ve mezrealarda geçirdikten sonra nisan ayı ortalarından itibaren yakın çevredeki Bürüt dağı, Gelincik dağı, Hennarek dağı, Karababa dağları gibi dağlık sahalara uğradıktan sonra, bu dağlık alanların üzerinden kuzeye doğru hareket ederler ve yaz mevsimini Güneydoğu Toroslar, Şerafettin dağları, Monzur dağları ve Mercan dağlarında geçirdikten sonra aynı yolları takip ederek Eylül ayı ortalarında tekrar kışlak alanlarına dönerler.

Çermik ve çevresinde toplam 164.921 baş koyun, 31.641 kıl keçisi bulunmaktadır ve bu sayılar araştırma sahası içindeki toplam hayvan miktarının %84,9 unu oluşturmaktadır. Hayvanlar kışlaklarında kaldıkları yaklaşık 6 aya yakın süre içinde ahırlarında saman ve değişik yem bitkileriyle beslendikleri gibi, havaların yağışsız ve yumuşak olduğu günlerde otlatılmak üzere dışarıya çıkartılıp gezdirildiği de olmaktadır. Başta karaman tipleri olmak üzere yerli ırk koyunların beslendiği Çermik çevresinde küçükbaş hayvancılığın et ve süt üretiminden ziyade, canlı hayvan ticaretine yönelik olarak yapıldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, özellikle koyunlarda günlük süt verimi 1-2 litre, et verimi yıllık 25-30 kg arasında ve yün verimleri de yılda 1-1,5 kg arasındadır. Canlı hayvan ticaretine konu olan hayvan sayısı ise kesin olarak belirlenememiştir. Ancak, sürü sahipleri özellikle yaz sonunda yayla dönüşü hayva tüccarları ile pazarlık yapmakta ve koyunlar kamyonlar ve tırlarla Siverek'e sevkedilmektedir. Bu şekilde her yıl 25.000-30.000 arasında koyun canlı olarak satılmaktadır.

4.4.3.2. Büyükbaş Hayvancılık

Araştırma alanında büyükbaş hayvan olarak toplam 15.134 baş inek, 9284 dana, 273 boğa ve 3198 baş öküz beslenmektedir.

İnekte yerli ırk hakim durumda olup, araştırma sahasında 14.554 yerli kara ırk sığır bulunmakta; 202 adet melez, 378 baş kültür ırkı sığır bulunmaktadır. Çermik yerleşme merkezinde ise 2342 si yerli ırk, 101 i melez, 368 i kültür ırkı olmak üzere 2811 baş inek vardır. Yerli ırk ineklere araştırma alanındaki hemen her yerleşmede raslandığı halde, kültür ırkı ineklere az raslanmaktadır. Örneğin kültür ırkı sığır sayısı merkezde 368 olduğu halde, Aşağı Şeyhler'de 8 baş, Akkoyunlu köyünde 2 baş bulunur. Çermik ve çevresinde mevcut büyük baş hayvanların diğer hayvanlar içindeki oranı %12 olup, bunun %6,5 ini inekler oluşturduğu halde geri kalan %5.5 ini dana, öküz ve boğalar oluşturmaktadır.

Şehirselleşme bir merkez olma özelliğine dayalı olarak bir şehirselleşme merkezinin süt ihtiyacını karşılamak amacıyla Çermik yerleşmesinde çok sayıda inek beslenmesinden başka, süt üretimini arttırmak için kültür ırkı inek sayısı çoğaltılmaktadır. Holstein ve Montofon türü ineklerin suni tohumlama ve koruyucu veterinerlik çalışmaları sayesinde kaliteleri korunmaya çalışılmaktadır. Özellikle küçükbaş hayvanlar köy yerleşmeleri dışında kom ve mezrealarda barındırılırken, büyükbaş hayvanlar yerleşmelerde mesken eklentisi durumundaki ahırlarda beslenmektedir. Kış aylarında ahırlarında yem bitkilerinden oluşan ot türlerinin yanısıra arpa, buğday, saman, fenni yem ve kepek karışımı ile beslenen sığırlar yaz aylarında yakın çevrelerindeki çayır ve meralarda otlatılmakta, ayrıca bahçelerin ürünü toplandıktan sonra bahçelere salınmaktadır.

Araştırma alanında inekler et ve özellikle süt ihtiyacı için beslenirken, boğalar tohumlama işlemlerinin yanısıra etleri için, öküzler de tarla ve bahçe işleri ile taşımacılık alanında güçlerinden yararlanmak için beslenmektedirler. Yerli sığırlarda süt üretimi 3-4 kg, ortalama et verimi ise 160-190 kg arasındadır. Melez sığırlarda ise süt verimi 5-7 kg, ortalama et verimi ise 200-240 kg dır. En yüksek verime sahip kültür ırkı sığırlarda ise süt verimi günde 10-12 kg a kadar

çıkabilmekte, yıllık ortalama et verimleri ise 250-350 kg arasında olmaktadır.

4.4.3.3. Yük ve Koşum Hayvanları

Çermik ve çevresinde tüm hayvanların içinde %2,7 lik bir orana sahip olan yük ve koşum hayvanları at, eşek ve katırdan oluşur. Toplam olarak 4712 adet eşek, 1171 adet at ve 77 adet katır vardır. Eşek sayısında görülen fazlalık, bu hayvanın eğimli ve arızalı sahalarda kolayca yük taşıyabilmesi ve beslenmesinin zahmetsiz oluşuyla ilgilidir. At ise yük hayvanı olarak kullanılmasının yanısıra öküzler gibi özellikle eğimli yamaçlar boyunca sıralanan bağ alanlarının sürülmesinde kullanılmaktadır. (Grafik 29-30)

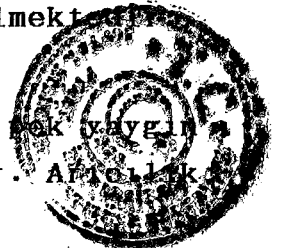
4.4.3.4. Kümes Hayvanları

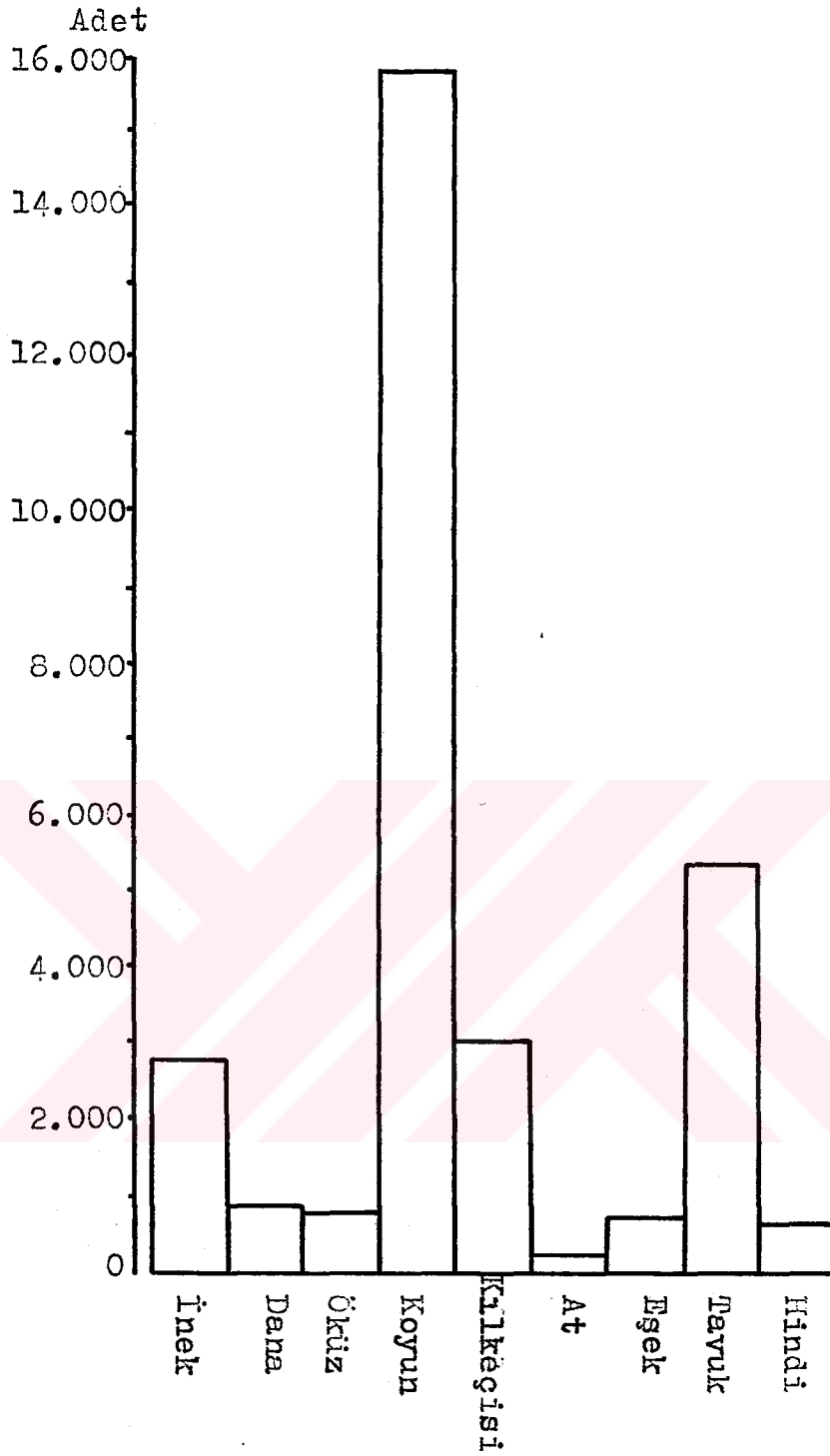
Yurdumuzun hemen her yerinde olduğu gibi Çermik'de de yerleşme merkezindeki birkaç aile dışında kümes hayvanları bütün aileler tarafından beslenmektedir. Ancak kümes hayvanları Çermik ve çevresinde ekonomik yönden bir kazanç amacıyla değil, ailelerin kendi ihtiyaçları için, et ve yumurta gereksinimlerini karşılamak amacıyla yapılmaktadır.

İlçe tarım müdürlüğü ve veterinerlikten alınan verilere göre Çermik'de kümes hayvanlarından en fazla tavuk beslenmekte, onu kaz, hindi ve ördek izlemektedir. Çermik yerleşme merkezinde kaz ve ördek hiç beslenmemekte 5354 adet tavuk ve 680 adet hindi beslenmektedir. Tüm araştırma sahası dahilinde ise kır yerleşmelerinde 53.111 tavuk, 3443 hindi, 299 kaz ve 148 ördek mevcuttur. En fazla sayıda kaz ve ördek Akkoyunlu ve Başarı civarında yetiştirilmektedir. Diğer kümes hayvanlarına göre tavukların çoğunlukta olması üretme ve beslenme kolaylığından kaynaklanmaktadır. Yıllık yumurta üretimleri ise tavuk başına 160-190 arasında olup, toplam olarak 4 milyon taneden fazla yumurta elde edilmektedir.

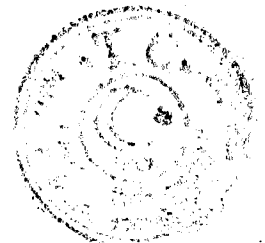
4.4.3.5. Arıcılık

Araştırma sahası dahilinde arıcılık tek yönlü olmasa da raslanılan bir ekonomik faaliyettir. Arıcılık

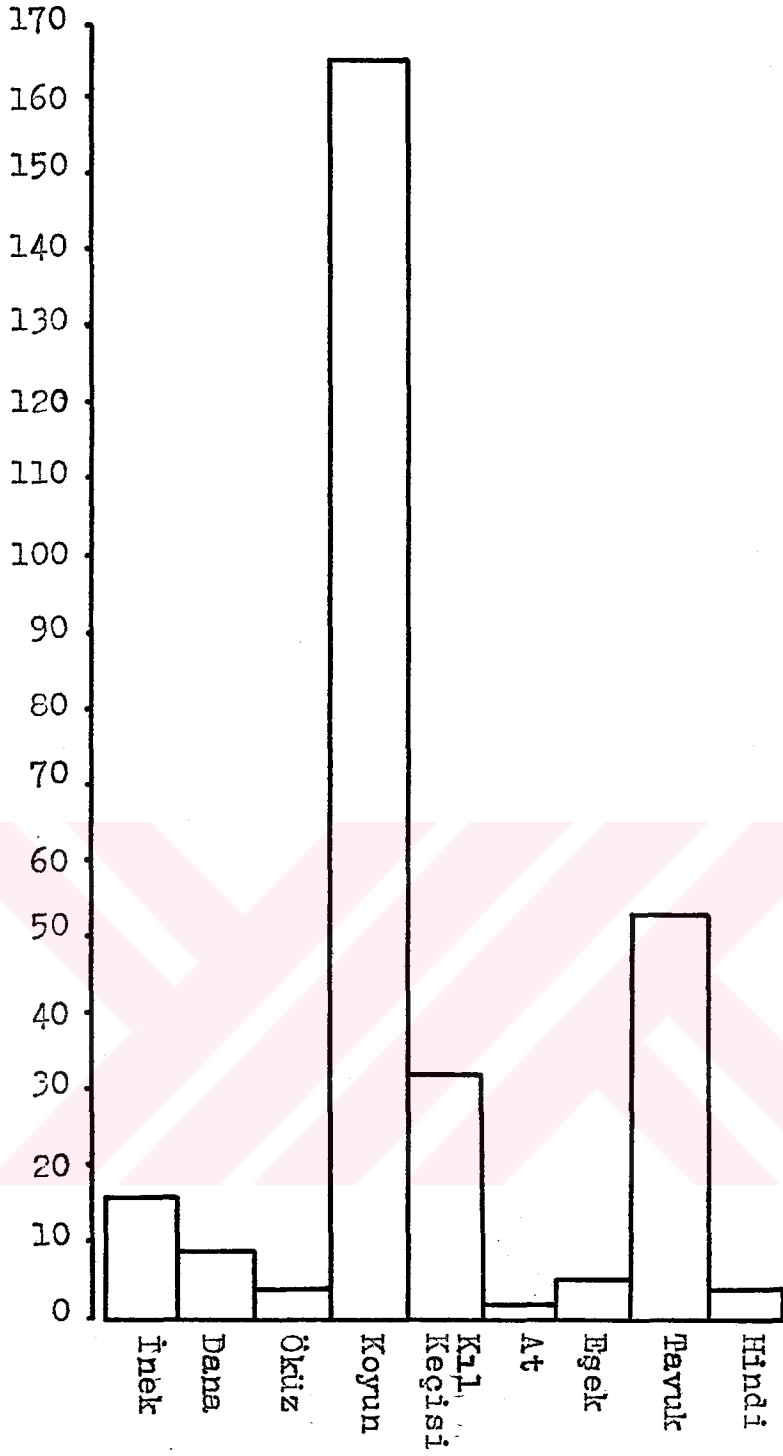

Grafik 29 : Çermik ilçe merkezinde hayvan varlığı(1989)

Bin Adet

Grafik 30 :Çermik ilçesinde toplam hayvan varlığı
(1989)

özellikle Aşağı Şeyhler köyü civarında önemli bir iş durumundadır. Ancak, kovanlar modern fenni kovan değil de çoğunlukla geleneksel yerli kovan halindedir. Yerli kovan sayısı Aşağı Şeyhler'de 801 adet olmak üzere Akkoyunlu köyünde 63, Bintaş'da 34, Başarı'da 10 ve Alabuğday köyünde 4 adet olmak üzere toplam 912 adettir.

Başarı bucağında yerli kovan sayısı az olmasına karşılık, arıcılık bir hayli ilerlemiş durumdadır. Hatta tüm ilçe genelinde mevcut 209 adet fenni kovanın 162 sinin Başarı'da bulunması arıcılığın bu çevrede oldukça ciddi tutulduğunu gösterir. Fenni kovanların geri kalanlarından 45 tanesi Aşağı Şeyhler köyünde, 2 tanesi de Yayıklı köyünde bulunmaktadır. Çermik yerleşme merkezinde arıcılıkla uğraşan aile veya fenni-yerli kovan yoktur. Ancak zaman zaman özellikle ilkbahar aylarında Ergani ile Çermik merkezi arasındaki karayolu kenarlarında düzenli bir şekilde yerleştirilmiş arı kovanları görülmektedir. Bu tip kovanlara sadece Çermik'de değil, Elazığ-Diyarbakır karayolunun muhtelif kesimlerinde de raslanmaktadır. Bunlar kovanlarını kamyonlarla taşıyan gezici arıcılara aittir. Çiçeklenme döneminde çayırılık alanlardan geçen karayolu kenarına geçici olarak bırakılan kovanlar 20-30 günlük süreler sonunda yerlerinden alınıp götürülmektedirler.

Çermik'de mevcut 209 u fenni, 1121 adet kovandan yılda 15 tona yakın bal elde edilmektedir.

4.4.4. Ticaret

Bir sahanın veya bir yerleşmenin ekonomik yapısının araştırılmasında, ekonominin genel çerçevesinde ticaretin hangi ölçüde yer tuttuğunun ortaya konması önemlidir. (Karaboran, H.H. 1989, s:91 "Şehir Coğrafyası ve Şehirsal Fonksiyonlar" Fırat Üniv. Derg. Cilt 3, Sayı 1 den ayrı basım.) Bilindiği üzere şehir tarımsal bir sahanın merkezi durumundadır. Sözü edilen bu merkezi yer ticaret ekonomiyi yönlendiren temeli teşkil etmektedir.

Değerli bilim adamı Prof. Dr. H.H. Karaboran'ın işaret ettiği gibi, ticaret esas itibariyle iki ana bölüme

ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi perakende ticaret, ikincisi de büyük ticaret ve bankacılık faaliyetleridir. Perakende ticaret de kendi içinde bazı bölümlere ayrılmaktadır. Bunların ilki, bilhassa günlük ihtiyaçların temin edildiği ticaret ve ticarethaneler, diğerleri ise özellikle periyodik ihtiyaçların temin edildiği ticaret, uzun vadeli ihtiyaçların temin edildiği ticaret faaliyetleri ve nihayet hırdavatçı, bakımcı veya av malzemelerinin temini ve satışı gibi işleri yürüten ticarethanelerdir. Büyük ticaret içinde ise tarım ve sanat kooperatifleri, toptan bakkaliye ve un ticareti, toprak mahsulleri ticareti, tarım ilaçları, gübre ve tarım makineleri satışı ile odun ve kereste ticareti yer almaktadır. Bankalar ve diğer kredi kuruluşları da merkezi yerlerin çevreleri ile olan ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Ticaret faaliyetleri içinde bankalar kırsal kesimin çeşitli kredi ve cari hesapları nedeniyle daha fazla şehirselleşmeye bağlanmasına ve aralarındaki ilişkiyi sıkılaştırmasına neden olurlar. Bankacılık faaliyetleri ticareti destekleyen ve şehri dışarıya bağlayan faaliyetler olarak nitelendirilebilirler.

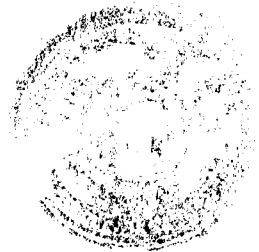
Çermik'de yukarıda sözü edilen ticaret yerleri özellikle Çarşı caddesi ve Diyarbakır caddesinin her iki yanı boyunca yanyana sıralanış göstermektedirler. Mevcut ticaret yerlerinin kapasiteleri ve uğraş dallarını anlamak için Çermik'de mevcut iş ve ticaret yerlerinin tür ve sayılarını bilmek gereklidir.

Tablo 21: Çermik'de Ticaret Yerlerinin Nitelik ve Sayısal Değer Bakımından Dağılımı.

<u>İşyeri Cinsi</u>	<u>Sayısı</u>
Bakkal	67
Kasap	8
Manav	7
Fırın	8
Pastane	2
Lokanta	7
Tekel Bayii	2
Şekerçi-Kuruyemişçi ...	5

Konfeksiyon	11
Manifatura	34
Tuhafiye	8
Züccaciye	2
Mutfak Eşyası Satıcısı	4
Ayakkabı Mağazası	4
Fotoğrafçı	4
Mobilyacı	3
Elektrikli Eşya Satıcısı ..	5
İnşaat Mal. Satıcısı ..	6
Hırdavatçı	5
Nalbur	4
Un Ticareti-Toptan Bakkaliye	9
Esnaf Kefalet Koop.	1
Toprak Mah. Ticareti ..	8
Zirai Gübre Bayii ..	1
Tarım Aletleri Satıcısı	1
Demir Doğramacı ...	5
Marangoz	14
Terzi	12
Değirmen	6
Traktör Tamircisi ...	2
Kundura Tamircisi ...	2
Oto Tamirhanesi .	6
Elektrikçi	3
Tuz İmalatçısı	1
Semerci	4
Soğuk Hava Deposu ...	1
Otel	8
Pansiyon	26
Kahvehane	20
Berber	6
Kırtasiye	3
Gazete Bayii ...	3
Tüpgaz Bayii ...	2
Minibüs Yazıhanesi ..	2
Banka	2
Nakliyecisi	7

Petrol İstasyonu ...	2
Kaplıca Tesisi	1
Oto Yedek Parçacısı ...	3
Tahin-Helva İmalatçısı ..	1
Eczane	3

Toplam	353

Tablodan da anlaşılacağı gibi Çermik'de mevcut işyerlerinin büyük çoğunluğu perakende ticarete yönelik faaliyet göstermekte olup, bunların içinde de bilhassa günlük ihtiyaçların teminiyle ilgili olarak çalışan bakkal, kasap, fırın gibi dükkan ve iş yerleri yaygınlık göstermektedir. Perakende ticaret içindeki periyodik ihtiyaçlarla ilgili işyeri ve dükkanlar yalnızca Çermik merkezine değil, çevredeki kırsal alana, köy ve köy-altı yerleşmelerine de hizmet vermektedirler. Aynı şekilde, uzun vadeli ihtiyaçlarla ilgili ticaret yerleri durumundaki mobilya, halı, mefruşat, buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon ve elektrikli eşya satıcıları ile inşaat malzemesi satıcıları, hırdavatçı ve nalburlar da yalnızca merkeze değil, oldukça geniş bir çevreye hizmet vermektedir. Sözü edilen bu iş ve ticaret yerleri piyasaya arz ettikleri malları en başta Diyarbakır olmak üzere, çevredeki daha büyük şehirselle yerleşmelerden temin etmektedirler. Bir başka deyişle Çermik ticari ilişkiler bakımından Diyarbakır, Siverek ve Ergani ile bağlantı halindedir. Ancak bunun yanısıra değişik ihtiyaç maddelerini temin etmek amacı ile daha uzak merkezlerle de ticari ilişkiye girildiği bir gerçektir. Örneğin otomobil yedek parçası ve küçük sanayi ile ilgili sac, köşebent, profil benzeri maddeler Gaziantep'ten veya Ankara'dan getirilebilmektedir. Günlük ihtiyaçların temini ile ilgili ticari faaliyetler kış mevsiminde Çarşı Caddesi ve Diyarbakır caddesinde yoğunlaşırken, yaz mevsiminde özellikle kaplıcanın faal olduğu dönemde Yeşilbaş mahallesinde yoğunlaşmakta ve canlılık kazanmaktadır.

Çermik'de ayrıca biri Ziraat Bankası, diğeri Halk Bankası olmak üzere iki banka şubesi mevcuttur. Bunlardan Ziraat Bankası çiftçiye tarımla ilgili krediler verirken aynı zamanda parasal konularla ilgili diğeri faaliyetlerini sürdürmekte; Halk bankası ise esnafın ve diğeri ticaret erbabının ticari kredi ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca her iki banka da cari hesaplar ve tasarruf konularında üzerlerine düşeni yapmaktadırlar.

4.4.5. Endüstri

Çermik ve çevresinde sözü edilebilecek derecede büyük endüstri tesisi mevcut değildir. Mevcut olanlar daha ziyade atölye tipi, bir-iki kişinin çalıştığı ve gerçek anlamda bir endüstriyel üretimden çok, onarım ve tamirata yönelik çalışan işyerleridir. Küçük sanayi tesisleri olarak ifade edebileceğimiz bu iş yerleri içinde 14 adet marangoz, 5 adet demir doğrama atölyesi, 6 adet değirmen, 6 adet oto tamirhanesi, 2 adet traktör tamirhanesi, 12 adet terzi, 2 adet radyo-tv tamircisi, 4 adet semer imalatçısı, 1 adet tuz imalatçısı, 1 adet tahin-helva imalatçısı ve 1 adet soğuk hava deposu sayılabilir. (Harita 14)

Küçük sanayi ile ilgili olarak çalışan atölyeler arasında mesleki gruplaşmaya, marangozlar, semerciler ve oto tamircileri arasında raslanır. Bunlardan özellikle marangozlar ve semerciler Siverek caddesinin her iki yanında sıralanış gösterirler. Semerciler Çermik çevresindeki kırsal yerleşmelere yönelik çalışırlarken, marangozlar imal ettikleri raf, dolap benzeri ahşap eşyalar ile inşaat kerestesini çevre köylere de gönderdikleri gibi Çermik merkezine de hizmet verirler. Oto ve traktör tamirhaneleri ise daha çok şehrin gelişme yönü olan doğu kesiminde, Diyarbakır asfaltının şehre giriş kısmında yolun her iki yanını tercih etmişlerdir. Bu tamir atölyelerinin yanısıra demir doğrama ve kaynak atölyeleri de yerleşmenin bu kesiminde yoğunlaşmış durumdadırlar. Bu atölyelerden başka, yerleşme merkezinde emniyet amirliğinin hemen güneyine raslayan arka kısmında bir soğuk hava deposu yer almaktadır. Yerleşme merkezinin

yanısına çevre köylerin sakinlerine de hizmet veren soğuk hava deposunda bir miktar meyvenin yanısına, peynir başta olmak üzere çok miktarda süt ürünleri muhafaza edilmektedir. Üç tanesi şehir merkezine yakın, üç tanesi de şehrin dışında, fakat şehre yakın mevkide bulunan değirmenlerde yakın çevrede üretilen buğdaylar öğütülerek un haline getirilmektedir. Evvelce su gücüyle çalışan değirmenler, günümüzde elektrik motorlarıyla çalışmaktadır.

4.4.6. Ulaşım ve Haberleşme

Çermik ilçesi ulaşım ve haberleşme yönünden, geçmiş yıllara göre olumlu gelişmelere sahne olmuştur. İlçe merkezi, Ergani ilçe merkezine 34 km ve dolayısıyla buradan da Diyarbakır vilayet merkezine toplam 92 kilometrelik asfalt yolla bağlıdır. Yolun Ergani'ye kadar olan kısmı iyi durumda olup, Ergani'den sonra Çermik'e kadar olan kısmı bakım ve genişletme çalışmalarına ihtiyaç göstermektedir. Ayrıca, endüstri meslek lisesinden kaplıcaya ayrılan yolun asfaltla kaplanıp, düzenleme ve alt yapı çalışmalarının tamamlanması gerekmektedir.

İlçe merkezi Siverek'e 58 km lik asfalt yolla bağlı olup, bu yol 1987 yılında tamamlanıp hizmete açılmıştır. Çüngüş ilçesiyle olan bağlantı ise 22 km uzunluğunda bir asfalt yolla sağlanmaktadır ve söz konusu yol kış mevsiminde zaman zaman ulaşım şartları bakımından elverişsiz hale gelmektedir.

Çermik ve çevresindeki kırsal yerleşmeleri merkeze bağlayan köy yolları çok iyi durumda değildir. Başarı bucağına ulaşan yol asfalt olduğu halde 23 köyün yolu stabilize edilmiştir ve alt yapısı yetersiz olduğu için zaman zaman bozulmaktadır. Diğer köylerden 38 i ise ham yola sahiptir ve bu yollar kış aylarında bazen geçilemez hale gelmektedir. Kom ve mezreaların ise hiç yolu olmayıp, buralara keçi yolları ve patikalar takip edilerek ulaşılabilir. Çermik'te ulaşım, özellikle düzenli seferler yapan,

Çermik Belediyesine ait belediye otobüsleriyle sağlanmaktadır. Yaz mevsiminde ve özellikle kaplıcanın aktif olarak faaliyette olduğu dönemde, Çermik-Ergani-Diyarbakır arasında belediye otobüsleri sabah 7.00 den akşam 18.00 e kadar her saat başında, kış mevsiminde ise aynı saatler arasında iki saatte bir düzenli seferler yapmaktadırlar. Aynı güzergah üzerinde özel şahıslara ait minibüsler de düzensiz olarak, yolcu talebine göre seferler yapmaktadır. Ayrıca Çüngüş belediyesine ait belediye otobüsleri de Diyarbakır-Çüngüş arasında gidip gelirken Çermik'den geçtikleri için ulaşım konusunda Çermik'e katkıda bulunmaktadırlar.

İlçe merkezinin Siverek'le olan bağlantısı da sayıları bir günde 10 u bulan minibüslerle sağlanmaktadır. Çermik'le Siverek arasında belediye otobüsü çalışmamaktadır.

Çermik'de PTT müdürlüğüne kayıtlı 500 telefon abonesi bulunmakta olup, yerleşme merkezi yurt içi ve yurt dışı telefon görüşmelerine açıktır. Başarı bucağında ve Aşağı Şeyhler köyünde birer PTT şubesi, 20 köyde de telefon ve PTT acentası vardır. Ayrıca tüm köy muhtarlarıyla telsizler sayesinde haberleşme sağlanmaktadır. Merkezdeki 500 abone kapasiteli telefon santrali yetersiz kaldığı için telefon santralinin abone kapasitesi 1000 aboneye yükseltilmektedir.

Radyo yayınlarının tamamının rahatça izlenebildiği Çermik ve çevresinde, Hamambası mevkiinde bulunan yansıtıcı sayesinde Tv 1 yayınları gayet net olarak alınabilmektedir.

5. MERKEZİ YER OLARAK ÇERMİK

5.1. Merkezi Yer Kavramının Açıklanması

Merkezi yer dendiği zaman, belli fiziksel veya ekonomik faktörler tarafından çizilmiş sınırlar içinde kalan bir sahanın merkezi olan şehrsel yerleşme ve ekonomik fonksiyonların geliştiği bir zirai veya ticari

merkez akla gelmektedir. Değerli coğrafyacı Prof.Dr. H.H. Karaboran "Merkezi Yer" kavramını şu şekilde açıklamaktadır. "Bölge planlamalarında çeşitli altyapı problemlerinin çözümü ve buna ilişkin olarak da ekonomik merkezlerin belirlenmesi önde gelmektedir. Gelişen merkezler çevreye hizmet dağıtmaktadırlar. Bu merkezlerin çeşitli fonksiyonları bünyelerinde barındırmaları gerekmektedir. Bir bölgenin, herhangi bir yerleşim merkezindeki nüfusun çoklukla günlük ihtiyaçtan lüks tüketim ihtiyaçlarına kadar değişen boyut ve çeşitteki talepleri her yerde tam anlamıyla memnuniyet verici bir şekilde karşılanamaz. Bir yerleşim yöresindeki nüfus için en gerekli olan hizmetler, bir merkezi yerde oluşmuş bulunan bir ekonomik merkezde sunulmaktadır. Bu merkezi yer, çevresindeki diğer yerleşme merkezlerinin belirli fonksiyonlarını üstlenmekte ve kendi nüfusunun ihtiyaçlarına ek olarak, çevresine hizmet götürmek açısından da önem kazanmaktadır." (Karaboran, H.H. 1989, s:94-95)

Anlaşıldığına göre bir yerin merkezi yer olabilmesi için kendi nüfusunun çok çeşitli ihtiyaçlarını karşıladıktan başka, belirli bir sahaya ve çevreye de hizmet vermesi ve bu sahanın çok çeşitli ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir. Bunun yanısıra, ekonomik fonksiyonlardan başka, diğer fonksiyonları da bünyesinde toplaması gerekmektedir. Merkezi yer özelliğini taşıyan şehirselleşmeler, çevrelerinden beslenirken, kendilerini çeviren sahaya da aynı zamanda hayat vermekte ve onu beslemektedir. Bu ilişkiye bakarak bütün merkezi yerlerin bir tamamlayıcı bölge ile çevrili bulunduğu söylenebilir. Nitekim Çermik'de şehirselleşmelerin yanı sıra şehirselleşmiş mal ve hizmetlerin toplanmış oluşu, Çermik'e yakın ve uzak çevrelerin merkezi olmak özelliğini kazandırmaktadır. Kaplıcanın varlığı sayesinde Çermik, çok geniş bir alanı etkilemesi nedeniyle aynı zamanda bölgeleri üstü fonksiyona ve etki alanına sahip bir merkezi yer niteliğini de taşımaktadır. Çermik'in merkeziyet gücü,

bünyesinde mevcut olan ve bir bakıma onu yansıtan, gelişmesine yön veren temel faaliyetlere dayanmaktadır. Temel faaliyetler çoğu zaman şehri dışarıya bağlayan faaliyetlerdir.

Bir şehre niteliğini veren unsur, zaman içinde akıp giden faaliyetler olarak nitelendirilebilecek olan fonksiyonlardır. Ekonomik, sosyal, kültürel, turistik vb. fonksiyonlar şehirselleşme özelliklerinin ve merkezi yer niteliğinin değerlendirilmesinde ülke kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır.

5.2. Merkezi Yer Araştırmasının Hedefi

Coğrafya ve coğrafyacı gözüyle değerlendirildiği takdirde bir yerleşme biriminin ayrıntılı şekilde incelenmesi ancak onu çeviren yaşama sahası ve hinterlanda ile birlikte ele alınırsa mümkündür. Buradaki ilişkilerde birbirinden farklı iki kategoriyi birbirinden ayırmak gereklidir. Bunlardan birisi, şehri doğrudan çevreleyen ve şehrin hizmet ettiği, ona bitişik olan saha ile ilgilidir. Diğeri ise şehrin yine hizmet ettiği, bir başka ifade ile etkisi altında bulundurduğu, ancak ona bitişik olmayan yöre ile ilgilidir. Çok defa farklı ve münferit toplanma bölgelerinin yanyana gelmesi ile farklı basamak sıklıkları halinde merkezi yer durumundaki şehrin tesir sahası ortaya çıkar. Şehir, yalnız kendi başına var olup yaşayamaz. Şehrin yaşama esasının önemli bir kısmı yakın ve uzak çevresiyle olan iş bölümü ve değişik fonksiyonel ilişkiler içinde aranmalıdır. Coğrafi manada şehirselleşme faaliyet ve hizmetlerin sistematik olarak etkilerini mekan içersinde gözetlenebilecek şekilde kademelendirmek mümkündür. Şehre ait bu kademelendirilmiş fonksiyonlar LOKAL, BÖLGESEL ve BÖLGELER ÜSTÜ fonksiyonlar olarak kategorilere ayrılabilir. Lokal fonksiyonlar bir şehirde yaşayan nüfusun bütün iş ve ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili bütün fonksiyonları kapsarken, bölgesel fonksiyonlar kapalı bir çevre üzerinde etkili olurlar. Bölgeler üstü fonksiyonlar ise ilişki ve karşılıklı tesirlerini daha uzaklarda bulunan yer ve bölgelerde

gösterirler. Sözü geçen içiçe kademelenmiş fonksiyon ve etki alanlarının varlığı, merkezi yer araştırmasının gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Çermik, başta idari fonksiyonu ile kültürel ve sosyal fonksiyonları sayesinde 66 köyü kapsayan bir kırsal alanda lokal olarak bir etki alanı oluştururken, ekonomik fonksiyonu ve özellikle de turizm fonksiyonu sayesinde oldukça geniş bir çevreye merkezi yer olarak hizmet etmekte ve bu bakımdan bölgesel ve bölgeler üstü fonksiyon ve etki alanına sahip bir yerleşme niteliği kazanmaktadır.

5.3. Merkezi Yer Olarak Çermik'de Uygulanan Anket Çalışması

Yukarıda sözü edilen merkezi yer özelliğinin mevcut olup olmadığının tesbiti, ilgili yerleşme merkezinde bazı anket çalışmaları yapmakla mümkün olur. Değerli hocamız Prof.Dr.H.H. Karaboran tarafından bu konuda örnek bir anket çalışması belirlenmiştir ve bu anket Çermik yerleşmesinde uygulanmıştır. Anket içinde yer alan soruların cevaplandırılması sonucunda şehir-çevre ilişkileri aydınlatılmış olmakta ve merkezi yerin tayini mümkün hale gelmektedir. Bazı sorular yerleşmenin dışarıyla bağlantısını ve dışarıyla etkileşmesini açıklığa kavuşturmaktadır. Örneğin, yerleşme merkezinde pazar kurulup kurulmadığı, şayet kurulmuyorsa pazar ihtiyacı için nereye gidildiği; kooperatif olup olmadığı, bilhassa uzun vadeli ihtiyaçların temini için nereye gidildiği gibi sorular ekonomik ilişkilerin boyutunu ve ilişki sahalarını belirlemektedir. Ayrıca sağlık ve tedavi ile ilgili sorular ile kültürel faaliyetler ile ilgili sorular da sosyal ve kültürel fonksiyonun durumunu ele almaktadır.

Yerleşme merkezlerinin "merkezi yer" olarak önemlerini tesbit etmek için bu yerleşme merkezlerinin fonksiyonlarının, idari, sosyal, kültürel ve ekonomik fonksiyon özellikleri ve hatta nüfus yapısı ve nüfus gelişimleri de ortaya konmalıdır. Bir şehrin niteliğini veren unsur, zaman içinde akıp giden çeşitli faaliyetler ve o faaliyetlerin verimi olan fonksiyonlardır. Sözü edilen

fonksiyonların ve etki alanlarının belirlenmesi için, özenle seçilmiş olan söz konusu anket sorularının yerinde uygulanması gerekmektedir. (Çermik'de uygulanan anket metni sondaki ekler arasındadır.)

5.4. Diyarbakır ve Siverek'in Etki Alanındaki Merkezi Yer Olarak Çermik

Çermik ilçe merkezinde şehirselleşme ve hizmetlerin toplanmış oluşu ve bunun yanı sıra zaman içinde akıp giden ve birbirine karşılıklı olarak ayakta kalabilen faaliyetler durumundaki fonksiyonları sayesinde Çermik yerleşmesi, daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere merkezi yer niteliği kazanmış bir yerleşmedir. Çermik'in merkezîyet gücü her şehirselleşmede var olan ve bir bakıma onu yaşatan, gelişmesine yön veren temel faaliyetlere dayanmaktadır. Sözü edilen temel faaliyetler veya bir başka deyişle fonksiyonlar arasında, idari bir nitelik taşıması nedeniyle, Çermik 66 köy yerleşmesinin idari merkezi durumundadır. Bu köylerde oturan tüm kişiler örneğin nüfus muameleleri, tapu işleri gibi konular nedeniyle Çermik merkezine gelmek zorundadır. Bundan başka sosyal ve kültürel fonksiyonları, birçok kişiyi ilçe merkezine gelmeye zorlamakta, örneğin köyde oturan bir kişinin Diyarbakır'a hastaneye sevk işlemi ilçe merkezinden yapılmakta veya çocuğunu orta öğretimi vermek isteyen vatandaş da ilçe merkezine gelmek zorundadır.

Ekonomik fonksiyon yönünden de Çermik, sözü edilen kendine bağlı yerleşmeleri etkiledikten başka, turizm faaliyetleri ve balneoloji imkanları sayesinde her yıl Nisan-Ekim ayları arasında, Doğu Anadolu bölgesinin büyük bir kısmı ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin hemen tamamını etki alanı içine almaktadır. Asıl özelliğini ve önemini kaplıca turizmüne borçlu olan Çermik birçok bakımdan Diyarbakır ve Siverek'in etki alanına girmektedir. Eğitim ve sağlıkla ilgili kültürel ve sosyal fonksiyonlar bakımından Diyarbakır'ın etki alanı içinde kalan yerleşme merkezi, ekonomik fonksiyonlar bakımından, özellikle

ticaret ilişkileri itibariyle Diyarbakır'ın yanısıra Siverek'in de etki alanı içine girmektedir. Bir başka deyişle ticaret fonksiyonu yönünden Çermik, Siverek ve Diyarbakır'ın tamamlayıcı bölgesi durumundadır. Örnek olarak Adalar köyü ile Yoğun köyleri arasında doğu-batı yönünde çekilecek bir çizginin güneyinde kalan 22 köy yerleşmesi, Yabanardı, Gürüz, Şeyhandede, İkiçeltik gibi köyler başta olmak üzere, bilhassa günlük ve periyodik ihtiyaçlarını Siverek'den karşılamaktadır. Bu durumda, sözü edilen kırsal yerleşmeler idari yönden Çermik'e bağlı olmakla birlikte, ticari ilişkiler yönünden Siverek'in tamamlayıcı bölgesi niteliğine bürünmekte ve etki alanı içinde kalmaktadırlar. (Harita 16) Yine, Asmalık köyü ile Yiğitler köyü arasında çekilecek kuzeykuzeybatı-güneygüneydoğu yönündeki çizginin doğusunda kalan 10 köy yerleşmesi ticari ilişkilerinin büyük çoğunluğunu Ergani ve Diyarbakır'la gerçekleştirmekte, bilhassa günlük ve periyodik ihtiyaçlarını buralardan temin etmekte ve uzun vadeli ihtiyaçlarını da özellikle Diyarbakır'dan karşılamaktadırlar. Yani buradaki köy yerleşmeleri de Diyarbakır ve Ergani'nin etki alanına girmektedir. Bu durumu, söz konusu köylerin yol şebekesine bakarak da kısmen hissetmek mümkündür. Canlı hayvan ve tahıl ticareti bakımından sadece yukarıda değinilen 22 köy yerleşmesi değil Çermik merkezi de Siverek ve Diyarbakır'dan etkilenmekte; ürettiği sebze-meyve ve tahıl ürünlerini Diyarbakır ve Siverek'e sevkederken, canlı hayvan ticaretinin tamamını Siverek ile yapmaktadır.

6. ÇERMİK'İN FİZYONOMİK VE FONKSİYONEL OLARAK BÖLÜNMESİ VE ŞEHİR İÇİ FARKLI KULLANIS ALANLARI

Çermik'e çevreye hakim yüksek bir noktadan bakıldığında, yerleşme merkezinin fizyonomik ve strüktürel yönden birbirinden farklı üç bölümden meydana geldiği

görülür. Bunlardan birincisi Çermik'in ilk kuruluş yerini ve nüvesini teşkil eden Kale mahallesi ve benzer özellikler gösteren Saray mahallesidir. Her iki mahallede de meskenler geleneksel düz damlı konutlar halinde, sık dokulu ve birbirine girmiş durumda, yollar ise dar ve düzensiz ve birçoğu labirenti andırır biçimdedir. Hatta, imar planı üzerinde yol olarak gösterilmek istenen bir çok saha, aslında yol değildir ve meskenler arasında kalmış olan gelişigüzel boşluklar yol olarak kullanılmaktadır. Diğerlerinden farklı ikinci saha büyük oranda Çukur mahallesinin sınırları içindeki sahaya tekabül eder. Burada meskenler biraz öncekinin aksine birbirine bitişik ve sık dokulu değil, aralarında tarım alanlarının bulunduğu, ahır ve samanlık gibi eklentilere sahip meskenlerin oluşturduğu seyrek yerleşme dokusuna sahip bir haldedir. Ayrıca burada meskenler yavaş yavaş geleneksel tarzdan, modern ve standart malzeme ile imal edilmiş mesken tipine doğru geçiş gösterirler. Farklı olan üçüncü bölümü ise gevşek doku ile yanyana sıralanmış, plan ve malzeme itibariyle modern ve ahır, samanlık gibi eklentileri olmayan meskenlerden meydana gelmiş olan Tepe mahallesi oluşturur. Burası aynı zamanda şehrin gelişme yönünü de oluşturması bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Burada meskenler genel olarak iki katlı betonarme binalar halinde olup, üst katları ikametgah olarak kullanılırken, yola veya caddeye yakınlık durumuna bağlı olarak alt katlar iş yeri olarak da kullanılabilir.

Çermik'deki merkezi iş sahası, sözü geçen mahalleleri birbirinden ayıran Diyarbakır caddesi ve Çarşı caddesi boyunca ve genel olarak doğu-batı yönünde uzanır. Çermik'i doğu-batı yönünde bir baştan öbür başa kadar kateden bu caddeler ticaret ve küçük sanayi faaliyetlerinin en yoğun olduğu sahalardır.

Çermik'in fonksiyonel yönden bölünüşü ve şehir içi farklı kullanım alanları itibariyle bu caddelerin sırasıyla ele almak gerekir.

Diyarbakır Caddesi

Doğudan batıya doğru, şehrin giriş kısmından geçeri

doğru uzanan bu cadde Çermik'in en modern ve en geniş caddesi durumundadır. Halihazırda Çermik, şehrsel gelişmesini bu cadde boyunca doğruya doğru sürdürmektedir. Emniyet amirliği, hükümet konağı, belediye, askerlik şubesi, postane, orman işletme müdürlüğü gibi idari fonksiyona ait binalar ile Çermik'de mevcut iki banka da bu cadde üzerinde sıralanmaktadır. Doğudan batıya doğru gidildiğinde şehrin girişinde yolun önce kuzey yakasını sırasıyla ele alırsak bir petrol istasyonu, bir kahvehane ve iki bakkal dükkanı yer alır. Arada yer alan boşluktan sonra Orman işletme müdürlüğü binaları yer almakta, Çüngüş'e doğru kuzey yönünde ayrılan caddenin köşesinde bir fırın ve bir bakkalın yanında çimento satan bir işyeri, zahireci ve inşaat malzemesi satan bir işyeri sıralanmaktadır. Bir ara yoldan sonra, kahvehane, oto yedek parçacısı ve nalburiye yer alır. Hemen köşede yer alan bakkal dükkanı geçildikten sonra askerlik şubesi, biraz aradan sonra zirai gübre satılan bir dükkan ve yanyana Çermik lisesine gelene kadar, camcı, terzi, mobilyacı, marangoz, inşaat malzemeleri satan bir işyeri, zirai donatım kurumu, çimento satıcısı, mobilya mağazası, bakkal, pastane, Halk bankası, kahvehane, otobüs yazıhanesi, berber, bakkal, ayakkabıcı, fotoğrafçı ve eczane sıralanmaktadır. Bunlardan sonra gelen Çermik lisesine bitişik olarak Ziraat bankası bulunmakta, onu da müstakil bir binada görevini yerine getiren belediye binası takip eder. Belediye binasının önündeki bir meydanlıktan sonra arkası ve yola dönük cephesi tamamen işyeri olan bir bina grubu yer almakta ve bu binanın alt katında, üst kısımları otel olan bir kahvehane yanında bakkal, bir konfeksiyon mağazası, gazete satıcısı, manav, bakkal, demirci ve bakkal yanyana yer almaktadır.

Diyarbakır caddesinin güneyinde aralıklarla sıralanan işyerlerini sayarsak, sırasıyla şehrin girişinde yer alan yatılı bölge ilköğretim okulundan sonra kahve bakkal, birahane, elektrikli eşya onarımının yapıldığı bir dükkan, berber, fırın, kahve, bakkal, bakkal, bant-kaset

saticısı, marangoz ve mobilya imalatçısı, demir doğrama atölyesi ve traktör tamircisi, elektrikli eşya tamircisi, pastane, mobilya mağazası, motor sarım ve bobinaj atölyesi, elektrikçi ve emniyet Amirliğinden sonra hükümet konağına kadar Atatürk kültür merkezi, otobüs garajı, pastane, bakkal, minibüs yazıhanesi, lokanta kırtasiye, pastane, fotoğrafçı, eczane, lokanta, elektrikçi, oto alım satımıyla uğraşan bir işyeri, kahvehane, PTT ve jandarma komutanlığı şeklide sıralanmaktadır. En yeni ve en yüksek binalar Çermik'de bu cadde üzerinde bulunmakta olup, ekonomik fonksiyon içinde büyük ticaretle ilgili işyerlerinin yanısıra eğitim ve kültür fonksiyonu ile ilgili binalar, idari ve resmi binalar ve bilhassa günlük ihtiyaçlar ile periyodik ihtiyaçların karşılandığı ticaret yerleri bu cadde boyunca yoğunlaşmaktadır. Ayrıca endüstri ve küçük sanayi ile ilgili işyerleri de en çok bu cadde üzerinde görülmektedirler. Birçok fonksiyonla ilgili faaliyetlerin bu caddede toplanmasına bakarak bu caddenin Çermik'deki en geniş ve en modern görünümlü cadde olmasının yanısıra aynı zamanda en önemli cadde olduğu söylenebilir.

Çarşı (Medrese) Caddesi

Saray mahallesi ile Çukur mahallesini birbirinden ayıran sınırı oluşturan bu cadde Diyarbakır caddesine göre daha dar ve düz toprak damlı meskenlerin yanyana sıralandığı daha eski görünümlü bir cadde olmasına karşılık, günlük, periyodik ve uzun vadeli ihtiyaçların temin edildiği çok sayıda iş ve ticaret yerinin yanısıra toptan gıda satışının yapıldığı iş yerlerinin varlığıyla dikkati çeker. Yine bu iş yerlerinden başka, Çarşı caddesi büyük ticaret grubunda yer alan toprak mahsulleri ticaretinin yapıldığı dükkanların ve aynı zamanda inşaat malzemeleri satıcıları ile nalbur ve hırdavatçıların varlığı dikkati çeker. Çarşı caddesinin göze çarpan bir başka özelliği de caddenin alışveriş ve ticaret hacmini arttıran pasajlara benzer çıkmaz sokak durumundaki T şekilli girintilerdir. Bu sokak girintilerinde çok sayıda işyeri mevcuttur.

Çarşı caddesinin her iki yanındaki iş yerlerini sıralayacak olursak, Diyarbakır caddesinin bitim noktasında kuzey yakasından batıya doğru; fırın, doktor muayenehanesi, bakkal, berber, terzi, lokanta, fotoğrafçı, konfeksiyon, züccaciye, bakkal, berber, bakkal, tuhafiyeci, alüminyum mutfak eşyası satıcısı, bakkal, plastik eşya satıcısı, konfeksiyon, tuhafiyeci, dikiş makineleri tamircisi, dayanıklı tüketim malları satan bir mağaza, ayakkabı tamircisi, temel gıda maddeleri satan bir dükkan, alüminyum mutfak eşyası satıcısı, fırın ve berber şeklinde yanyana diziliş göstererek hal ve kasaplar çarşısına kadar gelir. (Resim 25) Burada haftanın iki gününde halkın alışveriş yaptığı haftalık pazar kurulmakta; bundan başka haftanın diğer günlerinde burada bulunan toptan gıda satıcısı dükkanlar, kasap ve manavlar hal binasının çatısı altında faaliyet göstermektedirler. Sebze-meyve halinden batıya doğru devam edersek diğer işyerleri; manifatura, kumaş satıcısı, lastikçi, terzi mutfak eşyası satıcısı, kumaşçı, konfeksiyon, gıda satıcısı, iplikçi, yol, fırın, bakkal, bakkal, berber, boş, terzi, manifatura, manifatura, bakkal, yol, plastikçi, terzi, bakkal, yöresel adı "alaf" olan zahireci, manav-bakkal, berber, zahireci, toptan gıda maddeleri satıcısı, semerci, tuhafiyeci, zahireci, fırın, kahvehane, zahireci, zahireci şeklinde sıralanmaktadır. (Harita 14)

Çarşı caddesi ile siveörek caddesinin kesişme yeri olan köşeden yine batıya doğru gidersek, işyerlerinin yanyana sıralanması şu şekildedir. Sözü edilen köşede tuz imalatçısı, yanında bakkal, ayakkabıcı, kumaşçı yer almakta ve caddenin bu kesiminde Yenipasaj olarak anılan ve aslında pasaj olmayan bir girinti yer almaktadır. Bu girintide köşedeki kumaşçının yanında terzi, tuhafiyeci, ayakkabıcı, nalbur, konfeksiyon, kumaş satıcısı ile Yeni pasaj tamamlanmakta; manav ve bakkaldan sonra dayanıklı tüketim malları ile ayakkabı mağazası işlevini aynı anda yürüten bir mağaza yer almakta ve tekrar bir pasaja gelinmektedir. Bu pasajın içinde dayanıklı tüketim malları

satan bir mağazadan başlayarak nalbur, sobacı, kırtasiye, lokanta, kahvehane, manifatura, bakkal yer almaktadır. Pasajın bitiminden sonra kumaşçı, konfeksiyon, bakkal, tuhafiye, züccaciye bulunmakta, bu işyerlerinden sonra Medrese Camii gelmektedir. Camiden hemen sonra konfeksiyon, manav, yüncü ve iplikçi, terzi, konfeksiyon, kaset-bant satıcısı yer almakta, bu noktada yine bir girinti bulunmakta ve bu girintide alüminyum mutfak eşyaları satan bir dükkan ve bir restoran yer almaktadır. Söz konusu girinti geçildikten sonra bir gıda maddeleri satıcısından sonra bir pasaja daha gelinmektedir. Bu pasajda da bir ayakkabı mağazası ile bir kahvehane ile karşısında bir içkili lokanta, bir depo ve konfeksiyon mağazası bulunmaktadır. Bu mağazadan sonra işyerleri sırasıyla kumaşçı, iplikçi (yüncü), tuhafiye, gıda maddeleri satan bir dükkan ve ayakkabıcı, yol, cami, nalbur, kumaşçı, toptan gıda satıcısı, ayakkabıcı, nalbur, bakkal, bakkal, marangoz, terzi, tuhafiye, bakkal, manav, gıda maddeleri satıcısı, ayakkabı tamircisi, iki adet gıda maddeleri satıcısı, iki adet boş depo şeklinde sıralanmaktadır. Bu noktadan sonra Haburman sokak adı ile devam eden caddenin takip ettiğimiz yakasında bakkal, demirci, çimeto-kireç satıcısı ve biraz aradan sonra zahireci ve tüpgaz bayii bulunmaktadır. Yolun karşı kıyısında tam köşede bir kahvehane ve arkasında Camii Kebir olarak da anılan Ulucami bulunmakta, biraz ileride ise bir bakkal dükkanı bulunmaktadır. Çarşı caddesinin bitim noktasını oluşturan bu kesim zahirecilerin çokluğundan da anlaşılacağı üzere halk arasında buğday pazarı olarak anılmaktadır.

Siverek Caddesi

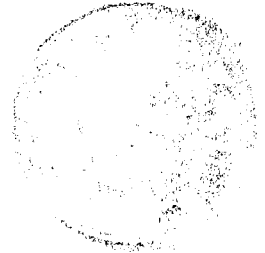
Diyarbakır caddesi ve Çarşı caddesinden sonra Çermik'in üçüncü büyük ve önemli caddesi Siverek caddesidir. Siverek ile olan ulaşım ile ilgisine izafeten bu ismi almış olan cadde üzerinde yer alan işyerlerini sıralayacak olursak, caddenin doğu yakasında Diyarbakır caddesi ile bitişme noktasından itibaren güneye doğru eczane, tuhafiye, bakkal, tuhafiye, büfe, bakkal,

ayakkabıcı ve manav şeklinde bir sıralanış gösterdikten sonra, Çarşı caddesinin güney kanadında örneklerine rasladığımız girintilerden biri yer almakta; bu girintide bir araya toplanarak gruplaşmış halde beş adet marangoz atölyesi bulunmaktadır. Güneye doğrud devam edildiğinde işyerleri yanyana dört adet bakkal, fırın, ayakkabıcı, tuhafiye, bakkal, video bant kulübü, toptan bakkaliye, manav, sobacı, alüminyum mutfak eşyası satıcısı, konfeksiyon, ayakkabıcı ve biraz boşluktan sonra çimento-kireç satıcısı, zahireci ve kahvehane şeklinde sıralanış göstermektedir.

Yine Çarşı caddesi ile kesişme noktasından itibaren güneye doğru Siverek caddesinin batı kanadında yer alan işyerlerini ele alırsak; köşedeki tuz imalathanesinden aşağıya doğru, kahvehane, konfeksiyon, deri koşum malzemeleri satıcısı, semer imalatçısı, bakkal, gıda maddeleri satıcısı, bakkal, berber, marangoz, çimento-kireç satıcısı, semerci, bakkal, yemci ve beş adet yanyana marangoz atölyesi halinde sıralanmaktadır.

Dikkat edilecek olursa Siverek caddesindeki işyerlerinin bilhassa günlük ve bilhassa periyodik ihtiyaçların giderilmesiyle ilgili işyerleri oluşunun yanısıra çok sayıda da küçük sanayi ile ilgili işyeri mevcuttur.

Sonuç olarak, kısaca ifade etmek gerekirse Çermik'in merkezi iş sahası üç caddede, yani Diyarbakır caddesi, Çarşı caddesi ve Siverek caddesinde yoğunlaşmakta özellikle bu üç cadde etrafında sık ikametgah alanları görülmekte; bu caddelerden uzaklaşıldıkça ikametgah alanlarında bir yoğunluk azalması göze çarpmaktadır.(Harita 15)

SONUÇ

Coğrafi bölge sınırları bakımından Doğu Anadolu coğrafi bölgesinin sınırları içinde kalan, fakat etki alanı ve ekonomik fonksiyonlar bakımından ilişkilerini daha çok Güneydoğu Anadolu bölgesi ile başta Diyarbakır ve Siverek'le sürdüren Çermik, sonuç itibariyle, merkezi yer hüviyeti taşıyan ve Diyarbakır ile Siverek'in etki alanı içine girmekle birlikte, şifalı sulara sahip kaplıcası sayesinde çok daha geniş bir sahayı, bölgeler üstü fonksiyonu ile etkileyen küçük bir şehirdir.

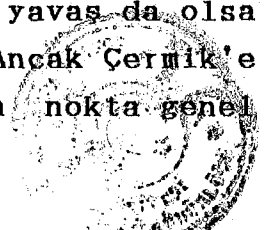
Mevzii coğrafya bakımından ele almaya çalıştığımız Çermik, Güneydoğu Anadolu bindirme kuşağının hemen güneyinde yer almakta olup, yüzey şekillerinin oluşumunda jeolojik yapı ve tektonik çok etkili olmuştur. Güneydeki Arap bloku ile kuzeydeki Anadolu blokunun karşılaşma sahasına tekabül eden Çermik civarı tektonik bakımdan oldukça faal bir bölgede yer almakta olup, yöredeki birimler Üst Kretase, Eosen, Miosen, Pliosen yaştadır ve araştırma sahasında bunlar Koçalı karmaşığı, Karadut Karmaşığı, Gercüş Formasyonu, Fırat Formasyonu, Midyat Grubu, Lice Formasyonu ve Şelmo Formasyonu ile temsil edilirler. Araştırma sahasının topoğrafik ve morfolojik özellikleri incelendiğinde beş farklı birim ayırdedilmekte olup, bunlar; Çermik'in kuzeyindeki dağlık alan, platolar, tepelik ve az eğimli düzlük alanlar, vadiler ve birikinti konileridir.

Araştırma sahası, bulunduğu yer itibariyle karasal iklim tipinin görüldüğü sahanın sınırları içinde kalmakta olup yıllık ortalama yağış miktarı 800 mm dir. Akarsu şebekesini de esas itibariyle araştırma alanının dışında Fırat nehrine karışan Çermik çayı ve kolları oluşturmaktadır. Toprak tipleri bakımından ise kahve rengi orman toprakları en geniş alanı kaplayan toprak tipidir. Yayılım alanı itibariyle ikinci sırayı kırmızı kahve rengi topraklar almakta; araştırma alanının güneyinde ise bazaltik topraklara raslanmaktadır. Doğal bitki örtüsü bakımından da Çermik ve çevresinde iki tür doğal bitki örtüsü görülmektedir. Bunlardan birincisi, antropojen

etkilere bağılı olarak sayıları azalmış ve seyrekleşmiş ağaç toplulukları, diğeri ise otsu topluluklardır. Otsu topluluklar olarak sözü geçen step formasyonlarının içinde en yaygın olan türler Allium ve Stipa türleri olup, ağaç formasyonları içinde meşe türleri(Quercus ilex, Quercus infectoria vb), ardıç (Juniperus) ve menengiçler (Pistacia) dikkati çeker.

Çermik, şehirselleşme fonksiyonlarının, mal ve hizmetlerin toplandığı bir merkez olmasının yanısıra, aynı zamanda gelişmeye elverişli özelliklere sahip bir yerleşmedir. İdari fonksiyonu ile ekonomik fonksiyonunun yanında hem sosyal hem de ekonomik bakımdan fonksiyonel özellik taşıyan kaplıcasının varlığı sayesinde yakın ve uzak çevresinden mevsimlik olarak nüfus çeken Çermik, tarım dışı fonksiyonların gün geçtikçe geliştiği bir merkez niteliği kazanmıştır. Yerleşme alanı itibariyle, kuzey ve batının eğimli tepelik alanlarla, güneyinin ise tarım arazisiyle sınırlanması nedeniyle Çermik, Diyarbakır caddesi boyunca doğuya doğru gelişme göstermektedir. Topoğrafik durumun yerleşmeye uygunluk gösterdiği doğu kesiminde karayolu boyunca sıralanan iş ve ticaret yerleri ile sanayi tesislerinin sayısının günden güne artması ve yeni ikamet alanlarının doğuya doğru yönelmesi bunu göstermektedir. İş ve ticaret faaliyetlerinin en yoğun olduğu ve merkezi iş sahasının en önemli bölümlerinden birini teşkil eden Çarşı caddesinde de son yıllarda alan bakımından yatay yönde bir gelişme ve genişlemeden çok, dikey yönde binaların kat adedinde gelişme ve artış gözlenmekte, tek katlı olan binalar iki üç katlı binalar haline getirilmektedir.

Faal nüfus değerleri itibariyle bir şehirselleşme yerleşme, küçük bir genel hizmet şehri olduğunu mümkün olduğunca ortaya koymaya çalıştığımız ve kuruluşundan bu güne kadar gelişip değişen Çermik'de, şehirleşmenin yanısıra şehirselleşme fonksiyonlarının, özellikle iş ve ticaret ile sanayi sektörlerinin gelişme olgusu yavaş da olsa gözle görülür biçimde hissedilmektedir. Ancak Çermik'e asıl hüviyetini ve karakterini kazandıran nokta genel

hizmet şehri olması değil, çok geniş bir sahayı etkileyen ekonomik ve sosyal fonksiyonu, bir başka deyişle balneolojiye dayanan turizm fonksiyonudur. İşte bu fonksiyonu sayesinde ki Çermik, her ne kadar faal nüfus değerleri bakımından bir genel hizmet şehri olsa da, ekonomik girdiler itibariyle aslında bir turizm şehri, şifalı sulara sahip sıcak kaplıcasıyla bir termalizm merkezidir. Altyapısının iyileştirilerek modernleştirilmesi, kaplıca tesislerinin genişletilmesi, otel ve pansiyonların günümüz ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirilmesiyle Çermik bu özelliğini daha uzaklara duyurabilecek ve daha da büyüyecektir.

Sözü edilen büyüme ve gelişmenin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için ise Çermik'in bazı temel sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu temel sorunları ve çözümlerine yönelik önerileri şu şekilde kısaca toparlamak mümkündür.

I. Çermik yerleşmesine ait ilk imar planı 1953 yılında yapılmış fakat gerçekçi bir yaklaşımla yapılmadığı için günün ihtiyaçlarına cevap verememesinden dolayı 1975 yılında yenisi yapılmıştır. Ancak bu imar planı da yanlış ve gelişigüzel uygulanmak istenmesinden dolayı yararlı olamamıştır. Çermik belediyesi, imar planının yenilenmesi için İller bankasına başvurmuş olmakla birlikte bu konuda henüz bir gelişme yoktur. Mevcut imar planlarının sadece kağıt üzerinde kalmasından dolayı son derece plansız ve gelişigüzel bir yapılaşma görülmekte ve bir karışıklık yaşanmaktadır. Bu duruma bir an önce çözüm getirilmesi bu turizm beldesinin zaruri ihtiyacıdır.

II. 1985 yılında ihale edilmiş olan ilçenin içme suyu ihtiyacı şu anda tam olarak karşılanamamış olup, içme ve kullanma suyu probleminin giderilmesi gerekmektedir.

III. Şehrin kanalizasyon sistemi, yerleşmenin gelişme ve genişleme düzeyinin çok gerisinde kalmış olup, bu tür altyapı sorunlarına gerçekçi çözümler getirilmesi gerekmektedir.

IV. Yerleşme merkezinde yeşil alan ve park hiç bulunmamaktadır. Çevre düzenlemesi yapılarak, hiç değilse yeni gelişme alanlarında yeşil alan ve parklar için yer ayrılması gerekmektedir.

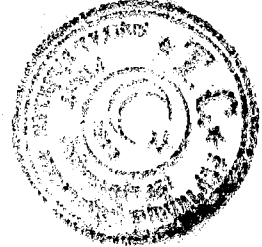
V. Yine aynı şekilde yerleşme merkezinde hiçbir spor tesisi ve spor alanı yoktur. Bunların derhal inşa edilmesi gelişmeyi ve özellikle genç nüfusu olumlu yönde etkileyecektir.

VI. İskan sahaları dahilindeki eski eserlerin ve tarihi eser niteliği taşıyan yapıların onarılması ve restore edilerek korunmaya alınması gerekmektedir.

VII. Küçük sanayi teşvik edilmeli ve teşebbüs sahipleri kredilerle desteklenerek bu alanda gelişme sağlanmalıdır.

VIII. Dağlık alanda yer alan birçok köyün merkezle bağlantısını sağlayan köy yolları bakımdan geçirilerek asfaltlanmalıdır. Böylece söz konusu kırsal yerleşmeler merkezle daha sıkı ilişkilere girebilecek, sosyal ve ekonomik hayatta bir canlılık meydana gelecek ve tarımsal üretimde ve hayvansal üretimde ve bunların pazara arzında artışlar meydana gelecek ve asıl önemlisi, dışa kapalı olan ekonomik yapı değişecektir.

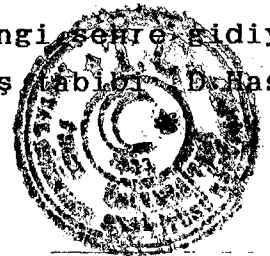
Sonuç olarak, yukarıda ele alınan önerilerden daha önemlisi, Çermik'in hayat damarı olan kaplıcanın ve kaplıca çevresinin daha modern bir şekilde düzenlenmesi ve ihtiyaca cevap verecek modern tesislerin yapılması gelişmeyi teşvik edecek ve daha da hızlandıracaktır.

ANKET : 1

BU SORU CETVELİ ŞEHİR-ÇEVRE İLİŞKİLERİ VE MERKEZİ YERİN TAYİNİNİN ARAŞTIRILMASI İÇİNDİR.

1. Bu soru cetvelini dolduran şahsın adı ve soyadı, mesleği?
2. Kazanınızın ismi nedir?
3. Kazanınızın-kasabanızın nüfusu ne kadardır?
4. A. Kazanınızda-Kasabanızda ekonomik yönden değeri olan pazarlar kuruluyor mu? (Haftalık pazar, hayvan pazarı vs)
B. Eğer kurulmuyorsa pazar için nereye gidiliyor?
5. A. Kazanınızda-Kasabanızda tarımsal üretimlerin toplandığı kooperatifler var mıdır?
B. Şayet yok ise Kazanınız-Kasabanız dışındaki kooperatiflerle işbirliği yapıyor musunuz?
6. Bölgenizin en önemli üretimi nedir ve satılmak üzere nereye götürülür?
A: _____ nereye?
B: _____ nereye?
C: _____ nereye?
D: _____ nereye?
7. Kasaba ve şehrinizde motor ve oto tamirhaneleri var mı?
Şayet yok ise tamir için nereye gidiyorsunuz?
8. Aşağıda yazılı alışverişler için nereye gidilir?
A. Mutfak eşyası ve bunun gibiler
B. Elbise, kumaş, manto, palto, vesaire
C. Mobilya, halı, mutfak gazı
D. Traktörler
9. Kazanınızda-Kasabanızda kaç tane DOKTOR vardır?
A. pratisyen doktor
B. Diş tabibi
C. Mütehassıs doktor
D. Veteriner doktor
10. Şayet yukarıdakiler yoksa, doktor için hangi şehre gidiyorsunuz?
11. Aşağıda yazılı ihtiyaçlar için hangi şehre gidiyorsunuz?
A. Eczane B. pratisyen doktor C. Diş tabibi D. Hastane
E. Tıbbi gözlük ihtiyacı için?

12. Kazanınızda-Kasabanızda muntazam kültür toplantıları yapılıyor mu?
A.Konferans B.Konser C.Tiyatro
- 13.Böyle toplantılar yapılmıyorsa, ihtiyaç için nereye, hangi şehre gidiliyor?
14. Kazanınızda-Kasabanızda sinema var mıdır?
15. Yoksa sinema için nereye, hangi şehre gidiyorsunuz?
16. Kasabanızda nerede en yakın aşağıdaki okullar vardır?
A.İlkokul B.Ortaokul C.Lise D.Meslek okulu
17. Kasabanızda bölgede neşredilen günlük gazetelerden hangisi en çok okunur?
18. Kasabanız haricinde, kasabanıza en yakın postane nerededir?
19. Yakın bölgenizde kasabanızdan en sık trafik akımı nerededir?
20. Kasabanızda-Kazanınızda hangi banka ve para biriktirme müesseseleri ve kasaları vardır?
21. Kasabanızda elbise, fotoğraf makinası, elektrik aletleri, kitabevi, mobilya mağazaları var mıdır? Yok ise ihtiyaç için hangi şehre gidilir?
22. Kazanınızın-Kasabanızın öğrencileri aşağıdaki okullar için nereye gidiyorlar?
A.Ortaokul B.Lise C.Ziraat okulu D.İmam Hatip okulu E.Meslek okulları için?
23. Kasabanızın-Kazanınızın halkı hastalık halinde hangi şehir hastanelerini ziyaret ederler?
A.Özel klinik için nereye gidilir?
B.Kasaba haricinde hangi hastanelere gidilir?
24. Kasabanızda (Kazanınızda) Kasaba ve Kaza ile ilgili neşriyat var mıdır? Varsa isimleri ve yazarları, yayın tarihi nedir?

(Anketi Hazırlayan: Prof.Dr.H.Hilmi KARABORAN)

EKLER

Fotoğraflar (1 den 31 e kadar.)

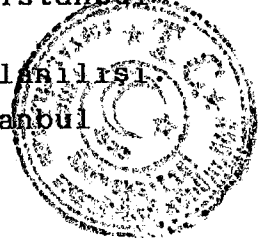
Haritalar:

1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası
2. Çermik İdari Bölünüş Haritası
3. Çermik ve Köylerinin Dağılışı
4. Topoğrafya Haritası
5. Jeoloji Haritası
6. Morfografya Haritası
7. Eğim Haritası
8. Toprak Haritası
9. Araziden Yararlanma Haritası
10. Çermik'de Mahalle Nüfusları
11. Çermik'de Nüfus Yoğunluğu
12. Çermik'de Nüfus Dağılışı
13. Kır Nüfusunun Dağılışı
14. Şehir İçi Farklı Kullanış Alanları
15. Çermik'de Fonksiyon Alanlarının Dağılışı
16. Etki Alanları Haritası
17. Göç Haritası

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- Akçura, T. (1971); "Türkiye'de Şehirleşme ve Bazı Şehir Örnekleri" Türkiye, Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar. İst. Üniv. Ed. Fak. Coğ. Enst. Yay. s:187-225 İstanbul
- Altınlı, E. (1966); "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi" M.T.A. Enst. Derg. No:66 s:35-74 Ankara
- Ardos, M. (1979); Türkiye Jeomorfolojisinde Neotektonik. İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:113 İstanbul
- Atalay, İ. (1989); "Türkiye'de Kır Yerleşmelerinin Arazi Degrasyonu Üzerindeki Etkileri" Coğr. Araş. Derg. Cilt:1, Sayı:1, s:91-101 Ankara
- Beysanoğlu, Ş. (1962); Diyarbakır Coğrafyası. Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neş. No:10 İstanbul
- Beysanoğlu, Ş. (1963); Bütün Cepheleriyle Diyarbakır. Diyarbakır Tic. ve San. Odası Yay. No:3 İstanbul
- Cuinet, V. (1892); La Turquie d'Asie. s:490-493 Paris
- Çakıroğlu, E. (1941); "Mersin Şehir Coğrafyası" DTCF Yıllık Çalışmalar Derg. I, s:481-498 Ankara
- Darkot, B. (1967); "Şehir Ayırımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriterleri" İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Sayı:16, s:3-8 İstanbul
- Denker-Tolun, B. (1970); Balıkesir Ovasında Beşeri ve İktisadi Faaliyetler. İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:59 İstanbul
- Denker-Tolun, B. (1970); "Silivri'de Gelişen Şehirseller Fonksiyonlar Hakkında", İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Sayı:17 İstanbul
- Denker-Tolun, B. (1973); "Tekirdağ Şehir Nüfusu", İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Sayı:18-19, s:151-156 İstanbul
- Denker-Tolun, B. (1976); Şehir İçi Arazi Kullanılması. İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No:83 İstanbul

- Denker-Tolun,B.(1977);"Edirne Şehrinin Kullanılış Alanları"
İst.Üniv.Coğ.Enst.Derg.Sayı:20-21 s:79-117
İstanbul
- Denker-Tolun,B.(1977); Yerleşme Coğrafyası (Kır Yerleşme-
leri)İst.Üniv.Coğ.Enst.Yay.No:93 İstanbul
- Denker-Tolun,B.(1984);"Trakya Şehirlerinin Yapısı ve İş-
levleri",Ege Coğr.Derg.Sayı:2 izmir
- Elgin,İ.A.(1965); Diyarbakır Havzası Hidrojeolojik Etüd Ra-
poru.(Yayınlanmamış),D.S.İ. X.Bölge Md.Yeraltı
Suları Şefliği, Diyarbakır
- Elibüyük,M.(1986);"Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri",Anadolu
Üniv.Açık Öğr.Fak.Yay.No:63 s:47-63 Ankara
- Emiroğlu,M.(1970); Akçakoca'da Nüfus,Yerleşme ve Ekonomik
Faaliyetler. Ank.Üniv.DTCF Yay.No:192 Ankara
- Emiroğlu,M.(1975);"Türkiye Coğrafi Bölgelerine Göre Şehirli
Nüfus ve Şehir Yerleşmeleri"Ank.Üniv. DTCF Coğ.
Araş.Derg.Sayı:7 Ankara
- Eriñç,S.(1953); Doğu Anadolu Coğrafyası.İst.Üniv.Coğ.Enst.
Yay.No:15 İstanbul
- Eriñç,S.(1958);"Bölge Sınırlandırmasının Esasları",Ank.Ü-
niv.SBF İskan ve Şehircilik Enst.Yay.No:4 s:69-
94 Ankara
- Eriñç,S.(1959);"Bölge Planı Nasıl Yapılır?"İst.Üniv.Coğ.
Enst.Derg.Cilt:5,Sayı:10 İstanbul
- Eroğlu,A.(1984); Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Diyarbakır.
Diyarbakır Tic.ve Sanayi Odası Yay. Diyarbakır
- Evliya Çelebi,(1970); Seyahatname.(Çev.Zuhuri Danışman)
Cilt:VI,s:117-119 Ankara
- Gottmann,J.(1976); Şehirselleşmenin Gelişmesi.(Çev.N.
Özgüç)İst.Üniv.Coğ.Enst.Yay.No:80 İstanbul
- Göney,S.(1977);Şehir Coğrafyası.İst.Üniv.Ed.Fak.Yay.No:
2274, İstanbul

- Güriz,A.(1971);"Kır Yerleşmelerinde Mülkiyet" Türkiye,Coğ-
rafi ve Sosyal Araştırmalar,s:87-113 İstanbul
- İnceöz,M.(1989); Çermik-Çüngüş Bölgesinin Jeolojisi.
Fırat Üniv.Jeoloji Müh.Fak.Yüksek Lisans Tezi.
(Yayınlanmamış) Elazığ
- Kalelioğlu,E.(1970);"Gaziantep Yöresinde Yerleşme,Mesken-
ler, Nüfus ve Ekonomik Faaliyetler" DTCF Derg.
XXVIII,3/4 s:39-98 Ankara
- Kalelioğlu,E.(1980); Van Şehir Coğrafyası.(Basılmamış Doç.
Tezi) Ankara
- Kalelioğlu,E.(1989);"Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal
Yapısı." Coğrafya Araş.Derg.C:I,Sayı:1,s:159-166
Ankara
- Karaboran,H.H.(1982); Hatay-Maraş Çöküntü Hendeğinde İki
Yeni Yerleşme Merkezi:İslahiye ve Hassa'nın
Kuruluş ve Gelişmesi(Doçentlik Tezi) Elazığ
- Karaboran,H.H.(1983);"Bölge Planlaması Açısından Şehir Ta-
birinin Türkiye'de Gösterdiği Değişiklikler."
Türk Kültürünü Araş.Enst. Türk Kültürü Derg.Sayı
237-XXI, s:48-54 Ankara
- Karaboran,H.H.(1987);"İslahiye ve Hassa'da Şehirsal Fonk-
siyonlar Açısından Nüfusun Gelişmesi-Dağılışı ve
Şehirleşme Hareketleri"Fırat Üniv.Derg.I,s:95-
129 Elazığ
- Karaboran,H.H.(1988);"Dünyada ve Türkiye'de Gecekondur Soru-
nu.Gecekondular-Slamlar ve Bidonevler"Ank.Üniv.
DTCF Coğr.Araş.Derg.Sayı:11,No:11,s:111-130
Ankara
- Karaboran,H.H.(1989);"Şehir Coğrafyası ve Şehirsal Fonksi-
yonlar."Fırat Üniv.Derg.C:3,Sayı:1,s:85 Elazığ
- Karaboran,H.H.(1989);"Elazığ'da Endüstrileşme Faaliyetleri"
Fırat Üniv.Derg.C:3,Sayı:2,s:141-193 Elazığ
- Karabulut,Y.(1986);"Türkiye'de Nüfus ve Yerleşme"
Açıköğr.Fak.Yay.No:63,s:63-75 Ankara

- Ketin, İ. (1950); "Ergani-Eğil Bölgesinde Yapılan Jeolojik Araştırmaların Tektonik Neticeleri" İst. Üniv. Fen Fak. Mec. Sayı: 2 İstanbul
- Ketin, İ. (1955); "Diyarbakır Kuzeybatısında Çermik Bölgesinin Jeolojisi Hakkında" İst. Üniv. Fen Fak. Mec. XX, s: 3 İstanbul
- Kırzıoğlu, M. F. (1956); "Çermik Kasabası Üzerine Notlar" Kara Amid Derg. Sayı: 1, s: 266-281 İstanbul
- Özçağlar, A. (1989); "Zile-Turhal Yöresinin Morfografik Özellikleri" Coğr. Araştırmaları Cilt: 1, Sayı: 1 s: 185-195 Ankara
- Özçörekçi, H. (1944); "Anadolu'da Küçük Şehir Araştırmaları" DTCF Derg. III, Sayı: 1, s: 69-83 Ankara
- Özgüç, N. (1977); "Sayfiye Yerleşmeleri, Gelişme ve Başlıca Özellikleri" İst. Üniv. Coğ. Enst. Derg. Sayı: 22, s: 142-162 İstanbul
- Özgür, E. M. (1989); "Bağıvar Köyünde Ekonomik Faaliyetler" Coğrafya Araştırmaları Cilt: 1, Sayı: 1 s: 173-183 Ankara
- Ramsay, W. M. (1960); Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. (Çev. M. Pektaş) Milli Eğitim Yay. s: 347 İstanbul
- Selen, H. S. (1958); "Bölge Planlaması ve Coğrafya" II. İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları s: 19-22 Ankara
- Selen, H. S. (1958); Bölge Planlaması. Ank. Üniv. SBF Yay. No: 79 Ankara
- Sergün, Ü. (1975); Uluova. Beşeri Coğrafya Açısından Bir Araştırma. İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 82 İstanbul
- Serin, N. (1963); Türkiye'nin Sanayileşmesi. Ank. Üniv. SBF Yay. No: 167-149 Ankara
- Sözer, A. N. (1969); Diyarbakır Havzası. Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından Bir Bölge Araştırması. Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Der. Yay. No: 19 Ankara

- Tunçdilek,N.(1957);"İç Anadolu'daki Kır Yerleşmelerinin Ekonomik Yapısına Göre Sınıflandırılması."İst.Üniv. Coğ.Enst.Derg.Sayı:8,s:87-107,İstanbul
- Tunçdilek,N.(1967); Türkiye İskan Coğrafyası(Kır İskanı) İst.Üniv.Coğ.Enst.Yay.No:49,İstanbul
- Tunçdilek,N.(1986); Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi. İst.ÜN. Yay.No:3367,Deniz Bil. ve Coğr.Enst.Yay.No:4 İstanbul
- Tümertekin,E.(1963);"Türkiye'de Toprak Reformu Hakkında Düşünceler."İst.Üniv.Coğ.Enst.Derg.Sayı:13,s:62-82, İstanbul
- Tümertekin,E.(1966); Türkiye'de İç Göçler. İst.Üniv.Coğ.Ens. Yay.No:45 İstanbul
- Tümertekin,E.(1973); Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirseller Fonksiyonlar. İst.Üniv.Yay.No:1840,Coğ.Enst.Yay. No:83 İstanbul
- Tümertekin,E.(1973);"Yerleşme Planlaması.Şehir-Köy İlişkileri"İst.Üniv.Coğ.Enst.Derg.Sayı:18-19,s:71-85 İstanbul
- Tümertekin,E.(1984);Beşeri Coğrafyaya Giriş. Okan Yayınları İstanbul
- Türkunal,S.(1980);Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Jeolojisi Jeoloji Müh.Odası Yay.No:8 Ankara
- Yalçınlar,İ.(1967);"Türkiye'de Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller."İst.Üniv. Coğ Enst.Derg.Sayı:16,s:53-66 İstanbul
- Yücel,T.(1958);"Teke Yöresi Orta Bölümünün Mevzii Coğrafyası."Ank.Üniv.DTCF Derg.XVI.1-2,s:143-204Ankara
- Yücel,T.(1960);"Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler."(1.Makale)Türk Coğ.Derg.YılXVI,Sayı:20, s:23-35 Ankara
- Yücel,T.(1961);"Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler."(2.Makale)Türk Coğ.Derg.YılXVII, Sayı:20, s:38-42 Ankara

Yücel,T.(1961);"Uzun Süre Gelişmeyen Kasabalarımız."Coğrafya Haberleri.Yıl 2,Aralık1961,S:4,s:8, Ankara

Yücel,T.(1987); Türkiye Coğrafyası. Türk Kültürünü Araşt. Enst.Yay.No:68,Seri:VII,Sayı:A. 5 Ankara

FAYDALANILAN DİĞER KAYNAKLAR

- _____ (1990); Sayılarla Türkiye'89
T.C.Başbakanlık D.İst.Enst.Yayını Ankara
- _____ (1983); Türkiye'nin Nüfus Politikası. Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını. Ankara
- _____ (1989); Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri:1985
Diyarbakır.Başbakanlık Devlet İstatistik Enst.
Yay.No:1237 Ankara
- _____ (1927-1985);Genel Nüfus Sayımları.(1927 den 1985 e kadar.)Başbakanlık Devlet İst.Enst.Yay. Ankara
- _____ (1976); Diyarbakır iklimi.T.C.Devlet Meteoroloji İşleri Gen.Md.Yay.(Yayına hazırlayan:Güler Öztan)
Ankara
- _____ (1974); Ortalama ve Ekstrem Kıymetler Meteoroloji Bülteni. D.Meteoroloji İşleri Gen.Md.Yay. Ankara
- _____ (1984);Ortalama Ekstrem Sıcaklık ve Yağış Değerleri Bülteni.D.Meteoroloji İşleri Gen.Md.Yay. Ankara
- _____ (1982); Türkiye'de Turizm; Beldeler.Çermik.
Yıl:2,Sayı:27 İstanbul
- _____ (1968); 1967'de Diyarbakır'da Genel Durum ve (Zirai-Ticari-İktisadi) Gelişme İmkanları. Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası Yay.No:4 Diyarbakır
- _____ ; T.C.Devlet Salnamesi.(Diyarbakır Eyaleti Salnamesi.Def.6 1874-1875)
- _____ (1967); Diyarbakır İl Yıllığı 1967.
- _____ (1973); Diyarbakır İl Yıllığı 1973

- ; Çermik İlçe Ziraat Müdürlüğü, Zirai Ürünler Üretim Miktarı Raporları. (1967-1989 arası)
- ; Çermik İlçe Ziraat Müdürlüğü, Zirai Ekipman ve Hayvan Varlığı Raporları (1989)
- ; Çermik Ticaret ve Sanayi Odası, Mevcut İşyerleri Kayıtları. Çermik 1989
- ; Çermik Kaymakamlığı Planlama Koordinasyon Raporu ve Brifing Notları (1986-1988)

1/500.000 Ölçekli Türkiye Haritası "Diyarbakır" Paftası

1/200.000 Ölçekli Türkiye Haritası, Diyarbakır ve Ergani Paftaları.

1/100.000 Ölçekli Türkiye Haritası, Çermik Paftası

1/25.000 Ölçekli Topoğrafya Haritaları (Çermik ve Çevresi; L42-c2, L42-c3, L43-d1, L43-d4)

1/1.000 ve 1/2.000 Ölçekli Çermik Halihazır Haritaları.

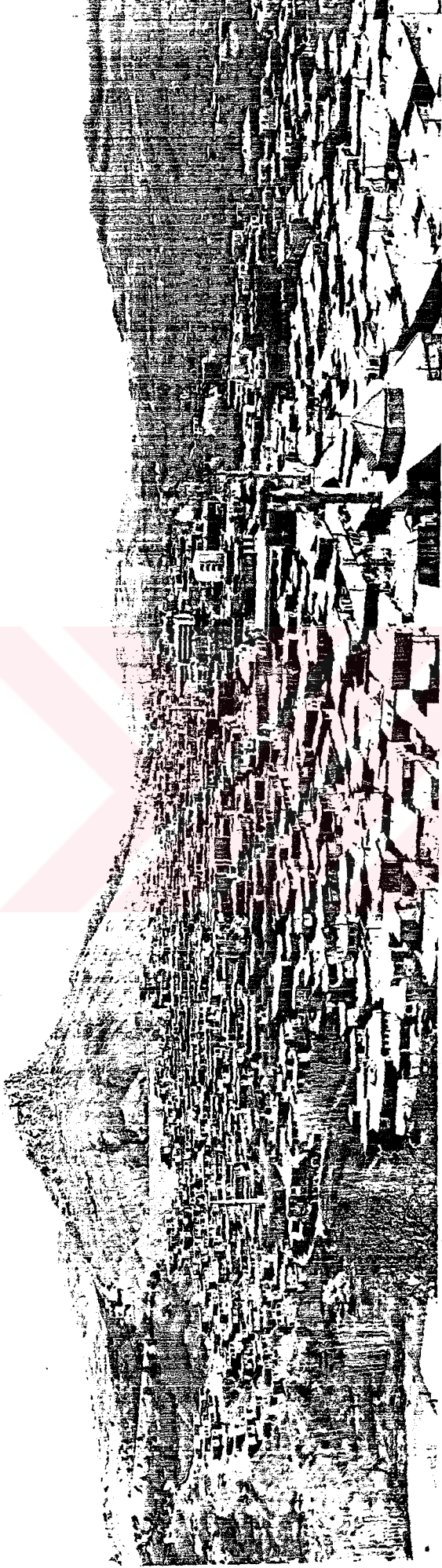
1/1.000 Ölçekli Çermik İmar Planı

1/500.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Diyarbakır Paftası.

1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası, Ergani ve Çermik Paftaları.

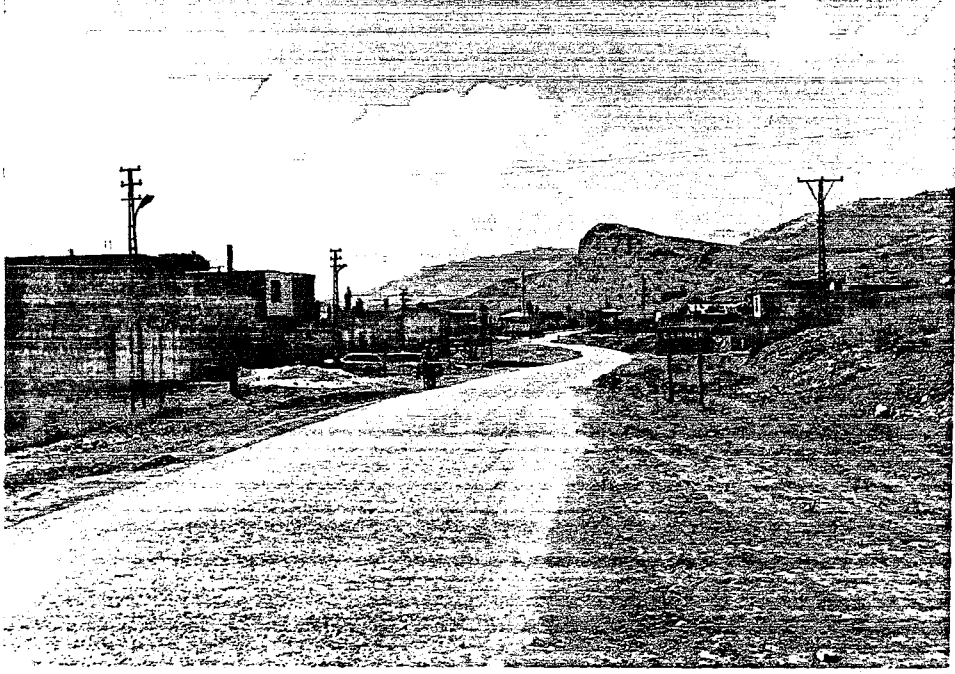
1/100.000 Ölçekli Türkiye Toprak Haritası, Çermik Paftası.

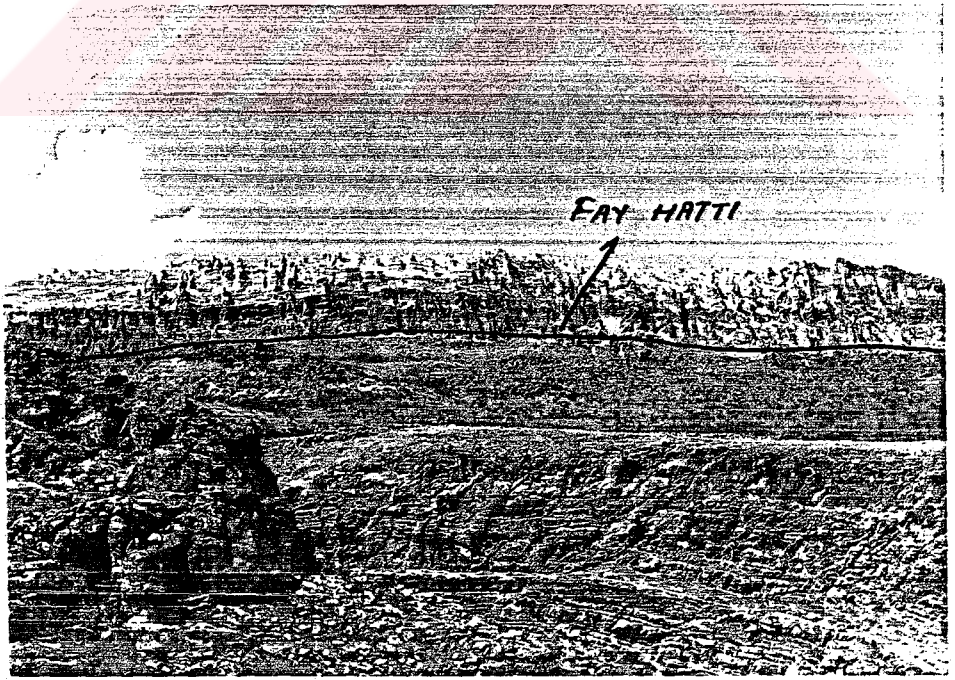

Resim 1: Kale tepesinden doğuya doğru Çermik'in genel görünüşü. Kuzeyden Heykel tepesi, batıdan Kale tepesi, güneyden ise özellikle tahıl ve bağ alanlarının yer aldığı yamaçlarla çevrilmiş bulunan Çermik, genel olarak tek katlı, düz damlı toprak evlerden müteşekkil olmakla birlikte, doğuya doğru, Diyarbakır caddesi boyunca gelişmekte olan bir yerleşme merkezidir.

Resim 2: Diyarbakır-Ergani karayolu boyunca batıya doğru alınan fotoğrafta Çermik girişindeki ilk konutlar görülmektedir. Gelişmenin bu yönde olması nedeniyle buradaki konutlar genelde modern iki katlı konutlar halindedir.

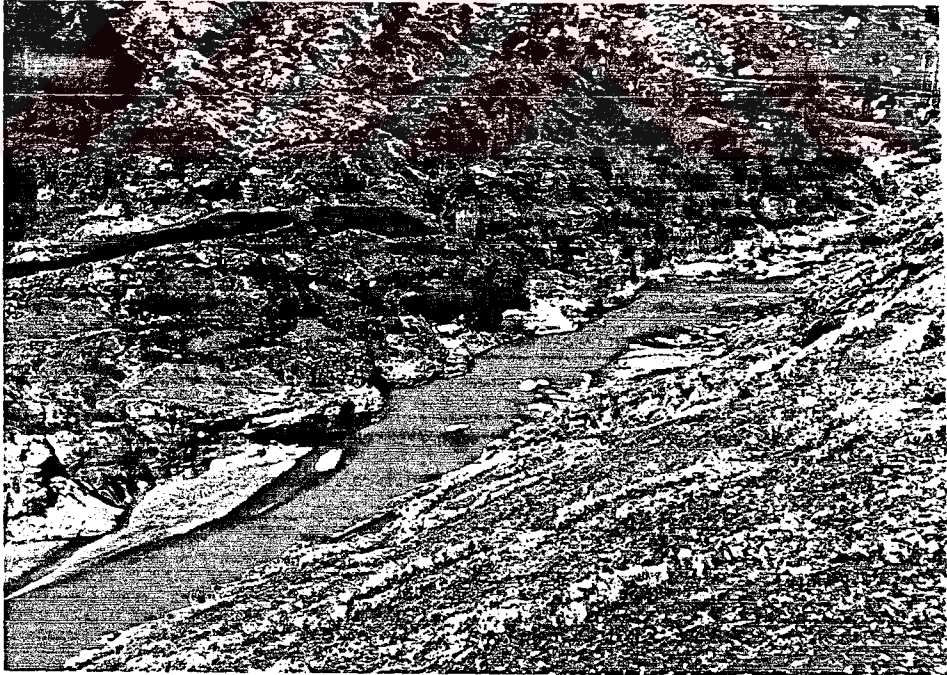

Resim 3: Çermik'in kuzeybatısındaki Gelincik dağı ve dağın güney yamaçlarında kalkerler üzerinde gelişmiş peri bacaları. Peri bacalarının yer aldığı kıvrım bir faydıklığıne tekabül etmektedir.(Sinekköy fayı)

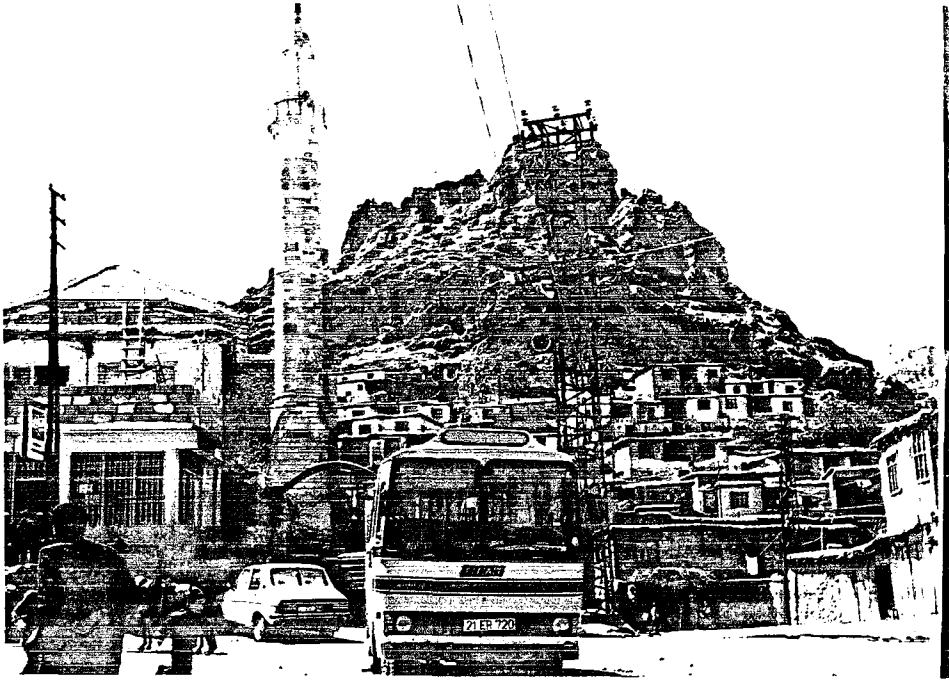

Resim 4: Çermik'i kuzeyden çeviren Heykel tepesi. Tipik bir kuesta durumundaki bu tepe aslında eksen bölgesi aşınmış Çermik antiklinalinin kuzey kanadını oluşturmaktadır.

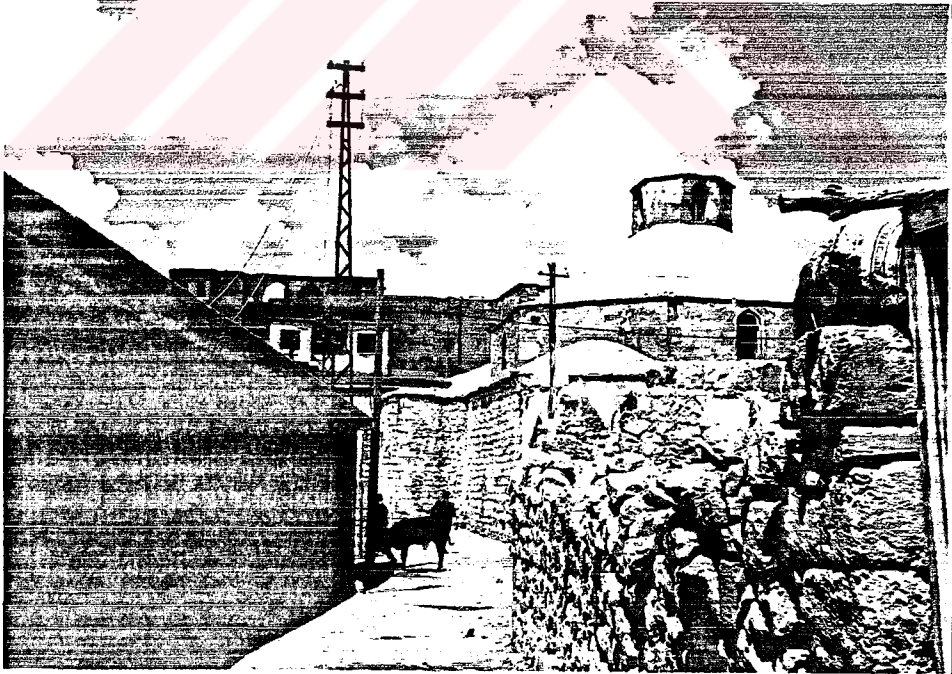

Resim 5: Çermik'in tarımsal hayatında önemli rol oynayan Çermik çayı ve "V" profilli, dik yamaçlı, tabanless vadisi. Vadi boyunca yamaç eğimleri çok yerde %20'nin üzerindedir.

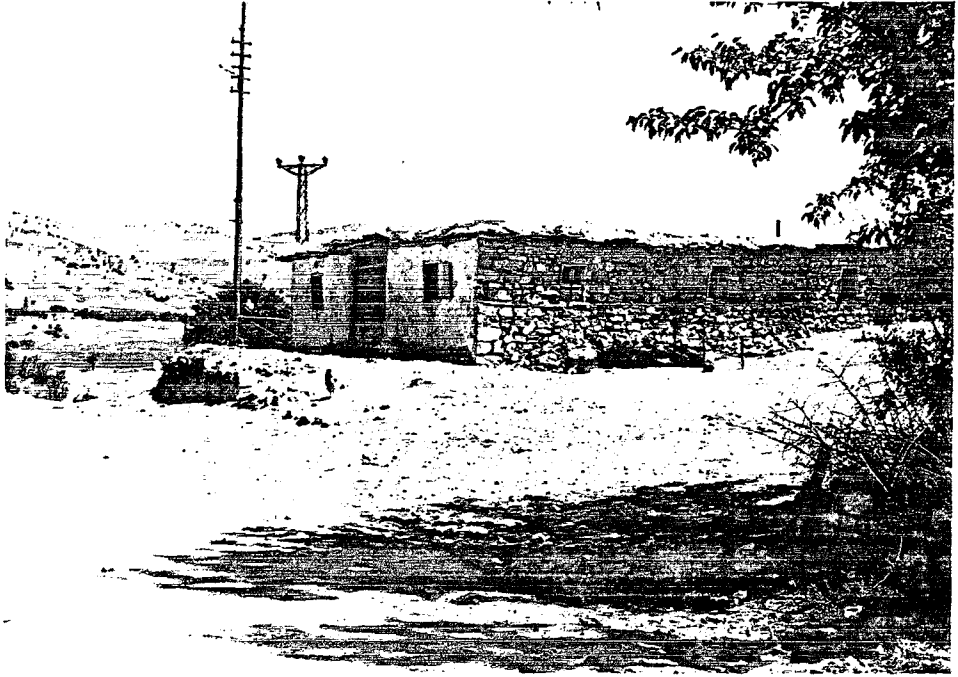

Resim 6: Çermik'in ilk kuruluş yeri olan Kale tepesi. M.S. 500 yıllarında inşa edilen Çermik Kalesinden bugün hiçbir iz yoktur. Batıya doğru çekilen fotoğrafta tepenin dik yamaçları boyunca sıralanmış konutlar görülmektedir.

Resim 7: Saray mahallesine adını veren "Beyler Sarayı"nın görünüşü. Çermik'in Osmanlılar tarafından fethinden sonra Çermik'i yöneten beylerin oturduğu bu saray tarihten beri boş ve terk edilmiş halde günümüzde yıkılmak üzeredir.

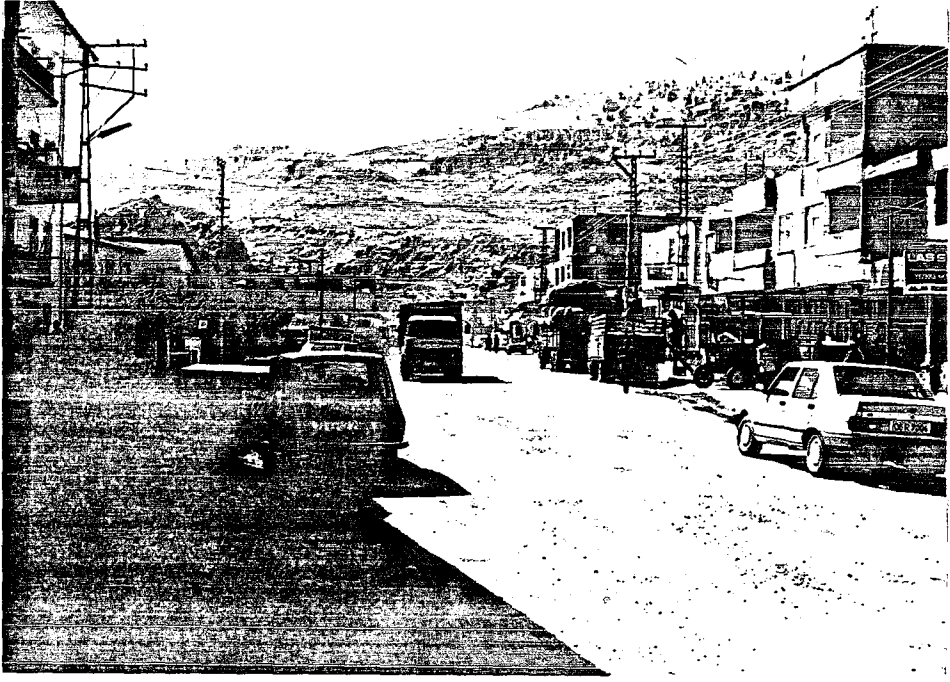

Resim 8: Çermik ve yakın çevresinde görülen tek katlı geleneksel konutlardan biri. Bu konutların yapımında taş ve toprak gibi doğal yapı malzemeleri kullanılmış olup, bu tür konutların tamamı düz toprak damlıdır.

Resim 9: Çermik'e bağlı Başarı bucağında eklentileriyle birlikte, bahçeli, tek katlı, taş ve toprakta yapılmış konutlar. Bu konutların Çermik yerleşmesindeki diğerden farkı hemen hepsinin taş duvarlarla çevrilmiş bahçe ve eklentilere sahip oluşlarıdır.

Resim 10: Bir çok resmi kurum ve kuruluşun yanısıra, çok sayıda iş ve ticaret yerinin yan yana sıralandığı Diyarbakır caddesi. Çermik'de yalnızca bu caddenin her iki yanında yer alan binalarda kat sayısı 3'ü bulmaktadır.

Resim 11: Çukur mahallesi ve bu mahallenin güneyinde yer alan ziraat sahalarının görünüşü. (Fotoğraf Çukur Mahalle Tepesinden güneydoğuya doğru alınmıştır.)

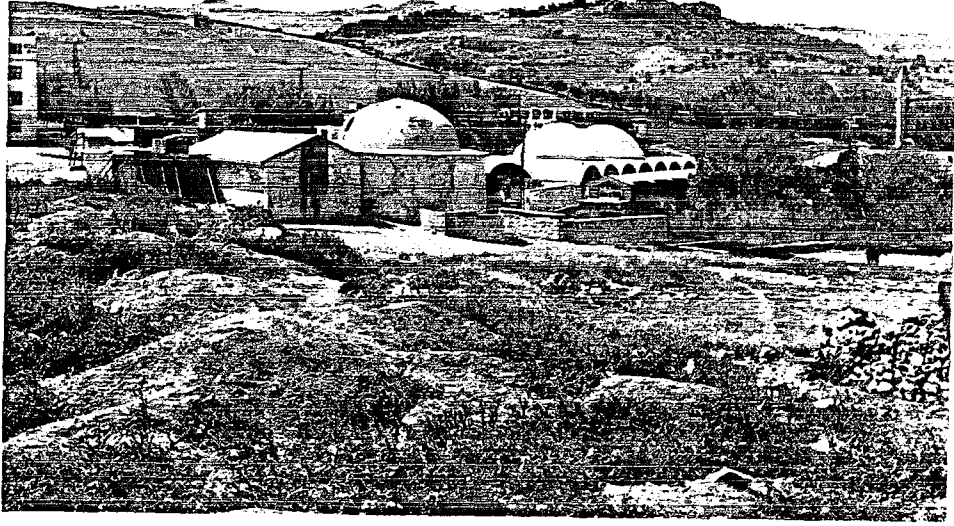

Resim 12: Diyarbakır caddesi ile Çarşı caddesinin kesişim noktasında yer alan Çermik belediye binası. Çermik'de belediye teşkilatı 1925 yılında kurulmuştur.

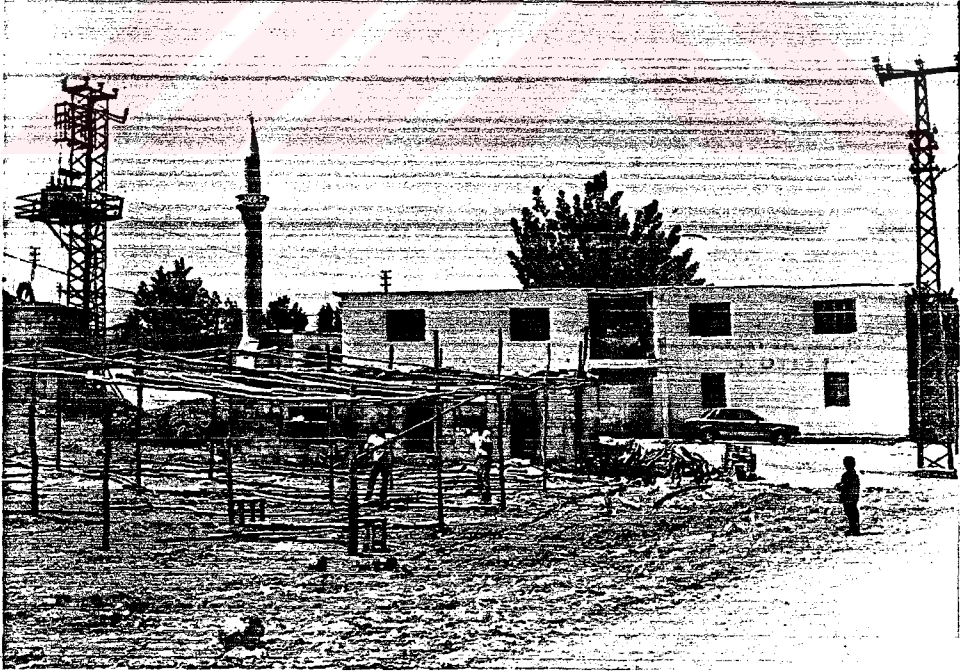

Resim 13: Bünyesinde adliye, ilçe ziraat müdürlüğü, tapu ve kadastro, nüfus müdürlüğü ve kaymakamlık gibi resmi kurumları barındıran Çermik Hükümet konağının görünüşü.

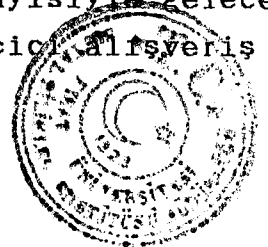

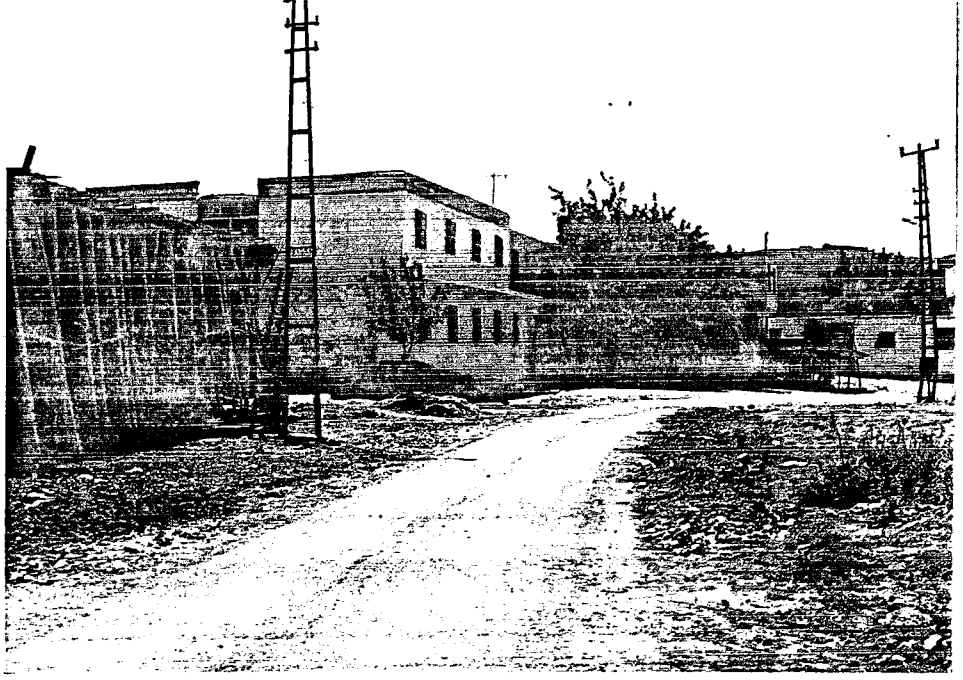

Resim 14: Yaprakbaşı mahallesindeki kaplıca tesislerinden bir görünüş. Çermik belediyesi tarafından işletilen kaplıca çok geniş bir alana hizmet vermektedir.

Resim 15: Kaplıcanın hemen yakınında bulunan otellerden biri. Ön planda ise sezon başı olması dolayısıyla gelecek müşterilere yönelik olarak inşa edilen geçici alıveriş yerindeki çalışmalar görülmektedir.

Resim 16: Çermik kaplıcasının çevresindeki otellerin hemen hepsi iki katlı binalar halinde olup, talebi karşılayamadıkları için ön planda görüldüğü gibi yeni otel inşaatları dikkati çekmektedir.

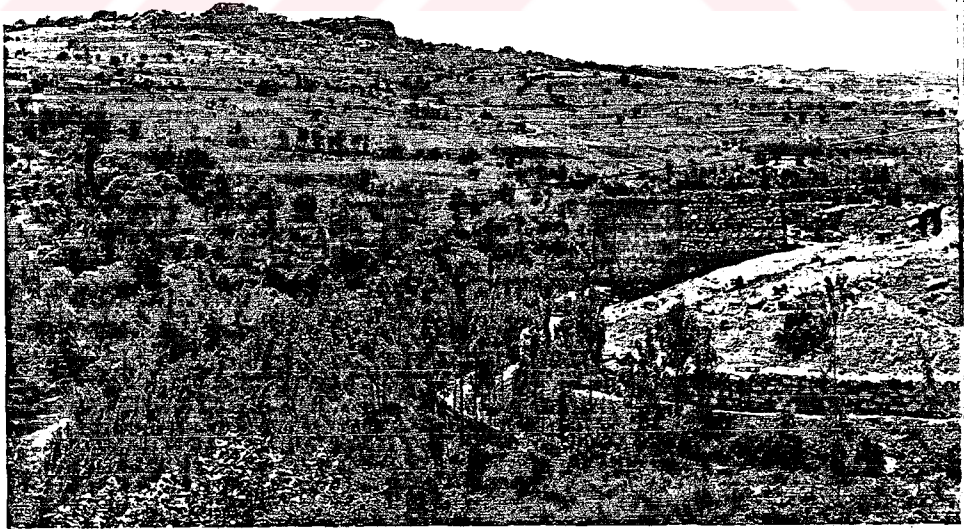

Resim 17: Kaplıcadan batıya doğru Çermik'e doğru giden yol boyunca sıralanan pansiyonlar. Bunlar öncelikle ikametgah olarak kullanıldıkları halde kaplıca çevrelerinden dahi nüfus çekmesinin sonucunda hatırlanmışlardır.

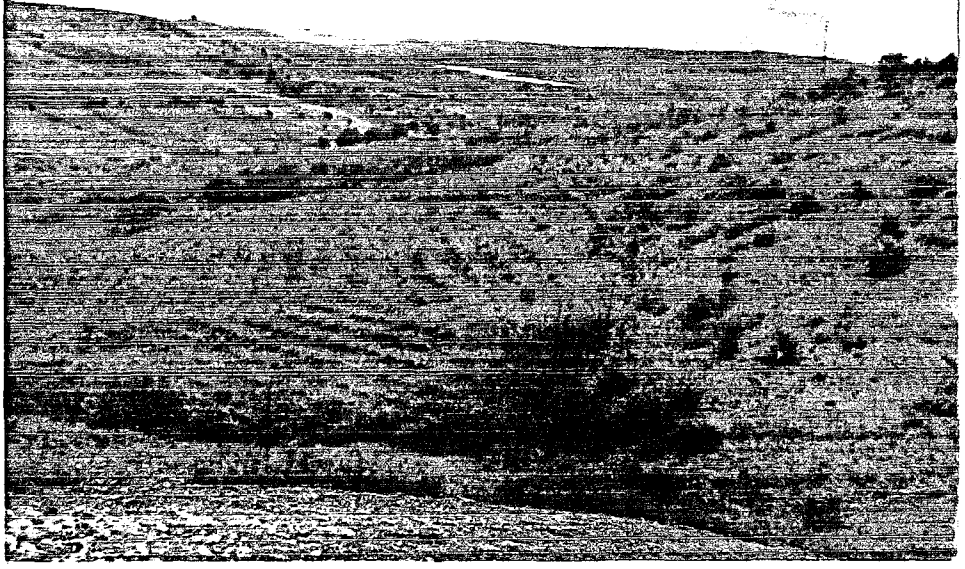

Resim 18: Çermik çayı üzerinde bulunan tarihi 'Haburman köprüsü'. Üzerindeki kitabeye göre 1179 yılında yapılmış olan köprü Artukoğulları'nın eseridir. Çermik çayı kenarında ise sulanabilen tarım alanları görülmektedir.

Resim 19: Çermik'in yakın çevresindeki tarım alanlarından bir görünüş. Ön planda ise henüz inşa edilmekte olan bir konut, duvarları örülürken görülmektedir.

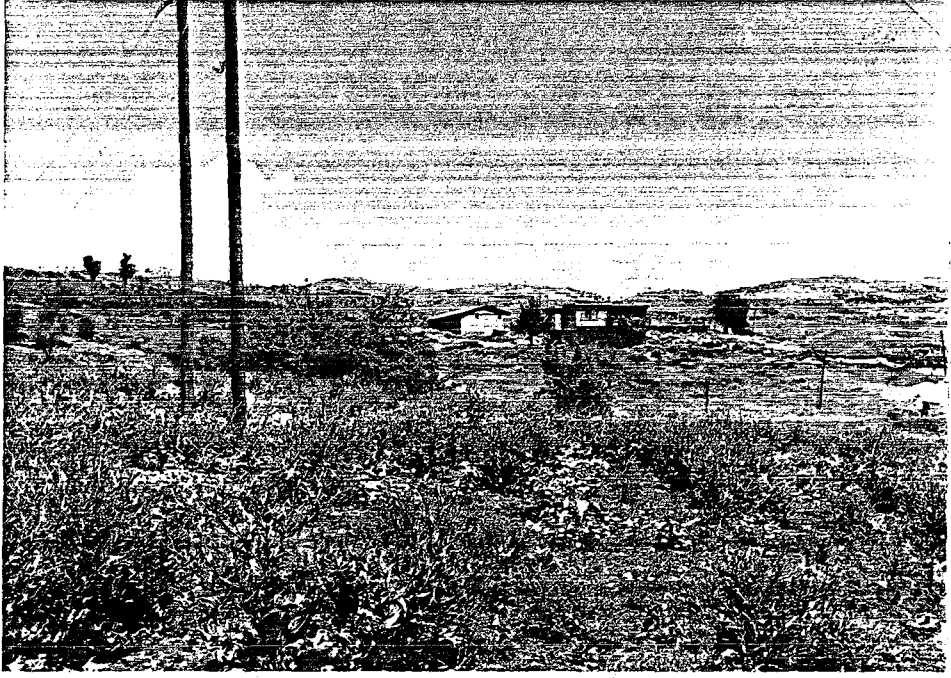

Resim 20: Başarı bucağı yakınlarında az eğimli tepelik alanların yamaçları boyunca uzanan üzüm bağları. Çermik ve çevresinde üzüm yetiştiriciliği, önemli geçim kaynaklarından biridir.

Resim 21: Kaplıcadan batıya doğru alınan fotoğrafta, yolun kıyısında turfanda sebze üretiminin yapıldığı bir sera görülüyor. Çermik çevresindeki tek sera örneğini oluşturması bakımından bu sera önemli bir atılımın ilk örneğidir.

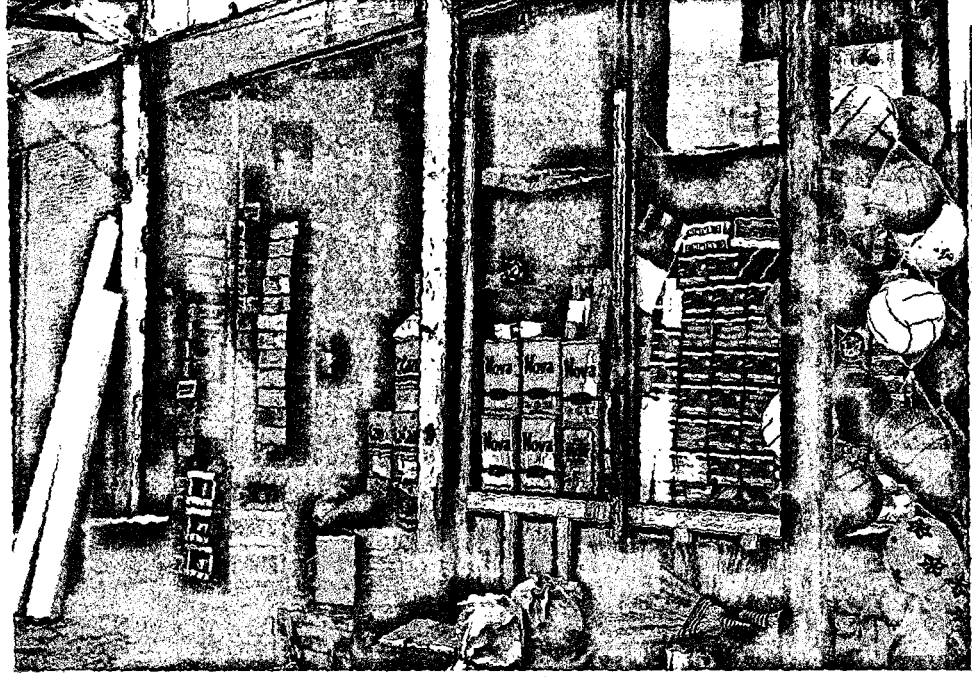

Resim 22: Çermik yakınlarında küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşan bir ailenin konutu ve konutun hemen yanı başında inşa edilmiş olan ahır görülmektedir.

Resim 23: Çarşı caddesinde bir alışveriş yeri. Çermik'de günlük ihtiyaçlardan periyodik ihtiyaçlara kadar görülen çok sayıda ve değişik türde mal satan çok sayıda alışveriş yeri mevcuttur.

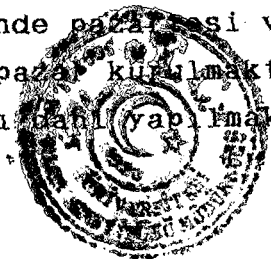

Resim 24: Çarşı caddesi üzerinde yer alan toptan gıda ve temizlik maddeleri satan bir işyeri. Bu dükkanlardan daha çok çevre köylerden gelen kişiler alışveriş yapmaktadır.

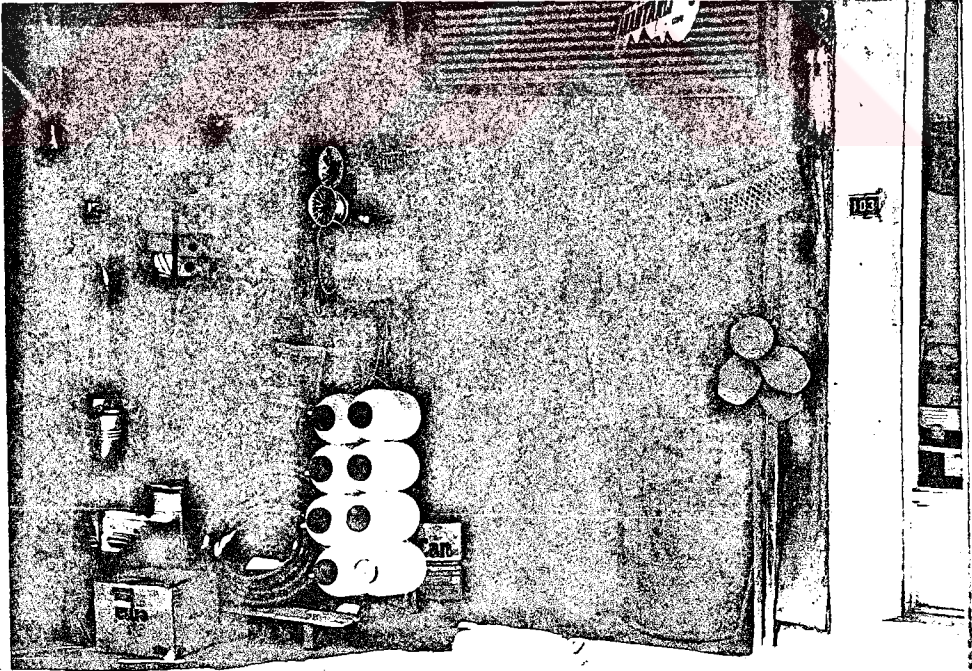

Resim 25: Aynı zamanda haftalık pazar yeri görevini de üstlenen sebze-meyve hali. Hal binası dahilinde pazarı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki gün pazarı kurulmakta sebze ve meyve dışında hayvan satışı yapılmaktadır.

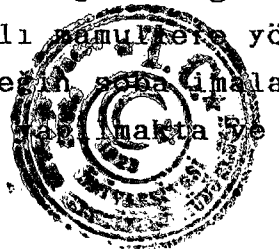

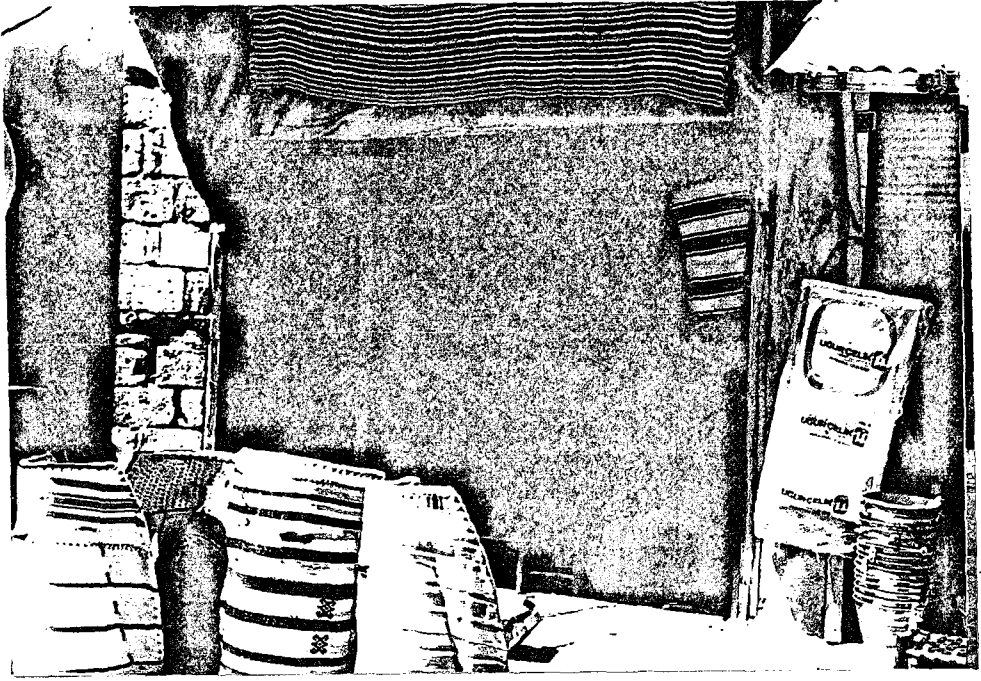

Resim 26: Çermik'te Çarşı caddesi boyunca sıralanan günlük, periyodik ve uzun vadeli ihtiyaçların temin edilebildiği alışveriş yerlerinden bazıları.

Resim 27: Çermik'de işyerlerinin birçoğu fotoğrafta görülen işyeri örneğinde olduğu gibi çok farklı mamul türüne yönelik olarak faaliyet göstermektedir. Örneğin, aynı zamanda anahtar yapılmakta ve plastik mamuller satılmaktadır.

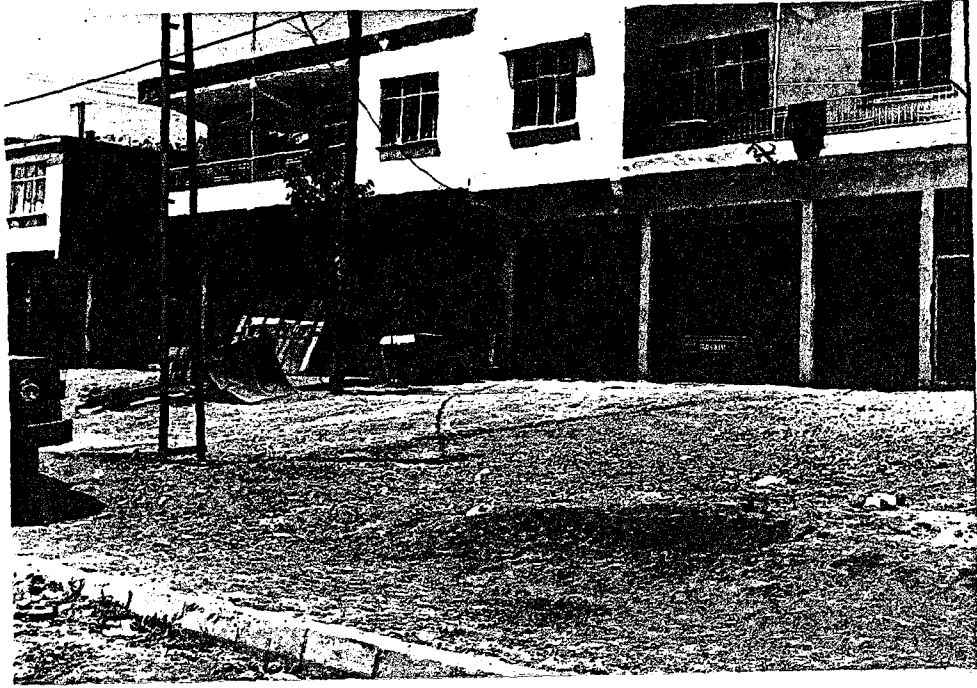

Resim 28: Günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş el sanatlarından birini icra eden bir semerci dükkanı. Semerciler daha çok köylerden gelen siparişlere yönelik çalışmaktadırlar.

Resim 29: Kuzeye doğru çekilmiş olan fotoğrafta Siverek caddesi üzerinde yer alan marangozlar ve keresteciler görülüyor. Bu marangoz ve keresteciler Çermik merkezine olduğu kadar köylere de hizmet vermektedirler.

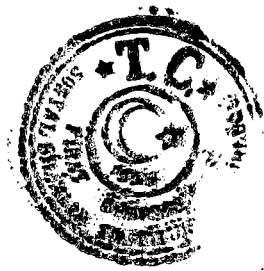
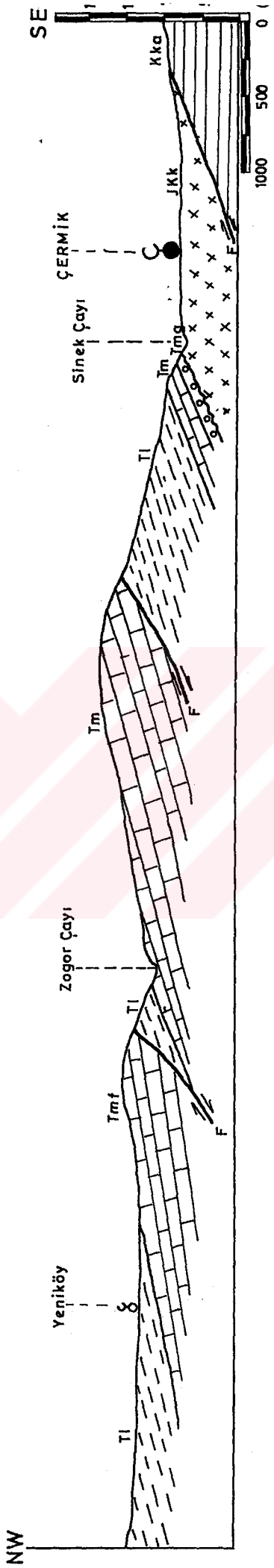

Resim 30: Yerleşme merkezinin gelişmekte olan Diyarbakır caddesinin doğu bölümü üzerinde yanyana yer almış bulunan bir demir doğrama atölyesi ile oto tamir atölyesi. Bu tür işyerlerine yerleşmenin batı bölümünde raslanmamaktadır.

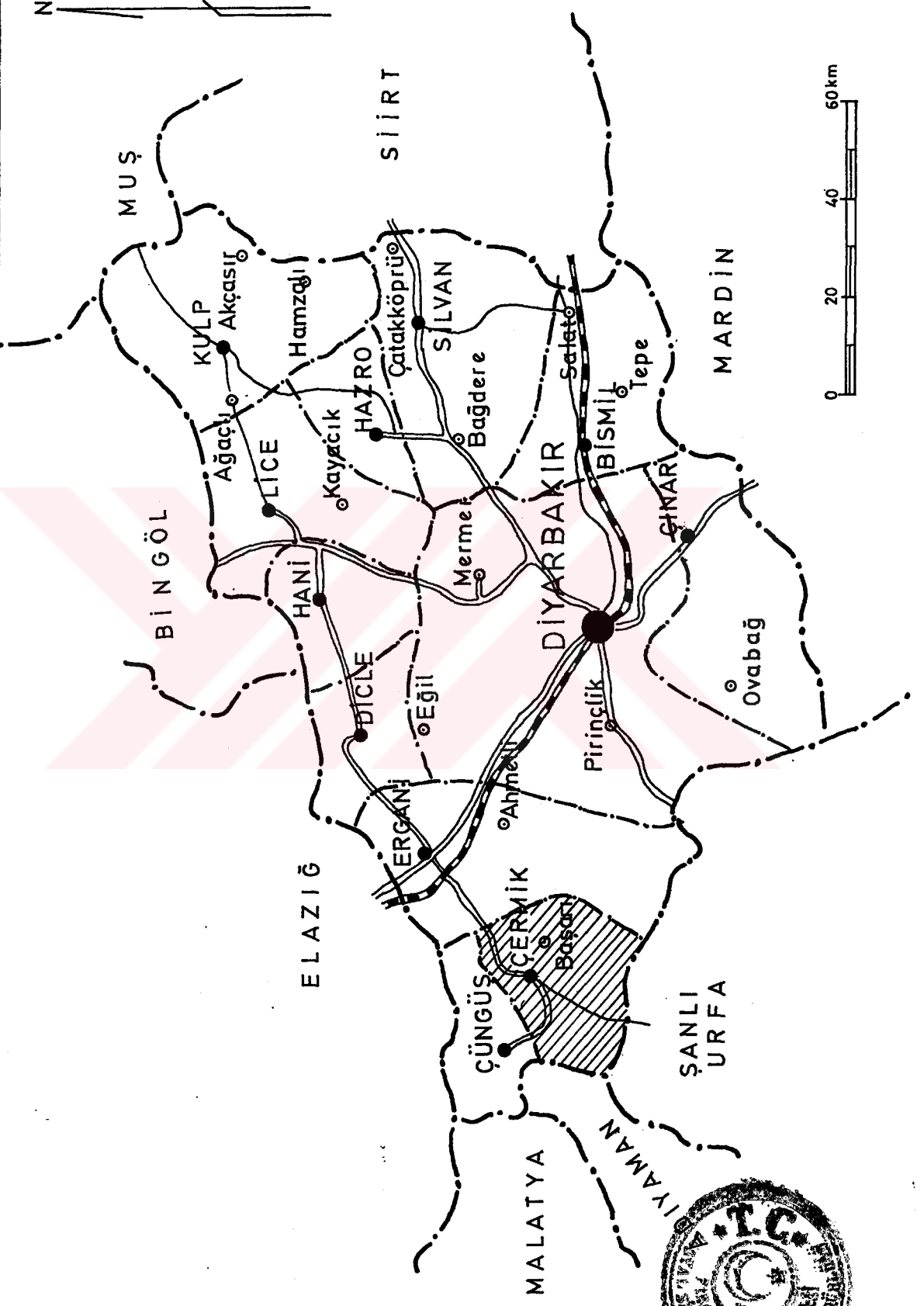

Resim 31: Çermik ile bağlı bulunduğu il merkezi Diyarbakır arasında ulaşımı sağlayan belediye otobüslerinin hareket ettiği belediye otobüs terminali. Belli saatlerle düzenli otobüs seferlerinin hareket yeri olan bu terminalde aynı zamanda hareket sırasını bekleyen otobüsler de görülmektedir.

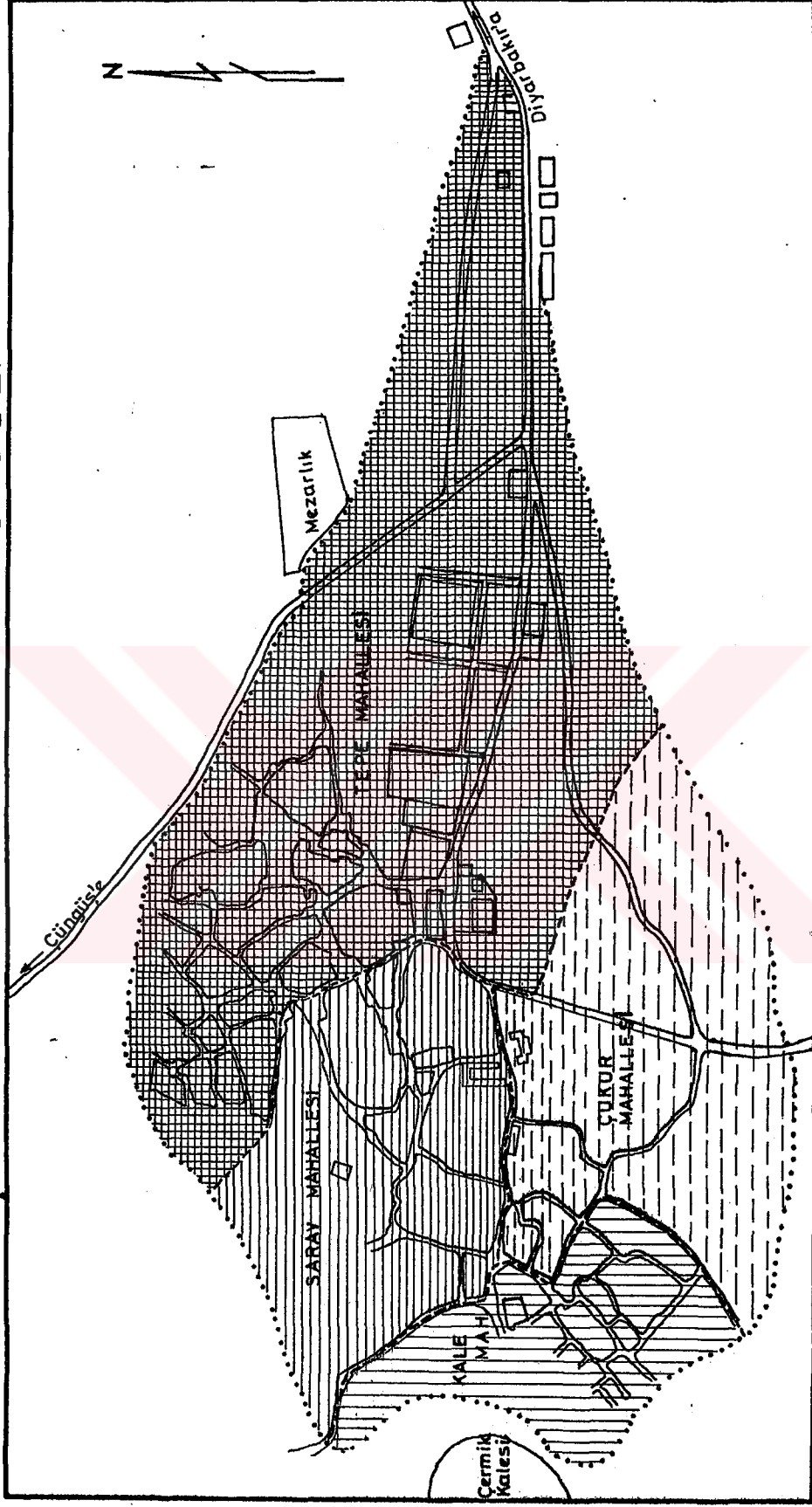

DIYARBAKIR İLİ VE İLÇELERİ

ÇERMİK'DE MAHALLE NÜFUSLARI

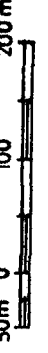

İŞARETLER

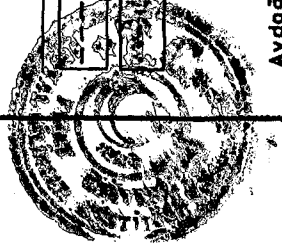
---	Mahalle sınırı
...	İskân sınırı

	4000 den çok
	3000-4000
	2000-3000
	2000 den az

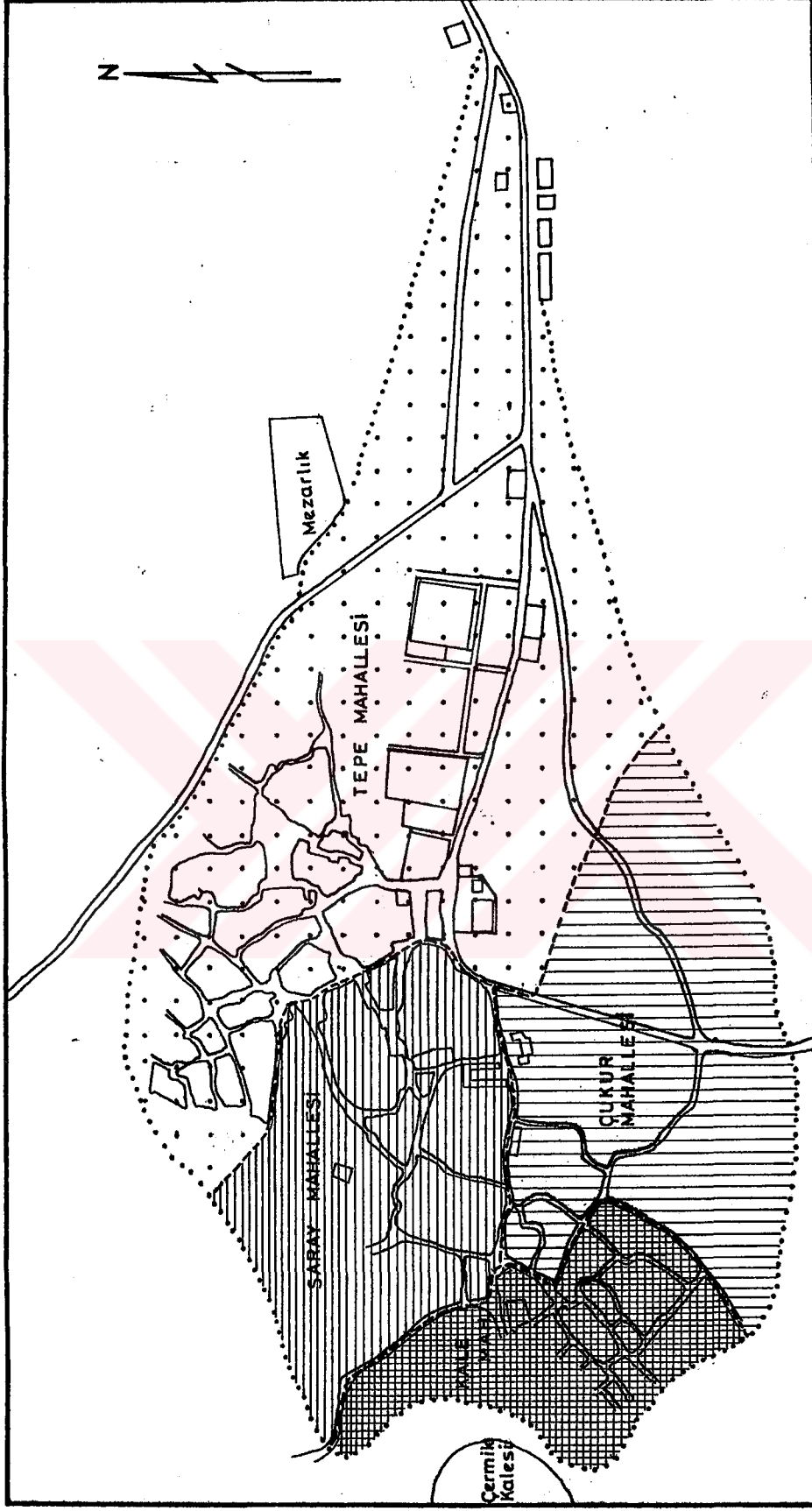
Harita 10

Aydoğan MEŞELİ — 1990

ÇERMİK'DE NÜFUS YOĞUNLUĞU

İŞARETLER

Mahalle sınırı

İskân sınırı

km²'ye düşen nüfus

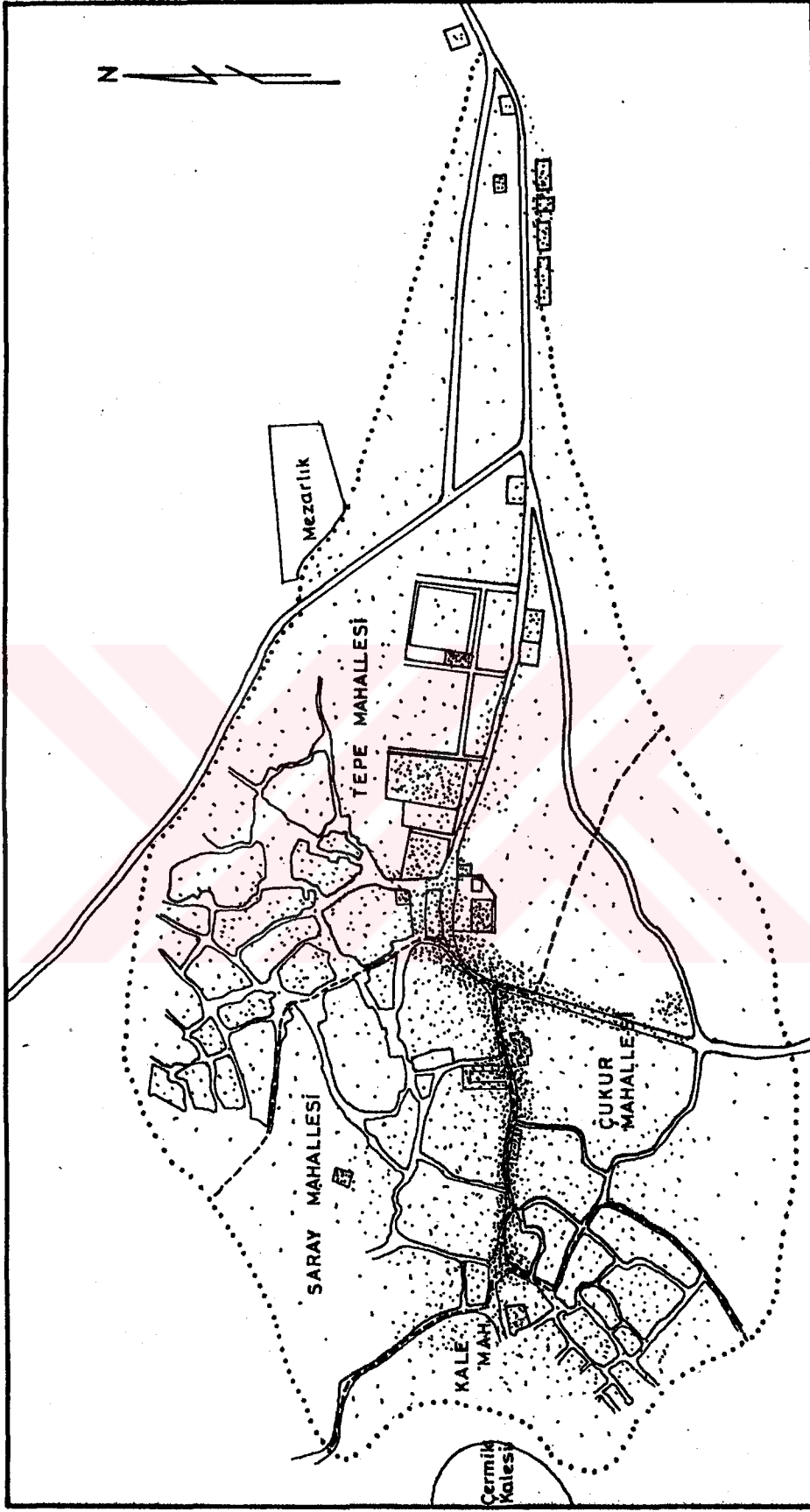
	40.000 den çok
	20.000-40.000
	17.000-20.000
	17.000 den az

Harita 11

50m 0 100 200m

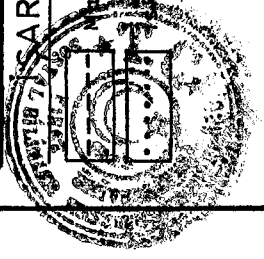
Aydoğan MEŞELİ — 1990

ÇERMİK'DE NÜFUS DAĞILIŞI

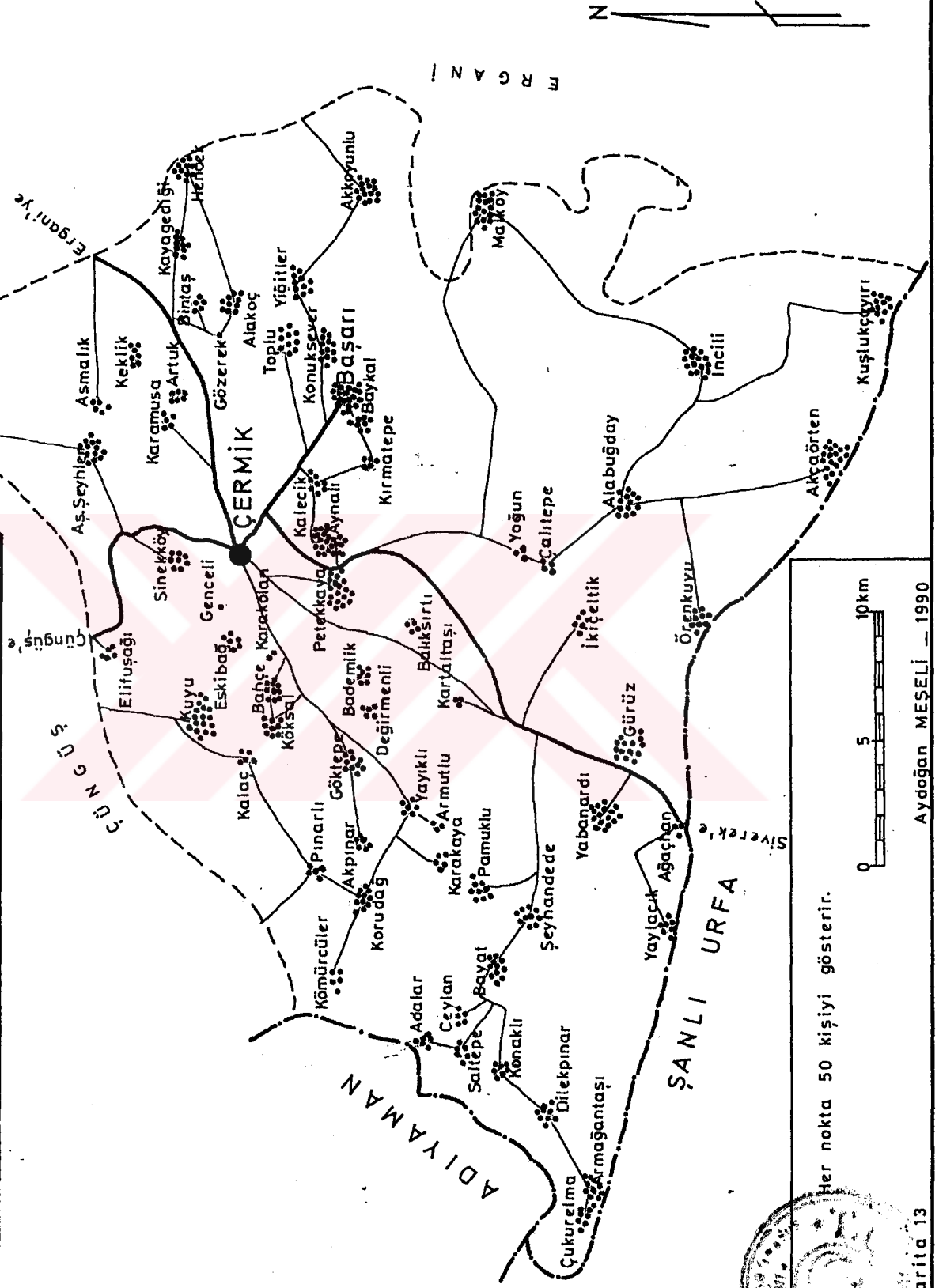

Her nokta 2 kişiyi gösterir.

ÇERMİK NÜFUS DAĞILIŞI HARİTASI

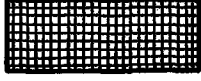
ÇERMİK İLÇESİNDE KIR NÜFUSUNUN DAĞILIŞI

Her nokta 50 kişiyi gösterir.

ÇERMİK'DE ŞEHİR İÇİ FARKLI KULLANIM ALANLARI

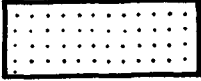
LEJAND

1-RESMİ VE İDARİ KURUMLAR (Kaymakamlık,Belediye, Emniyet)

2-BANKALAR (Ziraat Bankası,Halk Bankası)

3-SAĞLIK HİZMETLERİ (Eczane,Sağlık Ocağı)

4-KÜLTÜR VE HALK EĞİTİMİ (Okullar,Kütüphane,Atatürk Kültür M.)

5-DİN HİZMETLERİ (Camiler,Mescitler)

6-TİCARET

a-Bilhassa Günlük ihtiyaçlar(Bakkal,Kasap,Manav,Sigara-içki Tekel Bayii,Fırın,Şekerçi,Kuruyemişçi)

b-Bilhassa Periyodik ihtiyaçlar(Konfeksiyon,Manifatura,Tuhafiye,Züccaciye,Mutfak Eşyası,Ayakkabıcı,Fotoğrafçı)

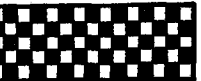

c-Bilhassa Uzun Vadeli ihtiyaçlar(Mobilya,Halı,Kilim,Mefruşat Buzdolabı,Tv,Radyo,Çamaşır Makinası,Elektrikli Eşya Satıcıları)

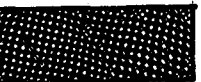

d-İnşaat Malzemeleri,Hırdavatçı,Nalbur

7-BÜYÜK TİCARET

a-Un Ticareti,Toptan Bakkaliye

b-Esnaf Kefalet Kooperatifi

c-Toprak Mahsulleri Ticareti(Zahireciler)

d-Zirai Gübre ve Tarım Aletleri

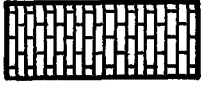

8-KÜÇÜK SANAYİ VE İMALATHANE(Demir Doğrama,Marangoz,Perçin,Değirmen,Tahin ve Helvacı,Traktör Tamiri,Oto Tamiri,Elektrikçi,Tiz İmalatı,Semerci,Tenekeci,Tv-Radyo Tamiri,Soğuk Hava Deposu)

9-KONAKLAMA TESİSLERİ (Otel,Pansiyon)

10-YEME-İÇME TESİSLERİ (Lokanta, Kebapçı, Pastane, Meyhane)

11-EĞLENCE YERLERİ (Kahvehane, Çayocağı)

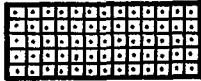
12-HİZMET TESİSLERİ (Berber, Gazeteci, Kırtasiye, Gazeteci, Tüpgaz Satıcısı)

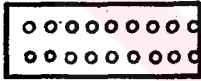
13-ULAŞIM TESİSLERİ (Garaj, Terminal, Minibüs Yazıhanesi, Nakliyecisi)

14-PETROL İSTASYONU

15-SOSYAL KURUMLAR (Partiler)

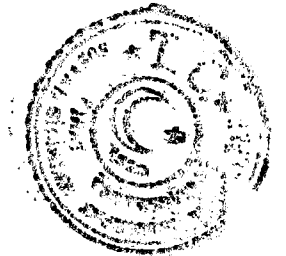
16-TURİZM TESİSLERİ (Kaplıca)

17-HAL VE KASAPLAR ÇARŞISI

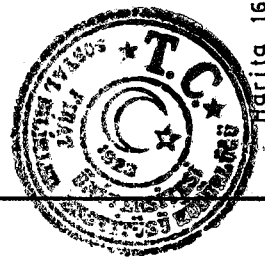
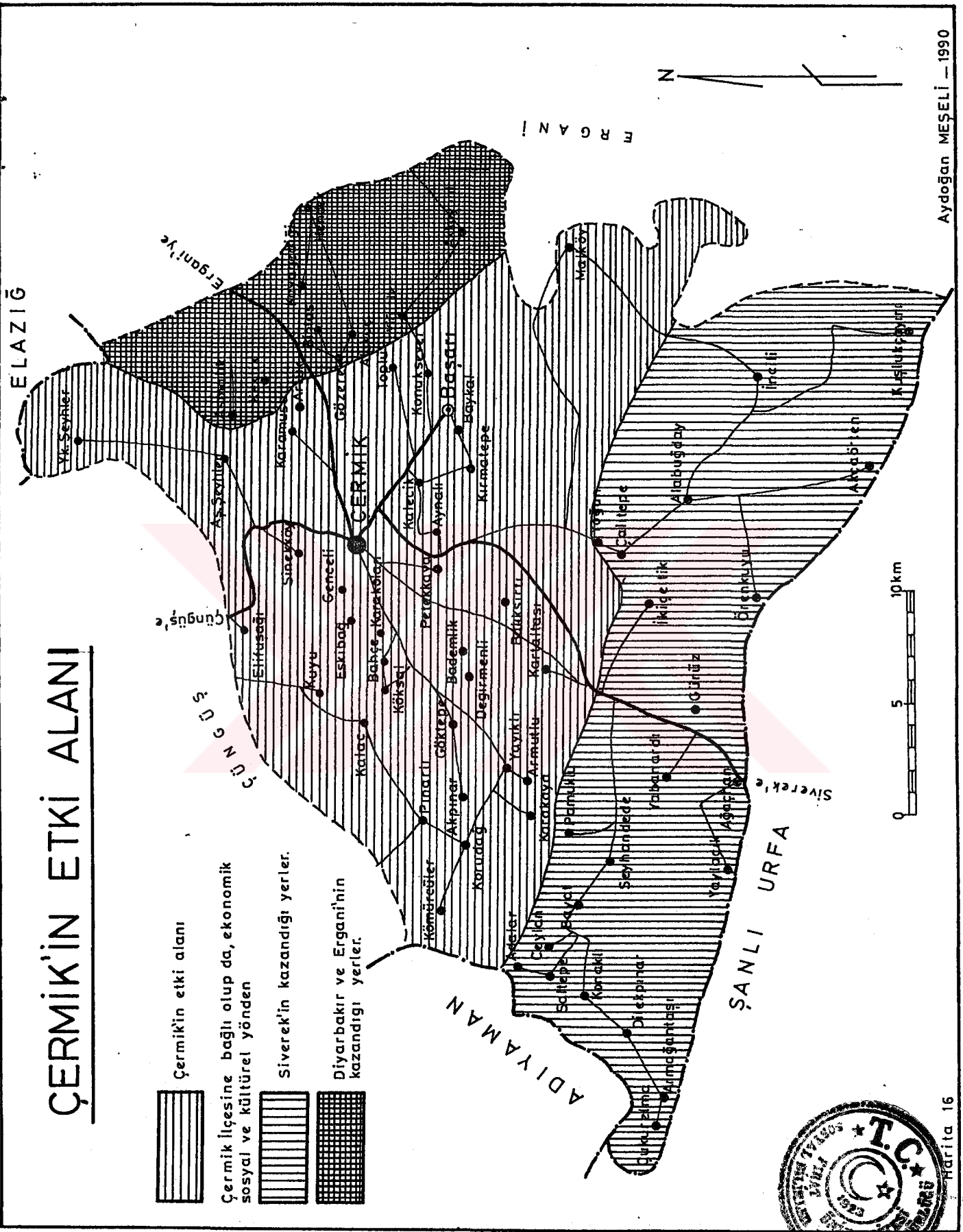

18-ASKERİ TESİSLER (Askerlik Şubesi ve Jandarma Komutanlığı)

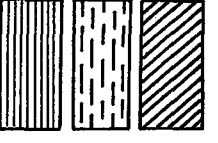
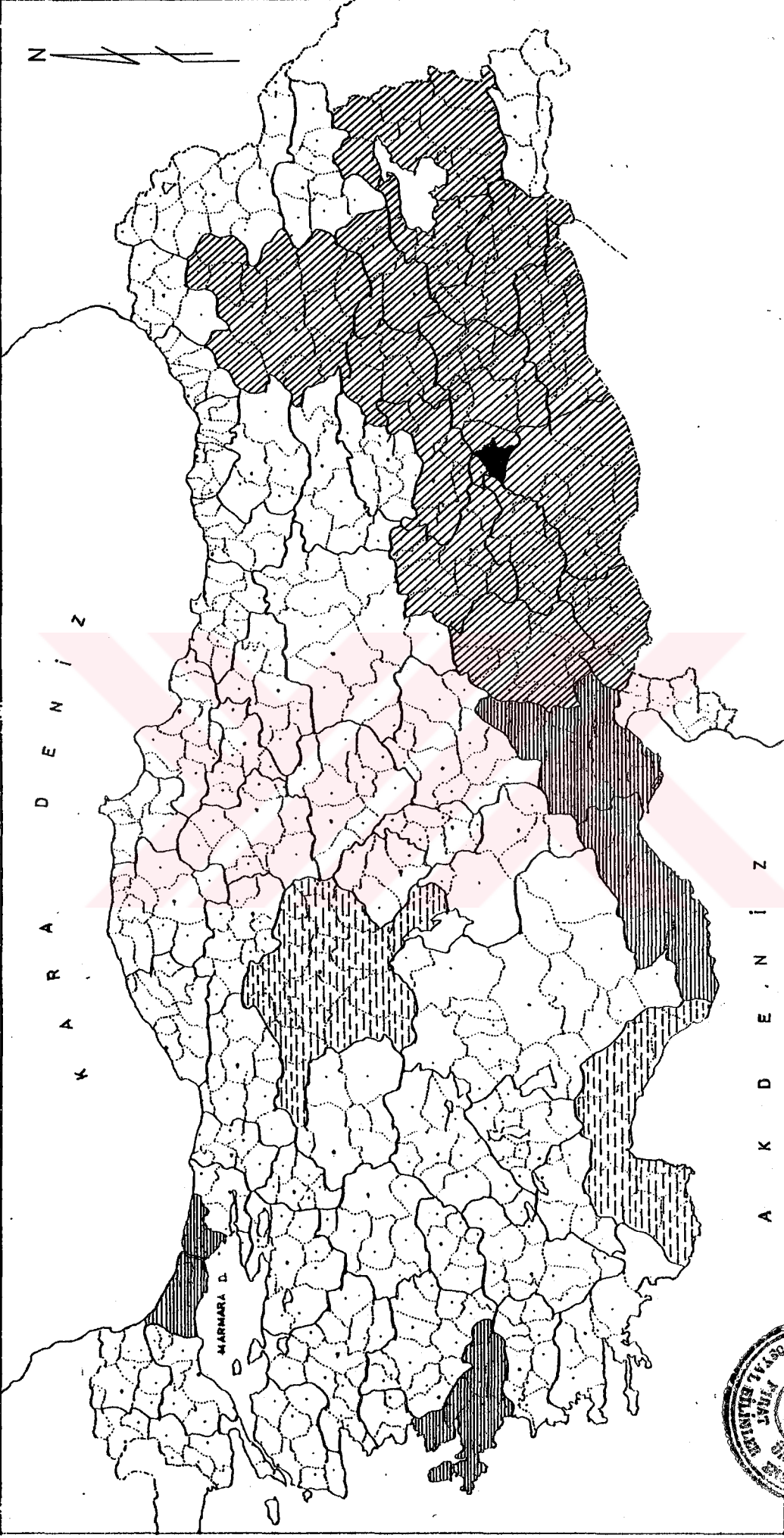
ÇERMİK'İN ETKİ ALANI

- Çermik'in etki alanı
- Çermik ilçesine bağlı olup da, ekonomik sosyal ve kültürel yönden Siverek'in kazandırdığı yerler.
- Diyarbakır ve Ergani'nin kazandırdığı yerler.

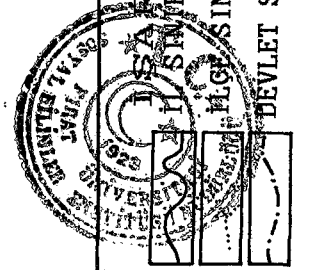

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÇERMİK İLÇESİ GÖÇ HARİTASI

- Çermik ilçesinden nüfusun daimi olarak gittiği yerler.
- Çermik ilçesinden nüfusun mevsimlik olarak gittiği yerler.
- Çermik ilçesine mevsimlik olarak nüfus gönderen yerler.

İL SİNİRLERİ
İLÇE SİNİRLERİ
DEVLET SİNİRLERİ